

LINKS



# LINKS

*PvdA, SP en GroenLinks*

Sjaak van der Velden

aksant

2010

ISBN 978-90-5260-375-9

© 2010, Aksant, Amsterdam

Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving binnenwerk: Boekvorm, Amsterdam

Vormgeving omslag: Antoni Gracia

Stamboomontwerp: Robert de Klerk

Uitgeverij Aksant, Postbus 2169, 1000 CD Amsterdam, [www.aksant.nl](http://www.aksant.nl)

De overheid, voor zover deze is ingesteld om het eigendomsrecht te beschermen, is in werkelijkheid ingesteld om de rijken tegen de armen te beschermen, of zij die enig bezit hebben tegen degenen die helemaal niets hebben

Aldus Adam Smith, de held van neoliberal rechts in 1776<sup>1</sup>

- 1 Civil government, so far as it is instituted for the security of property, is in reality instituted for the defence of the rich against the poor, or of those who have some property against those who have none at all. (Adam Smith, *An inquiry into the wealth of nations*, Book V, Chapter 1, paragraaf V.1.55)



# *Inhoud*

|    |                                                          |     |
|----|----------------------------------------------------------|-----|
|    | Voorwoord                                                | 9   |
|    | Inleiding                                                | 11  |
| 1  | Sociaal Democratische Bond (SDB, 1882-1900)              | 17  |
| 2  | Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP, 1894-1940) | 48  |
| 3  | Van SDP naar communistische partij (SDP/CPH, 1909-1940)  | 76  |
| 4  | Revolutionair socialistische stromingen                  | 97  |
| 5  | De oorlog                                                | 110 |
| 6  | De Partij van de Arbeid (PvdA, 1946-heden)               | 118 |
| 7  | De CPN na de oorlog (1945-1991)                          | 151 |
| 8  | Pacifistisch Socialistische Partij (PSP, 1957-1991)      | 169 |
| 9  | Links-socialisme na 1945                                 | 180 |
| 10 | De Socialistische Partij (SP, 1971-heden)                | 188 |
| 11 | Groen Links (GL, 1990-heden)                             | 204 |
|    | Nawoord                                                  | 209 |
|    | Om verder te lezen                                       | 218 |
|    | Bijlage 1                                                | 222 |
|    | Bijlage 2                                                | 225 |



## *Voorwoord*

Het schrijven van een historisch boek als het voor u liggende houdt een groot risico in. Het loopt door tot in het heden en daarom kan de schrijver zich slechts met grote moeite wapenen tegen de verleiding om zijn eigen opvattingen uit het heden terug te projecteren op het beschreven verleden. Voor iedere historicus is dat al moeilijk, probeer maar eens zonder emoties te voelen een boek over slavernij of de Holocaust te lezen, maar dit boek gaat deels over de actuele politiek. De verleiding is dan groot om sympathie en antipathie voor huidige politici terug te projecteren op hun voorlopers. Toch heb ik geprobeerd om de beschreven stromingen en personen uit de geschiedenis van het socialisme in Nederland zo neutraal mogelijk te beschrijven.

Om aan de bovengenoemde verleiding te ontkomen heb ik delen van het boek voorgelegd aan een aantal experts: Dennis Bos, Jack Hofman, Margreet Schrevel, Cor Smit en Jan Willem Stutje. Ook Huub Sanders heeft een deel en Anneriet Hagen de hele tekst gelezen om mij te behoeden voor vooral stilistische fouten. Alle commentaren heb ik verwerkt en waarschijnlijk is de kwaliteit daardoor hoger dan het geval zou zijn geweest als ik hun steun niet had gekregen. Op sommige punten ben ik natuurlijk toch eigenwijs geweest en heb ik de adviezen terzijde gelegd. Daarom ben ik als enige verantwoordelijk voor de inhoud van dit boek.



## *Inleiding*

De begrippen links en rechts zijn sinds enkele jaren weer terug in de politiek. Het heeft er een tijdlang alle schijn van gehad dat deze begrippen er helemaal niet meer toe deden. Links leek definitief verslagen nadat in de jaren tachtig her en der rechts aan de macht was gekomen. Vooral de namen van Pinochet, Ronald Reagan en de Britse premier Margaret Thatcher zijn aan dit tijdperk verbonden. Een tijdperk waarin de macht van vakbonden en stakers werd beknot, overheidsbedrijven zo snel mogelijk dienden te privatiseren en alom een begin werd gemaakt met de afbraak van de Keynesiaanse verzorgingsstaat.

Toen in 1989 ook nog eens de Berlijnse muur viel en het communisme ten val kwam, leek het lot van links definitief bezegeld. In de politiek zou het er volgens de nieuwe profeten vooral om gaan wie het beste op televisie zijn of haar verhaal voor het voetlicht kon brengen, maar van achterliggende ideologieën zou niet veel over blijven. Ontwikkelingen in de politieke partijen ter linkerzijde leken de profeten trouwens gelijk te geven. In de *Partij van de Arbeid* (PvdA) werd gesproken over 'een definitief afscheid van de socialistische ideologie; met een definitieve verbreking van de ideologische banden met andere nazaten van de traditionele socialistische beweging', de *Communistische Partij van Nederland* (CPN) ging op in het brede verband van *Groen Links* (GL) en de *Socialistische Partij* (SP) wilde niet graag meer worden herinnerd aan haar maoïstische verleden. Verder naar links bleven de anarchistische, trotskistische en maoïstische splinters weliswaar bestaan, maar veel hoorden de gewone burgers daar niet meer van.

In 2002 greep een nieuwe partij bijna de macht in Nederland. Opgericht door een voormalig marxist en gefinancierd door een groep 'nieuwe rijken', zag deze beweging kans om aansluiting te vinden bij de onlustgevoelens die leefden bij veel gewone burgers. Burgers die hun vertrouwde land in enkele tientallen jaren hadden zien veranderen. Van een natie waar iedereen netjes zijn stoep veegde en beschermd werd door allerlei kerkelijke en wereldlijke instellingen veranderde Nederland in een land waar het credo werd dat iedere burger voor zichzelf dient te zorgen en waar de oude arbeidersbuurten werden 'overgenomen' door mensen met een totaal andere achtergrond en vaak ook een andere taal.

In de propaganda van ex-professor Pim Fortuyn werd overigens nauwelijks gesproken over de afbraak van de verzorgingsstaat. Sterker nog, hij gaf, gesteund door zijn rijke vrienden, aan dat die afbraak hem eigenlijk niet snel genoeg ging. Waar hij echter bij voortdurend vooral op hamerde, was de onvrede over 'die buitenlanders' en dan met name de buitenlanders met een islamitische achtergrond. Kiezers liepen massaal weg bij de PvdA, die werd vereenzelvigd met het politieke beleid waarbij die buitenlanders werden gepamperd. Ze gaven hun stem aan de *Lijst Pim Fortuyn* (LPF) die bij de verkiezingen van 2002 daardoor 26 zetels in de Tweede Kamer haalde. De oude politieke partijen konden niet meer om Pim Fortuyn heen, die overigens zelf inmiddels was vermoord door een linkse activist.

De LPF kwam in de regering. De LPF-ministers die her en der bij elkaar waren gesprokkeld rolden al na enkele weken vechtend over straat. De partij verdween daarna weer snel uit de regering. De regering viel en er kwamen nieuwe verkiezingen, waarbij de PvdA van de 22 verloren kamerzetels er negentien terug haalde en de LPF terug viel op acht zetels.

Sindsdien zijn linkse partijen weer in trek. Jan Marijnissen van de SP, Femke Halsema van GL en Wouter Bos van de PvdA hebben hun visie op de toekomst van Nederland daarom in veel gelezen boeken beschreven. Op basis van voor links zeer gunstige verkiezingsonderzoeken is in 2006 zelfs al gediscussieerd over de mogelijkheid van een geheel linkse regering. Kortom, je

hoeft je niet meer te schamen om links te zijn. Dat hoeft temeer niet daar her en der stemmen klinken dat 'we' misschien wel een beetje zijn doorgeschoten met de privatiseringsmanie en de afbraak van de verzorgingsstaat. Sterker nog, op 2 oktober 2004 demonstreerden in ons land honderdduizenden mensen tegen deze ontwikkelingen.

Wat toen nog niemand wist, was dat het hele economische systeem een crisis te wachten stond die de crisis van de jaren dertig naar de kroon steekt. Het kapitalisme holt sinds 2008 van crisis naar crisis en de enige die het telkens op de been houdt, is de overheid. De overheid die door de aanhangers van het neoliberale kapitalisme wordt beschouwd als de vijand. Op kosten van de gewone belastingbetaler pompte die vijand tientallen miljarden in het bedrijfsleven om het kapitalisme te redden. Hoog tijd dus voor een revival van het socialisme als maatschappelijk alternatief.

Toch heeft tot op heden vooral rechts garen gesponnen bij de crisis, zoals het dat ook deed in de jaren dertig. De gemeenteraadsverkiezingen van maart 2010 verliepen voor links juist teleurstellend. Agnes Kant die sinds enige tijd de met gezondheidsklachten kampende Jan Marijnissen als SP-kopstuk was opgevolgd, trok haar conclusies en trad af. Wouter Bos van de PvdA deed hetzelfde, hoewel hij als reden aanvoerde dat hij meer voor zijn kinderen wilde zorgen. Dat belette hem overigens niet om openlijk te lonken naar de functie van president van De Nederlandse Bank.

Kant werd opgevolgd door Kamerlid Emiel Roemer, Bos door de burgemeester van Amsterdam, Job Cohen. Cohen werd vooral naar voren geschoven als tegenwicht tegen de uit de VVD voortgekomen, uiterst rechtse islamhater, Geert Wilders. Een jaar eerder had Cohen in een boek aangegeven hoe volgens hem de maatschappij bij elkaar gebonden kon worden.

Wie de genoemde boeken van Marijnissen, Halsema, Bos en Cohen naast elkaar legt, zal niet snel bevroeden dat de partijen die zij vertegenwoordigen loten zijn aan dezelfde stam. Een stam waarvan het zaad in het midden van de negentiende eeuw werd uitgestrooid. In 1882 kwam uit dat zaad als eersteling de *Sociaal*

*Democratische Bond* (SDB) voort. Na die eerste organisatie waarin heel links Nederland was georganiseerd, maar dat waren nog niet erg veel mensen, heeft de boom van het socialisme, om de metafoor nog maar even door te trekken, erg veel zijtakken zien ontspruiten.

In het voorgaande is steeds de term links gebruikt, maar eigenlijk is dat geen juist woordgebruik. Het gaat om de geschiedenis van de politieke stromingen die zich op een of andere manier hebben geafficheerd als zijnde socialistisch. Socialistisch is in de begripsvorming uiteraard beperkter dan 'links'. In de jaren voor de oorlog werden alle niet-confessionele partijen links genoemd, maar tegenwoordig duidt de term links eigenlijk alleen socialistische partijen aan. De negentiende-eeuwse sociaal-liberalen die zich afzetten tegen de confessionele stromingen, maar ook tegen de klassiek liberale stroming van het 'ieder voor zich en God voor ons allen', kunnen met recht links worden genoemd. Socialistisch zijn zij echter allerm minst te noemen en daar gaat het om in dit boek. Het handelt over politieke stromingen die socialistisch heten, die met andere woorden een maatschappijvorm voorstaan die fundamenteel anders is dan de kapitalistische samenleving waarin wij al eeuwen leven. Globaal kunnen we stellen dat alle socialisten die andere maatschappij wilden. Kenmerkend voor die andere maatschappij is voor socialisten dat de macht van het kapitaal wordt gebroken. De macht van een beperkte groep mensen over leven en werken van de grote meerderheid. De onderlinge meningsverschillen tussen de diverse socialistische stromingen gaan vooral over de vraag hoe daar, in die andere samenleving, te komen.

Dit boek is dus eigenlijk een beknopte geschiedenis van het socialisme in Nederland. Een geschiedenis die al heel lang niet meer is geschreven, hoewel er wel soms vuistdikke boeken verschenen over ontwikkelingen binnen een enkele stroming. Om in die leemte te voorzien vond ik het hoog tijd dat er weer eens een globaal overzicht op papier werd gezet. Zoveel mogelijk stromingen die zich op enig moment socialistisch hebben genoemd zullen de revue passeren. Op deze regel heb ik echter één uitzondering gemaakt: het nationaal-socialisme. Deze poli-

tieke stroming wijkt door zijn nadruk op het nationale zo sterk af van de andere, die zich op het socialisme hebben beroepen en juist internationaal georiënteerd zijn, dat daarvoor in deze uitgave geen plaats is. De voor het fascisme en nationaal-socialisme typerende macht van een sterke leider staat ook principieel haaks op de visie die socialisten hadden van een socialistische maatschappij. Dat met name in de communistische variant nationalisme en een sterke man eveneens een grote rol hebben gespeeld (denk aan Stalin) is nooit een integraal onderdeel gaan uitmaken van het socialistische gedachtegoed. Hierbij moeten we ons overigens wel realiseren dat nationaal-socialisten in hun propaganda vaak sterk hebben geleund op socialistische ideeën over de strijd tegen het kapitalisme. De socioloog Van Doorn heeft daarover in 2007 een zeer lezenswaard boek gepubliceerd. Hierin wijst hij op het gevaar van nationalistische gedachten die de sociaaldemocratie waren binnengeslopen.

Om het boek beknopt te houden heb ik vooral aandacht besteed aan de organisatorische ontwikkelingen en worden de maatschappelijke ontwikkelingen waarbinnen het socialisme in Nederland zich ontwikkelde slechts aangestipt. Ook zijn de ontwikkelingen noodzakelijkerwijs tamelijk schematisch gehouden. In een boek van deze omvang zou het ondoenlijk zijn om alles wat zich heeft afgespeeld tot in detail te vertellen. Lezers die goed op de hoogte zijn van de geschiedenis van het socialisme in ons land, zullen geregeld denken alles wat ze lezen al eens eerder te hebben gelezen. Dat klopt dan ongetwijfeld, hoewel ik ze dan wel zou willen vragen in welk recent boek ze alle partijontwikkelingen bij elkaar hebben zien staan. Het boek dat voor u ligt is nadrukkelijk geen vernieuwende, wetenschappelijke studie. Toch hoop ik dat de duizenden leden van de socialistische beweging hun voordeel ermee kunnen doen. Het besef in een oude traditie te staan, kan motiverend zijn. Zeker als men ziet wat in al die jaren al bereikt is. Wat niet is bereikt is, is het socialisme. Wat wel is bereikt, is dat arbeiders/werknemers tegenwoordig niet meer veertien uur per dag, zes dagen per week hoeven te werken om een schamel loon te verdienen. Deze en andere verworvenheden zijn bevochten, maar de afgelopen dertig jaar is ook geble-

ken dat wanneer socialisten hun ideologie overboord zetten en hun strijdwil aan de wilgen hangen, de verworvenheden onder druk komen te staan.

Wie geïnteresseerd is in die strijd kan ik verwijzen naar de boeken *Werknemers in Actie* en *Werknemers georganiseerd*, waarin een overzicht wordt gegeven van respectievelijk twee eeuwen stakingen, bedrijfsbezettingen en andere vormen van arbeidersstrijd en anderhalve eeuw geschiedenis van de vakbeweging in Nederland.

Hoofdstuk 1 beschrijft de ontwikkeling van de oudste socialistische bewegingen in ons land, uitmondend in de oprichting van de Sociaal Democratische Bond (SDB). In hoofdstuk 2 komt de geschiedenis aan de orde van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP), wat een afsplitsing van de SDB was. Deze geschiedenis wordt gevolgd tot 1940 en algemene maatschappelijke ontwikkelingen die in die periode plaats vonden en van belang zijn voor ons onderwerp worden hier het uitgebreid behandeld. Hoofdstuk 3 gaat over de Sociaal Democratische Partij (SDP), waar later de communistische partij (CPH-CPN) uit voortkwam. De SDP splitste zich in 1909 van de SDAP af en ook deze partij volgen we tot de Tweede Wereldoorlog. In hoofdstuk 4 komen diverse andere, kleinere socialistische stromingen kort aan bod.

Omdat de Tweede Wereldoorlog van grote invloed is geweest op de geschiedenis van alle partijen en een echt breukpunt is, behandel ik die apart in hoofdstuk 5. De geschiedenis van de SDAP vervolgen we in hoofdstuk 6, dat grotendeels gaat over de opvolger van de SDAP, de PvdA. Hoofdstuk 7 beschrijft de ontwikkelingen in de communistische partij vanaf de oorlog tot de gedeeltelijke opheffing in 1991. De Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) is onderwerp van hoofdstuk 8. Het volgende hoofdstuk laat in het kort de ontwikkelingen in de kleine links-socialistische stromingen en het anarchisme zien, waarna in hoofdstuk 10 de Socialistische Partij (SP) en het maoïsme waaruit deze partij is voortgekomen worden behandeld. Groenlinks tenslotte sluit de rij in hoofdstuk 11, waarna in het Nawoord algemene bespiegelingen over de ontwikkeling van het socialisme in Nederland volgen.

## *Sociaal Democratische Bond* *(SDB, 1882-1900)*

De gedachte dat er een rechtvaardigere maatschappij moet komen dan de heersende, bestaat al langer. Die gedachte bestond zelfs al voor er sprake was van het negentiende-eeuwse en latere socialisme. Al veel eerder heerste in verschillende kringen het besef dat de heersende verhoudingen voor grote delen van de bevolking onrechtvaardig waren. Voorbeelden van stromingen en bewegingen waarin zo werd gedacht zijn de wederdopers en de Zwijndrechtse nieuwlichters. Beide godsdienstige richtingen verzetten zich tegen de bestaande verhoudingen in de heersende kerk. De eerste vanaf de vijftiende eeuw tegen de almacht van de katholieke kerk en de tweede vier eeuwen later tegen de protestantse staatskerk in Nederland. Naast hun kritiek op de kerk oefenden beide ook kritiek uit op de maatschappelijke verhoudingen. Feitelijk streefden ze naar een communistische samenleving.

### *De voorlopers*

Communisme niet in de zin die mensen na het Sovjetbewind aan die term toedichten, maar communisme als een maatschappijvorm zonder privé-bezit. In die betekenis is de afleiding van het Latijnse woord *communio*, dat gemeenschap betekent, zeer herkenbaar. Veel invloed hebben deze en andere utopische stromingen op den duur niet kunnen uitoefenen. De wederdopers zijn met geweld naar een uithoek van de samenleving verbannen en onschadelijk gemaakt. Om enige voorbeelden daarvan te noemen: in 1535 was te Amsterdam bij wederdopers het hart 'levendig uit het lichaam gesneden' en vier jaar later werden in

Rotterdam twee wederdopers in opdracht van de magistraten verdrinken. En zij waren bij lange na niet de enigen die hun opvattingen met de dood moesten bekopen. Met de nieuwlichters liep het trouwens minder dramatisch af. De meesten van hen emigreerden in de jaren 1860 naar de Verenigde Staten en sloten zich bij de Mormonen aan.

Naast de kerkelijke maatschappijkritiek waren er ook wat we ‘systeembouwers’ zouden kunnen noemen. Mensen die vanuit hun kritiek een samenleving beschreven die zij als de meest ideale beschouwden. Deze aanpak gaat al terug tot de Griek Plato die leefde rond 400 voor onze jaartelling. In zijn werk *De Staat* beschreef hij de volgens hem ideale maatschappij. Hij wilde een soort communistische samenleving voor de betere standen, maar de lagere klassen mochten niet meedoen. De Engelse wijsgeer Thomas More deed niet onder voor Plato toen hij in 1500 zijn *Utopia* schreef, maar ook de achttiende en negentiende eeuw kenden sociaal betrokken werelddhervormers: Robert Owen, Fourier en Proudhon zijn van hen de bekendste.

In de tussentijd was er echter een nieuwe communistische beweging ontstaan. Een die zich niet bezig hield met kerkelijke twisten of het omschrijven van de ideale maatschappij, maar uitsluitend keek naar de maatschappelijke verhoudingen. In 1848 verscheen het *Communistisch Manifest*, dat begon met de gevleugelde woorden:

Een spook waart door Europa – het spook van het Communisme. Alle machten van het oude Europa hebben zich tot een heilige drijfjacht tegen dit spook verbonden

en eindigde met:

Dat de heersende klassen sidderen voor een communistische revolutie! De proletariërs hebben daarbij niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen. Proletariërs aller landen, verenigt u!<sup>2</sup>

2 Karl Marx en Friedrich Engels, *Het communistisch manifest*, Amsterdam 1971 (oorspr. 1848)



*Titelblad van het Communistisch Manifest*

---

## Marxisme

De grondlegger en naamgever van het marxisme is Karl Marx, een Duitse filosoof die leefde van 1818 tot 1883. Gedurende de loop van zijn leven schreef hij vele boeken en tijdschriftartikelen, maar al zijn gedachten komen het treffendst tot uitdrukking in zijn hoofdwerk: *Het kapitaal. Kritiek van de politieke economie*. In deze studie, waarvan Marx zelf slechts de publicatie van deel één heeft meegemaakt – de vervolgdelen zijn geredigeerd en uitgegeven door zijn strijdmakker Friedrich Engels (1820-1895) – analyseert hij de bestaande kapitalistische maatschappij. Kenmerkend voor zijn onderzoeksmethode is dat hij begint met een analyse van de kleinste eenheid van de maatschappij: de waar. Een waar (ieder goed dat op de markt verhandeld wordt) heeft twee aspecten. Ze heeft een zeker nut voor de gebruiker, de gebruikswaarde, en ze heeft een aspect waardoor ze verhandeld kan worden, de ruilwaarde. Deze ruilwaarde staat feitelijk los van de gebruikswaarde. Niet alles met gebruikswaarde wordt verhandeld (bijvoorbeeld de lucht die we inademen of de regen die op het veld valt), maar alles wat wordt verhandeld moet wel een zekere gebruikswaarde hebben, anders zou niemand het kopen. Na eliminatie van allerlei andere mogelijkheden, concludeert hij dat de ruilwaarde wordt bepaald door het feit dat er arbeid is verricht om de betreffende waar tot stand te brengen. De hoeveelheid van die arbeid is maatgevend voor de marktwaarde van iedere waar.

Tijdens het kapitalisme leveren arbeiders het merendeel van de arbeid in de samenleving en nu komt het: hun vermogen om te werken wordt behandeld als een waar als andere waren. Ze is te koop op de arbeidsmarkt en tegen een prijs die wordt bepaald door de hoeveelheid arbeid die nodig is om de waar arbeidskracht in stand te houden. Arbeiders bezitten meestal niet meer dan hun waar arbeidskracht, vandaar de naam proletariër die afkomstig is van het Latijnse woord *proles* dat nakomelingschap betekent, met andere woorden arbeiders hebben niets meer dan hun kinderen en het vermogen om te werken. Op de arbeidsmarkt ontmoeten ze de kapitalisten die hun arbeidskracht maar wat graag willen kopen. Dat doen die kapitalisten met het kapitaal dat zij bezitten en zo komt door de samenwerking tussen arbeid en kapitaal de productie tot stand. Kapitaal is echter zelf niet productief, want het is in feite dode arbeid. Het is ontstaan door de vroegere roof van arbeidsproducten

---

---

zoals bij de plundering van de koloniën en de uitbuiting van de landloze pachtboeren.

Het blijkt dat de winst die bedrijven maken het resultaat is van een verschil tussen de verkoopwaarde van de producten en de kosten van kapitaal en arbeid. Aangezien het kapitaal geen waarde schept maar slechts zijn eigen waarde overdraagt op het nieuwe product (afschrijvingen) en de arbeid slechts de waarde van zijn arbeidskracht vergoed krijgt, is de winst die de kapitalist maakt eigenlijk door de arbeider geproduceerd. Deze ongelijkheid tussen arbeider en kapitalist, deze uitbuittingsverhouding leidt ertoe dat de arbeiders dit op den duur niet zullen accepteren. Zoals de kapitalisten in de tijd van de Franse revolutie de adel haar macht hebben ontnomen, zo zullen de arbeiders op den duur de kapitalisten onteigenen om een rechtvaardige samenleving tot stand te brengen waarin niet meer een kleine groep kapitalisten een zeer rijk bestaan heeft dankzij de gratis arbeid van de grote meerderheid van de bevolking.

Deze maatschappijverandering zal niet automatisch tot stand komen, maar er moet strijd voor worden gevoerd. Strijd waarbij geweld niet zal worden geschuwd, want de heersers zullen hun macht niet vrijwillig uit handen geven. De geschiedenis liet volgens Marx zien, dat dit in het verleden ook altijd zo was geweest. Geweld beschouwde hij als de 'vroedvrouw' van iedere nieuwe maatschappij. Dat geweld dient dan uiteraard wel te passen in de maatschappelijke basis die aanleiding geeft tot een verandering. Filosofisch gezien moet een maatschappelijke verandering immers mogelijk zijn voor ze werkelijkheid kan worden. Anders gezegd: de economische omstandigheden (het niveau van de ontwikkeling van de productiekrachten) moeten zover ontwikkeld zijn dat de bestaande economische verhoudingen (de productieverhoudingen) en de politieke structuur een rem op een verdere ontwikkeling van de productiekrachten zijn. Op dat moment kan strijd een nieuwe, socialistische maatschappij scheppen.

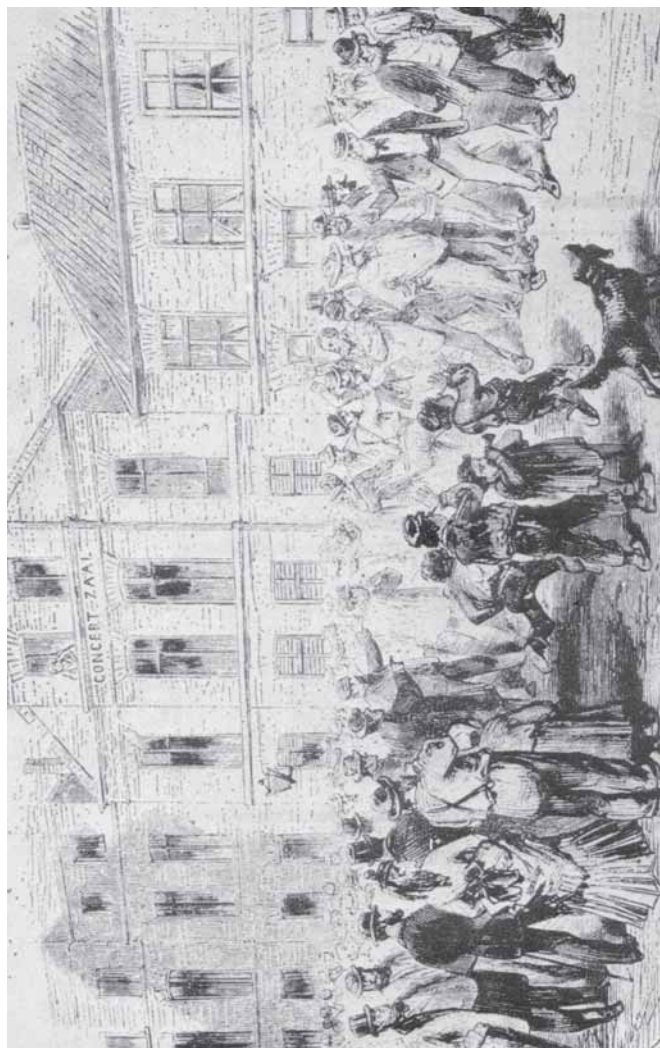
---

De toon was duidelijk gezet. De heersers moesten uitkijken, want de machtelozen en rechtelozen, zij die niets te verliezen hadden, rammelden aan de poorten van de macht en eisten hun recht op.

Het communistisch manifest heette voluit *Manifest der communistischen Partei* en was dus eigenlijk een partijprogramma. Vandaar dat er zeer praktische punten in staan, zoals de oproep tot het invoeren van sterk progressieve belastingen. De schrijvers waren Karl Marx (1818-1883) en Friedrich Engels (1820-1895), twee theoretici die ook deelnamen aan de politieke bewegingen van hun tijd. Samen kwamen zij tot het inzicht dat de arbeiders over het algemeen in verschrikkelijke armoede leefden, maar dat die arbeiders als de natuurlijke tegenstanders van de heersende machten ook de potentie hadden om de samenleving omver te werpen en te veranderen. Dit boek is niet de plaats om uitgebreid de opvattingen van Marx en Engels weer te geven, maar de politieke kern daarvan is dat in het kapitalisme de arbeiders (het proletariaat) de revolutionaire klasse vormen. Die gedachte heeft aan de basis gestaan van de gehele socialistische beweging.

### *De Eerste Internationale in Nederland*

De opvatting dat de arbeiders een nieuwe samenleving zullen laten ontstaan, kreeg twintig jaar na de verschijning van het Communistisch Manifest ook in ons land enige aanhang. Er waren groepjes werklieden die uit onvrede over de bestaande maatschappij aansluiting hadden gezocht bij mensen uit de vrijdenkersbeweging. Daar werd veel gepraat en ook veel gelezen. Op andere plaatsen werd daarnaast ook actie gevoerd. Zoals in Amsterdam waar in april 1869 de scheepstimmerlieden het werk neerlegden. Enkele maanden later besloten enkele werklieden tot oprichting van het *Nederlandsch Werklieden Verbond, Afdeling der Internationale Arbeidersvereniging* (NWV). Tegenwoordig kennen wij de Internationale Arbeidersvereniging (International Workingmen Association) beter onder de naam Eerste Internationale. Deze organisatie was in 1864 te Londen gesticht onder het motto: de bevrijding van de arbeidersklasse is het werk van de arbeiders zelf. Doel was om de arbeiders tot actie en organisatie te brengen. Die actie diende te bestaan uit economische vakbondsstrijd naast politieke strijd. Organisatie zocht men onder andere in het oprichten van vakverenigingen en hoewel



*Omstanders beschimpen de deelnemers aan het Haagse congres van de Internationale*

dit ook in ons land werd geprobeerd, lukte het niet om veel invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van de vakbeweging.

De internationale verloor het minieme beetje invloed dat ze wel had na de Commune van Parijs en het vijfde congres. De Commune was een volksopstand die uitbrak na de nederlaag van de Fransen in de Frans-Duitse oorlog van 1871. Arbeiders veroverden de stad, maar werden uiteindelijk door het Franse leger op gruwelijke wijze verslagen. De Commune joeg alle behoudende krachten schrik aan en werd synoniem aan de zo gevreesde, goddeloze arbeidersmacht. Op het vijfde congres van de Internationale, dat in 1872 nota bene in Den Haag plaats vond hoewel ze in ons land nauwelijks leden had, kwam het tot een heftige uitbarsting en scheuring tussen 'anarchisten' en 'sociaaldemocraten'. Zoals zo vaak bij een strijd om beginselen, trokken de kemphanen Marx en Bakoenin alle registers, inclusief persoonlijke aantijgingen, open.

Inmiddels hadden bestuurders van verschillende organisaties in zowel Amsterdam als Rotterdam in 1870 een Bestuurdersbond opgericht. Het doel van deze bonden was dat de bestuurders elkaar leerden kennen en van elkaar zouden kunnen leren. Na deze stap lag het voor de hand om ook naar een landelijke bestuurdersbond te streven. Vanuit Rotterdam ging het initiatief uit voor een dergelijke bond van bestuurders, maar de Amsterdammers zagen meer heil in een bond van verenigingen. Het laatste voorstel werd aangenomen en eind oktober 1871 vond in Utrecht het oprichtingscongres plaats van het *Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond* (ANWV). Bij het ANWV konden zowel algemene politieke werkliedenorganisaties als vakverenigingen zich aansluiten, dus een zuiver vakverbond was het niet. In deze tweeslachtigheid tussen politiek en vakvereniging lag spoedige interne strijd reeds besloten. Daar kwam nog bij dat een aantal voormannen van het ANWV aansluiting vond bij vooruitstrevende liberalen, die ook wel kathedersocialisten werden genoemd en zich sinds 1870 hadden verenigd in het *Comité ter bespreking der Sociale Quaestie*. Dit comité, waar trouwens ook een klein aantal werklieden in zat, waaronder de socialist Gerhard, beperkte zich niet uitsluitend tot het bespreken van maatschappelijke proble-

men, maar probeerde zo nu en dan ook zelf invloed uit te oefenen op de ontwikkelingen. Toen het wetsvoorstel om het zgn. coalitieverbod af te schaffen in de kamer dreigde te sneuvelen, organiseerde het comité een handtekeningenactie. Deze petitie werd door 1.800 mensen ondertekend en aan de Tweede Kamer aangeboden. In 1872 werd daarop het verbod ingetrokken. Vanaf die tijd hadden arbeiders formeel het recht om zich te verenigen teneinde loonsverhoging te bedingen. Stakingen en vakverenigingen waren niet meer verboden, hoewel dat in de praktijk eigenlijk al zo was omdat nooit iemand met een beroep op het wettelijk verbod daadwerkelijk veroordeeld is.

Het ANWV zocht de invloed van het Comité zelf op omdat de werklieden hoopten gebruik te kunnen maken van de adviezen van sociaal-liberalen bij het streven naar vergroting van de welvaart en de geestelijke waarde der werklieden. Het verbond was een algemene vereniging, waarvan iedere arbeider lid kon worden. Naar gezindte of opvatting werd dus niet gekeken. Dat lijkt heel ideaal, maar het had ook negatieve gevolgen want er ontstonden binnen het verbond al snel spanningen tussen christelijken, liberalen en socialisten. Aanvankelijk bestond er onder de leden echter vooral overeenstemming over een aantal zaken. Tijdens het oprichtingscongres constateerde de Rotterdamse pakhuisknecht Spliethoff dat het oude christelijke gezegde ‘wie niet werkt zal niet eten’ tegenwoordig was omgedraaid.

Wijl hij die niet werkt (tenzij men het coupon-knippen werken zou willen noemen) wel eet van het vette der aarde, en hij die werkt, hard en veel werkt, zeer tevreden zijn moet, als hij een aardappel met een lawaaisaus heeft.

Deze woorden gaven uiting aan een groot gevoel van onvrede en besef van het onrechtvaardige van de bestaande verhoudingen. Hieruit volgde in ieder geval overeenstemming over de noodzaak tot loonsverhoging, een werkdag van tien uur en afschaffing van de zondagsarbeid.

Door de oprichting van het ANWV bestond in Nederland een tweede landelijke arbeidersorganisatie naast de Eerste Internationale. Beide stonden op zeer verschillende ideologi-

sche grondslagen, maar stelden in de praktijk vergelijkbare eisen aan de samenleving. Dit, gevoegd bij de vloeiende persoonlijke scheidslijnen tussen de organisaties (in de prille arbeidersbeweging was sprake van een hoog 'ons kent ons' gehalte), zorgde ervoor dat in het begin de tegenstellingen overbrugbaar leken. Een goed voorbeeld hiervan kunnen we zien tijdens de grote sigarenmakeruitsluiting van 1873. NWV en ANWV kozen beide zonder aarzelen partij voor de arbeiders, al lukte het ze niet om zich aan het hoofd van de beweging te stellen.

Het NWV had zijn laatste kruik vershoten tijdens de actie van de sigarenmakers en verdween van het toneel. Zijn leden sloten zich aan bij het ANWV dat nu de enigst overgebleven landelijke arbeidersorganisatie was. Het was zoals gezegd geen vakorganisatie of politieke partij in de zin die wij nu aan dat woord toekennen, maar een werkliedenverbond. Het verbond was in deze jaren dan ook op meerdere terreinen actief. In het jaar van de sigarenmakeractie is ook een petitie aangeboden aan koning Willem III waarin gevraagd werd iets te ondernemen tegen het voortbestaan van de kinderarbeid. Dit verzoek was samen met de politieke druk van anderen succesvol en leidde tot een wettelijke beperking van kinderarbeid toen het kindernetje Van Houten in 1874 tot stand kwam. Het ANWV hield zich dus zowel met politieke als met economische actie bezig.

### *Oprichting van de SDB*

Ondertussen hadden de weinige socialisten die ons land telde geen eigen organisatie meer. Na de ondergang van de Internationale waren zij immers lid geworden van het ANWV. De in die organisatie heersende gedachte dat men moest trachten tot samenwerking met de patroons te komen, kon socialisten echter niet bekoren. Ook op ander gebied voelden de socialisten zich niet echt thuis in het werkliedenverbond. Nogal wat socialisten waren geen arbeider en de doelstellingen van socialisten gingen verder dan alleen arbeidsvoorwaarden. Daarom wilden de socialisten ook niet-arbeiders in hun gelederen opnemen. Het ANWV wilde echter slechts arbeiders als lid. Op het ANWV-congres

van 1877 stelde de socialistische smid Willem Ansing voor om naast de afdelingen van het verbond *gemengde* verenigingen op te richten. Deze zouden dan onderdak kunnen bieden aan hen die niet tot een echte vakorganisatie konden toetreden, maar wel aan het werk van de arbeidersbeweging wilden deelnemen. Ansing zelf noemde in dit verband onderwijzers, winkelhouders en tekenaars. Hoewel voorzitter Heldt vreesde dat de werklieden in de organisatie door mensen uit andere standen zouden worden overvleugeld, nam het congres het voorstel van Ansing toch over. Er zouden gemengde verenigingen opgericht worden!

Vlak voor het volgende congres dat met Pinksteren 1878 plaatsvond, richtten Ansing en zijn medestanders een *Sociaal Democratische Vereeniging* (SDV) op. Dit groepje socialisten, dertig man sterk, vergaderde geregeld. Verder gebeurde er niet veel.

In de eerste tijd na de oprichting van de SDV bleven de banden met het ANWV intens. De Werkmansbode, het huisorgaan van het ANWV, kondigde de bijeenkomsten van de SDV bijvoorbeeld gewoon aan. Ook verschenen in dit blad verslagen van die vergaderingen en lezingen. De definitieve scheiding der geesten tussen neutralen en socialisten was echter onafwendbaar. Vanaf 1879 kregen de socialisten een eigen orgaan dat de toepasselijke naam Recht voor Allen droeg.

In 1881 formeerden de diverse SDV's bovendien een landelijk bestuur, wat in het begin van het volgende jaar leidde tot de formele oprichting van een nieuwe organisatie, de *Sociaal Democratische Bond*. Deze SDB is de organisatorische voorloper van alle socialistische clubs die tot op de dag van vandaag in Nederland hebben bestaan; ze stammen alle direct van haar af. De arbeiders Willem Ansing en Hendrik Gerhard waren de eerste leiders van de SDB, maar ze werden al snel overvleugeld door de voormalige dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die hiermee het gelijk van Heldt bewees. Heldt had immers gewezen op het gevaar dat de arbeiders in gemengde verenigingen door de niet-arbeiders opzij gezet zouden worden. In het licht van het verwijt dat vaak aan het ANWV is gemaakt dat het zich wel erg liet leiden door 'heren', is het overwicht van een predikant, dat binnen de SDB bestond, tamelijk cynisch.

Op 12 februari 1882 was in Amsterdam het eerste congres gepland van de SDB. Dat had echter nog heel wat voeten in de aarde, want de zaal waar dit congres en een openbare vergadering zouden plaats vinden, werd op het laatste moment afgezegd. Onder druk van de politie durfde de eigenaar het niet meer aan en ook de houder van het lokaal waarnaar de socialisten wilden uitwijken, bleek die druk niet te durven weerstaan. De openbare vergadering werd naar aanleiding van deze 'zaalafdrijvingen' afgelast en het congres vond plaats in café Cosmopolite. De gebeurtenissen rond dit congres waren voor de SDB reden om in het vervolg in het geheim te congresseren.

Het partijprogramma dat de SDB op haar eerste congres aanvaardde, was op enkele punten na een vrijwel letterlijke overname van dat van de Duitse zusterpartij. Dit Duitse programma, dat vanwege de plaats waar het werd aangenomen bekend staat als het programma van Gotha, was ontstaan als een compromis tussen verschillende theoretische inzichten binnen de arbeidersbeweging. De ideeën van Karl Marx werden alom aangehangen en bewonderd, maar ook opvattingen van andere theoretici oefenden invloed uit. Een van die theoretici was Ferdinand Lasalle (1825-1864) die heilig geloofde in het bestaan van de ijzeren loonwet. Volgens deze 'wet' zouden de arbeiders nooit een loon kunnen krijgen dat boven het niveau lag dat nodig is voor het levensonderhoud. De consequentie van die wet is dat loonstrijd ook weinig of geen zin heeft. Marx en de zijnen wezen deze gedachte af. Wat zou anders nog het nut zijn van strijd in de bedrijven en in de vakbeweging? De dagelijkse praktijk wees bovendien uit dat loonstrijd wel degelijk zin had, iets waar in ons land ook de liberale bankier Pierson op wees. In 1891 werd de ijzeren loonwet dan ook uit het Duitse programma gehaald. Interessant aan het Nederlandse programma is punt III over de bevrijding van de vrouw. Dat was een zeer vooruitstrevende, eigen aanvulling op het Gotha programma.

Al snel na de oprichting ontplooiden de socialisten van de SDB diverse activiteiten. In 1883 begon P.J. Helsdingen in Rotterdam met straatcolportage van *Recht voor Allen*, een nieuw fenomeen in Nederland. Hierdoor groeide de oplage van het blad enorm en

---

**PROGRAM VAN DEN SOCIAAL DEMOKRATISCHEN BOND,  
aangenomen tijdens het eerste congres op 12 februari 1882.**

Overwegende:

I. De arbeid is de bron van allen rijkdom en beschaving. Daar arbeid ten algemeenen nutte alleen mogelijk is door de maatschappij, zoo behoort aan de maatschappij, d.i. aan al hare leden, het gezamenlijk arbeidsprodukt, bij algemeenen arbeidsplicht, volgens gelijk recht, voor ieder naar zijne redelijkerwijze gevoelde behoeften.

In de tegenwoordige maatschappij zijn de arbeidsmiddelen monopolie van de klasse der kapitalisten; de daardoor ontstane afhankelijkheid der arbeidende klasse is de oorzaak der ellende en de knechtschap in alle vormen. De bevrijding van den arbeid vereischt, dat de arbeidsmiddelen gemeenschappelijk goed der maatschappij worden en dat de genootschappelijke regeling van den gemeenschappelijken arbeid met algemeen nuttige aanwending en rechtvaardige verdeling van de arbeidsopbrengst plaats heeft. De bevrijding van den arbeid moet het werk der arbeidende klasse zijn, tegenover welke alle andere klassen slechts ééne reactionnaire massa vormen.

II. Van deze grondstellingen uitgaande, streeft de Sociaal-demokratische partij met alle haar ten dienste staande middelen naar den vrijen staat der socialistische maatschappij, naar opheffing der ijzeren loonwet door afschaffing van het stelsel van loonarbeid, naar opheffing van alle uitzuiging, in welken vorm ook, en terzijdestelling van alle sociale en politieke ongelijkheid.

III. De sociaaldemokratische partij, van meening dat personen van beiderlei geslacht gelijke rechten en gelijke plichten moeten hebben, is besloten alle haar ten dienste staande middelen aan te wenden tot algeheele opheffing der vrouw uit den staat van slavernij, waarin zij nu verkeert.

IV. De partij, ofschoon allereerst werkende binnen de perken der nationaliteit, is zich het internationaal karakter van den arbeidersstrijd bewust en besloten alle plichten, die daardoor den arbeider worden opgelegd, te vervullen, en de verbroedering van alle menschen tot waarheid te maken.

Als grondslagen van de staat vorderde de SDB zeven punten waaronder algemeen kiesrecht, dienstplicht, kosteloos onderwijs, beslissing over oorlog en vrede door het volk en afschaffing van alle wetten die de vrouw achterstelden bij de man. Om dit doel spoedig te bereiken, verlangde de bond onder andere progressief erfrecht, een progressieve inkomstenbelasting, onbeperkt recht van vereniging, een normale arbeidsdag overeenkomstig de behoeften van de maatschappij en verbod van vrouwenarbeid voor zover deze schadelijk was voor gezondheid, opvoeding en zedelijkheid.

---

konden veel mensen kennis nemen van de ideeën van de socialisten. Niet iedereen was hier overigens enthousiast over en meer-malen moesten de colporteurs het op een lopen zetten om het vege lijf te redden. Sterker nog, enkelen van hen werden zwaar mishandeld. Het werd voor socialisten onveilig om op straat met Recht voor Allen te worden gezien, wat aanleiding was voor het volgende cynische gedichtje:

Steenigt weer de wegbereiders,  
Brengers van geluk en brood;  
Trapt ze weer, die dappere leiders,  
Drukt ze dood, die lichtverspreiders,  
Des te langer duurt uw nood.

De demonisering – zoals we dat tegenwoordig zouden noemen – van de socialisten vond echter niet alleen op straat plaats. Vrijwel alle dagbladen droegen hieraan hun steentje bij en zetten de socialisten weg als gooiers met petroleum en dynamiet, ofwel om nog een moderne term te gebruiken, als terroristen. Toen in 1883 op de derde dinsdag in september socialisten voor algemeen kiesrecht demonstreerden, wilde een aantal van hen plaats nemen op de publieke tribune van de Tweede Kamer. Minister Heemskerk liet om problemen te voorkomen de tribune bezetten met inderhaast opgetrommelde weesmeisjes.

De machthebbers waren bang voor de SDB en weigerden in 1884 de organisatie rechtspersoonlijkheid te verlenen op grond van de angst dat de middelen om te komen tot het doel wel eens onwettig zouden kunnen zijn. Angst voor socialisten was vanuit het oogpunt van hen die belang hadden bij voortzetting van de bestaande toestanden wel begrijpelijk. Leden van de SDB waren immers niet uitsluitend theoretici, die leuk discussieerden over een betere samenleving zoals de sociaal-liberalen of kathedersocialisten jarenlang hadden gedaan. Nee, zij haalden de discussies uit de studeerkamers weg. Ze voerden propaganda voor verstrekking van kindervoeding en velen hielden zich bezig met de Nieuw Malthusiaanse Bond ter beperking van het kindertal. Dit waren nog punten waarin ook veel liberalen zich konden vinden, bij andere zaken lag dat al moeilijker. De koloniale en

gewelddadige oorlog in Atjeh kon op hun afkeuring rekenen. SDB-ers voerden waar mogelijk actie en propaganda, maar het belangrijkste aandachtspunt was de strijd voor algemeen kies- en stemrecht ofwel de strijd voor uitbreiding tot alle volwassen Nederlanders van het recht om gekozen te worden en te stemmen voor de vertegenwoordigende organen. Deze strijd werd niet gevoerd in het kader van de SDB, maar in de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht (BAKS). Aanvankelijk waren in deze bond ook nog wel 'heren' actief, maar die gaven er al snel de brui aan. Socialisten zagen verwerving van genoemde rechten als een middel 'waarmede zij den tegenwoordigen Staat feitelijk willen omwerken, van een geweldmachine in handen der bezittende klasse, tot een administratieve bestuursmachine in 't belang van allen'<sup>3</sup>, zoals Vliegen het in 1902 in zijn geschiedschrijving van het socialisme in Nederland zo mooi wist te verwoorden. Dat was uiteraard niet hetzelfde doel als de liberale voorstanders van kies- en stemrecht voor ogen hadden. Die wilden dat iedereen een gerechtvaardigd aandeel kreeg in de besturing van de samenleving, maar die samenleving zelf hoefde in hun optiek niet te veranderen.

De strijd voor algemeen kiesrecht gaf midden jaren tachtig massale demonstraties te zien. Ook waren er in deze tijd van toenemende werkloosheid manifestaties van werklozen, zoals op 9 maart 1886 toen tussen de vijf- en achtduizend mensen in Amsterdam bijeen kwamen. Socialisten waren zeker geen rechtlijnige zuurpruimen, want er werden ook acties gevoerd die later ludiek zouden heten. In mei 1885 vonden Amsterdammers 's ochtends op een aantal plaatsen op de muren van hun stad proclamaties aangeplakt. Deze waren in de vorm van een koninklijk besluit en ondertekend door de koning en de verantwoordelijke minister. In dit nagemaakte testament van 'Willem de laatste' deed hij afstand van zijn jaarlijks traktement en de kroon. Ook de oorlog in Atjeh werd beëindigd en zo werden er

3 W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en taferelen uit de socialistische beweging in Nederland*, deel 1, Amsterdam 1921 (oorspr. 1902), p. 91

nog een paar programmapunten van de SDB ten uitvoer gebracht. De regering was 'not amused' en zette alles op alles om de daders te pakken. Uiteindelijk werd een socialist geslacht-offerd en kreeg hij een gevangenisstraf van één jaar. Ook werd de colportage met Recht voor Allen zeer moeilijk gemaakt. Deze reactie leidde echter vooral tot rellen en een toename van de oplage van het socialistische blad. Op zeker moment moesten er 45.000 worden gedrukt om aan de vraag te voldoen.

In 1885 waren er heel wat socialisten die een spoedige revolutie als een reële mogelijkheid zagen en ook sommige tegenstanders van het socialisme zagen dit zo. Alleen waren de laatsten bevreesd dat het zou gebeuren, terwijl de socialisten er natuurlijk op hoopten. Die hoop werd zeker gevoed door de werklozenacties, maar meer nog door de grote aanhang die de strijd voor algemeen kiesrecht verwierf. Deze strijd bereikte haar climax op zondag 20 september van genoemd jaar toen duizenden mensen in Den Haag bijeen kwamen in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen. In de aanloop naar de Haagse manifestatie waren ook in Amsterdam en Rotterdam mensen bijeen gekomen om aan de eisen kracht bij te zetten. Aan het eind van de meeting in de Hofstad namen de aanwezigen vrijwel unaniem de volgende motie aan:

De Nationale Volksvergadering, gehouden op heden den 20 Sept. 1885 te 's-Gravenhage en bijeengeroepen door de Hoofdbesturen van den Nederl. Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond en den Sociaal-Demokratischen Bond in Nederland – spreekt als haar gevoelen uit:

Dat ten spoedigste het Algemeen Kiesrecht, bij de Grondwet gewaarborgd, moet worden verleend.

Zij voegt hieraan de verklaring toe, dat een langer negeeren van deze volkseisch een misdaad is te noemen, en de mogelijke gevolgen eener langere miskennenning alleen terugkaatst op hen, die, den ernst der tijden vergetende, op onverantwoordelijke wijze de noodzakelijkste hervormingen tegenhouden;

En acht zich voorts bij dezen ontheven van de verplichting, de  
Regering nogmaals

op de wijze als heden is geschied  
met den volkswensch in kennis te stellen, zijnde eene her-  
haling van deze beweging beleedigend voor de eigenwaarde  
van het Nederlandsche volk.

Daar was geen woord Frans bij. Deze motie, die een dag later aan de minister van binnenlandse zaken werd aangeboden, betekende feitelijk dat de kiesrechtbeweging aankondigde het verzet met andere middelen voort te zetten. De tijd van demonstraties was voorbij. Maar wat dan wel? Tactisch was de motie uiteraard een onverstandige zet, want kon het dreigement worden waar gemaakt en was de tegenstander er van onder de indruk? De beweging overschatte zichzelf behoorlijk op dit moment. De BAKS was weliswaar gegroeid tot ongeveer vijfduizend leden en er waren heel wat duizenden op de been geweest de afgelopen tijd. Of daarmee de brede volksmassa's in het land in beweging wilden komen, was echter nog maar de vraag.

Het bleek al spoedig dat men zich deerlijk had vergist. Het dreigement kon niet worden waargemaakt, al was het maar omdat een deel van de eigen aanhang niet verder wenste te gaan dan demonstreren of petities aanbieden. De tegenstander greep de gelegenheid echter aan om de repressie te verscherpen. De regering verbood het dragen van rode vlaggen, het huren van een zaal werd vrijwel onmogelijk gemaakt en politieagenten hakten er lustig op los. Dat de overheid niet met zich wilde laten sollen blijkt ook uit de reactie op een artikel in Recht voor Allen van 24 april 1886. Daarin stond geschreven dat de koning erg weinig werk van zijn baantje maakte en niet veel verder kwam dan het kopen van jonge vogeltjes, wat in de gewone bladen breed werd uitgemeten. De redacteur, Domela Nieuwenhuis, werd verantwoordelijk gesteld voor dit artikel, hoewel duidelijk was dat hij niet de schrijver kon zijn. Ondanks vele protesten, veroordeelde de rechter hem tot een gevangenisstraf van een jaar.

Rotterdam 8 Sept. 02.

Waarde Heer!

Gerne zoude wij Rotterdammers  
zien, dat WED het plan opvatte  
om Rotterdam, als WED woonplaats  
te verheffen, daar wij beveest zijn  
dat Gy de 3<sup>e</sup> Lage niet veilig zyt;  
iets waarvoor Gy te Rotterdam  
volstrekt niet behoefte te vreesen.  
Gy kunt er zeker van zijn, om onder  
een Berg van bougeth in dus vorm van  
Stenen begraven te worden, getuig  
Uwe lijkstrijke ontvoering van gisteren  
avond.

WED. J. J.  
Herdin

Een dag later werd Domela Nieuwenhuis ook thuis bedreigd

### *Crisis in de samenleving*

De SDB was de politieke tak van de toenmalige arbeidersbeweging, maar had daarnaast ook grote invloed op de ontwikkeling van de vakbeweging. Metaalbewerker Ansing stond bijvoorbeeld aan de wieg van de landelijke metaalbewerkerbond en zo ontstonden er aan het eind van de jaren tachtig meer landelijke vakbonden. Deze bonden kenden echter geen onderlinge aansluiting en opereerden uitsluitend binnen hun eigen vak. De organisatie die een verband tussen de verschillende bonden had kunnen bewerkstelligen, het ANWV, raakte meer en meer in de versukkeling. Het ledental daalde gestaag. In 1878 bedroeg het 4.500 mensen, maar vijf jaar later nog slechts 3.100. De rol van het ANWV in de Nederlandse arbeidersbeweging was uitgespeeld. De gedachte dat door verstandig en redelijk overleg met de patroons verbetering voor de werklieden viel te behalen, kon het binnen de niet-confessionele arbeidersbeweging niet winnen van de klassengedachte. Die gedachte kon het op korte termijn niet winnen omdat de economische ontwikkeling groeiende armoede en daarmee een verharding van de verhoudingen met zich mee bracht. De overwinning van de sociaaldemocratische visie werd niet behaald op basis van een ideeënstrijd, maar omdat de maatschappij hem aan de arbeidersbeweging opdrong.

De strijd in de arbeidersbeweging viel samen met en was feitelijk onderdeel van een algehele crisis in de samenleving. Deze crisis kwam heel duidelijk tot uiting in de economie. De landbouw in Europa leed ernstig onder de import van goedkoop graan uit Amerika. Deze import maakte veel gezinnen op het platteland brodeloos en een trek naar de stad was het gevolg. Daar verdwenen de duizenden economische vluchtelingen in de nieuwe industrie en in het transport. Als los arbeider moesten ze trachten een nieuw bestaan op te bouwen in steden die al snel in hun voegen kraakten. Eeuwenoude panden werden opgedeeld, binnenplaatsen bebouwd en zogenaamde 'revolutiebouwers' stampten in hoog tempo duizenden even goedkope als slechte woningen uit de grond. De bewoners van deze krotten

leden vanaf het begin van de jaren tachtig onder de snel toenemende werkloosheid. Zij kwamen dus van de regen in de drup.

Het verpauperde stadsproletariaat vermengde zich met de nieuwkomers tot een nieuwe arbeidersklasse. Van die klasse bleef een aanzienlijk deel echter lange tijd tot het lompenproletariaat behoren. Het waren vooral deze krotbewoners die zich soms lieten opzweepen tot ongerichte gewelddaden. De ene keer moesten socialisten het ontgelden, een andere keer richtte het geweld zich tegen de gezagsdragers. In 1887 moest Domela Nieuwenhuis rennen voor zijn leven na een vergadering in Rotterdam, waarbij de mensen de leus 'Oranje Boven!' aanhieven.

Dergelijke 'Oran Jefuries' kwamen ook elders voor. Het Palingoproer dat in juli 1886 te Amsterdam plaats vond kunnen we op dezelfde manier interpreteren. Hier richtten de mensen uit de volksbuurten hun agressie tegen de politie en niet tegen socialisten. Wel kregen de socialisten, waarvan enkelen zich inderdaad vol overgave tussen de oproermakers hadden gemengd, de schuld van de wanordelijkheden die aan 26 mensen het leven kostten.

Enige jaren geleden liet historicus Dennis Bos in zijn proefschrift *Waarachtige volksvrienden: de vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894* op overtuigende wijze zien hoe de socialistische beweging in die stad in hoge mate afhankelijk was van persoonlijke en zelfs familiebanden. Iets vergelijkbaars blijkt het geval te zijn geweest in Rotterdam, althans dat is het beeld dat Piet Honig schetst in zijn pas onlangs uitgegeven autobiografie *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*. Ook beschrijft hij hoe socialisten omgingen met de Oran Jefurie van 1887. Met een aantal geestverwanten mengde hij zich onder het oranjevolk en onder het uitroepen dat daar nog een 'vuile socialist' woonde, kregen zij het voor elkaar dat de ruiten ingingen bij winkels, nette burgerhuizen en deftige rentenierswoningen. Dat waren de verzetjes van het lompenproletariaat dat zijn onvrede soms botvierde op de hoofden van de boodschappers van het slechte nieuws dat de maatschappij diende te veranderen, maar een andere keer even vrolijk gezagsdragers te lijf ging.

Een heel ander karakter kenden de al genoemde massale demonstraties van werklozen die overal werden georganiseerd

of de eveneens genoemde meetings voor algemeen kiesrecht. Ook nam het aantal stakingen flink toe. Daarnaast groeide ook binnen de burgerij de gedachte weer dat niet alles bij het oude kon blijven. Na de grondwetswijziging van 1848, toen de koning veel macht kwijt raakte aan de burgerij, hadden ze het er een beetje bij gelaten, maar ook arbeiders eisten nu maatschappelijke macht. De strijd voor algemeen kiesrecht werd weliswaar nog niet gewonnen, maar in 1887 schafte de regering al wel het censuskiesrecht af. Alle volwassen mannen die voldeden aan bepaalde blijken van 'geschiktheid en maatschappelijke welstand' kregen nu kiesrecht. De lezer dient zich te realiseren dat ons land in die tijd een districtenstelsel kenden. Er waren dus geen landelijke kieslijsten, maar men stemde voor een vertegenwoordiger van zijn district in de kamer. Dankzij de uitbreiding van het kiesrecht en het districtenstelsel kon Domela Nieuwenhuis een jaar later zijn intrede in de Tweede Kamer doen. Hij kreeg bij de verkiezingen de steun van christelijke kiezers die nog liever deze ex-dominee in de kamer zagen, dan zijn tegenstander, een goddeloze liberaal.

In deze jaren vonden twee parlementaire enquêtes plaats naar de omstandigheden waaronder arbeiders in Nederland leefden en werkten. Een in 1886 en een in 1890. De resultaten van de onderzoeken waren zelfs voor hen die de omstandigheden altijd hadden gebagatelliseerd, schokkend. Socialisten maakten in hun propaganda dan ook ruim gebruik van citaten uit de verhoren. Toch was het zo, dat ondanks de ellende die op grote schaal bestond in de stad en op het platteland, de omstandigheden voor de arbeiders langzaam maar zeker verbeterden. Een goede maatstaf daarvoor is ongetwijfeld het reële loon dat tussen 1890 en 1902 met een vijfde steeg. Deze stijging was het resultaat van grote stakingsbewegingen, maar ook van het gunstig economisch tij. Het kapitalisme was internationaal aan een nieuwe fase begonnen dankzij de benzinemotor, de elektrotechniek en vernieuwingen in de chemie. Ook expandeerde het kapitalisme over de wereld, waar het aanvankelijk vooral een Europees en Noord-Amerikaans project was geweest. Deze vorige fase van globalisering wordt globaal aangeduid met de term imperialisme

omdat diverse westerse naties probeerden om hun grondgebied te vergroten ten koste van andere westerse naties, maar in ieder geval ten koste van diverse inheemse volkeren en elites.

Voor arbeiders waren er diverse mogelijkheden om te reageren op de ontwikkelingen. Ze konden, samen met eventuele vrouw en kinderen, de maatschappelijke ontwikkelingen gelaten over zich heen laten komen en proberen er in hun dagelijks leven het beste van te maken. Als we kijken naar de aantallen stakers, demonstranten en leden van organisaties binnen de arbeidersbeweging in ruime zin, dus inclusief de liberale en confessionele takken, dan kunnen we rustig stellen dat de meesten voor deze individuele aanpak 'kozen'. Ze probeerden bijvoorbeeld door hard werken, zonder protesten over de omstandigheden waaronder dit gebeurde, een redelijk inkomen te verwerven. Ze verhuisden naar een andere woning als de oude te klein of de nieuwe goedkoper was. Ze probeerden hun kinderen beter onderwijs te laten volgen dan zij zelf hadden genoten of ze stuurden ze juist vroeg uit werken om het gezinsinkomen aan te vullen. Binnen dit repertoire aan overlevingsstrategieën, zoals dat in kringen van sociaal-historici tegenwoordig zo mooi heet, was er voor elk wat wils. Kenmerkend voor deze methoden is echter dat ze strikt individueel of in ieder geval binnen het kader van het gezin, werden toegepast. Streven naar andere maatschappelijke omstandigheden hoorde niet binnen dit repertoire. Dat streven deden mensen die actief werden in vakbonden of politieke organisaties wel. De eersten waren meer op economische veranderingen (loonsverhoging, verkorting van de werktijd) gericht en degenen die politiek actief waren, hadden het oog meer gericht op verandering van de manier waarop gemeente, provincie en land werden bestuurd. Het mag duidelijk zijn dat in de werkelijkheid deze doelen niet strikt waren gescheiden en een arbeider zowel lid van een vakbond als van de SDB kon zijn, maar tevens kon proberen volgens de individuele methode een aangenameer leven te verkrijgen. Hun deelname aan het protestrepertoire heeft uiteraard maatschappelijk grotere gevolgen gehad dan hun individuele methode. Zo kunnen de diverse verbeteringen voor de arbeidersklasse weliswaar niet geheel als een resultaat van de

arbeidersstrijd worden beschouwd, maar die strijd heeft ze wel bevorderd.

Bij de heersende klasse speelden morele overwegingen zeker een rol in de pogingen van die kant om de omstandigheden voor arbeiders en hun gezinnen te verbeteren, maar angst voor een revolutie was in die kringen ook prominent aanwezig. Die angst werd gevoed door rellen en stakingen, demonstraties en petitie's. Zelfs als niet direct gevolg werd gegeven aan de eisen die socialisten stelden, dan leidden hun eisen toch in ieder geval tot een maatschappelijk debat. De verruiming van het kiesrecht die beetje voor beetje plaats had, was zeker beïnvloed door de eerder genoemde grote acties daarvoor. Hetzelfde geldt voor de wettelijke maatregelen om de ergste omstandigheden in fabrieken en werkplaatsen te verbeteren. Dit alles gaf aan een aanzienlijk deel van de socialisten en vakbondsleden de overtuiging dat dit de juiste weg was. Het socialisme bleef in hun ogen een mooi ideaal, maar eerst moest er brood op de plank komen en dan liefst op een zo prettig mogelijke wijze. Anderen daarentegen vonden dit streven naar hervormingen van het kapitalisme, dit reformisme zoals het met een vies gezicht werd genoemd, een verraad aan de zaak van het socialisme. Maar laten we ons geschiedverhaal van de SDB vervolgen.

### *Tweeërlei tactiek*

Het jaar 1888 was er een van bezinning op de te volgen tactiek. Het kiesrecht was weliswaar uitgebreid, maar het was geen algemeen kiesrecht geworden. Moesten socialisten hier nog energie aan besteden? Of konden ze beter coöperaties oprichten, zoals onze zuiderburen? In een coöperatie konden arbeiders het kapitalisme misschien van binnenuit ondergraven en in ieder geval voor degenen die er werkten een aangenameer leven creëren. Binnen een jaar zag de SDB er echter alweer vanaf om hier al teveel waarde aan te schenken. Wat overigens niet wil zeggen dat er geen coöperaties meer bestonden. Die waren en bleven er wel degelijk, zowel waar goederen werden geproduceerd als wel die slechts dienden om goederen voor de leden goedkoop in te

kopen. Een echt speerpunt was het echter niet voor de SDB. Waar wel veel tijd en aandacht werd besteed, was de actie door vakbonden. Het aantal stakingen nam weer toe en socialisten probeerden daar invloed op uit te oefenen. Toch zagen veel socialisten hier een gevaar op de loer liggen. Door te staken waren arbeiders immers in staat om het loon omhoog te krijgen, maar een duurzame verbetering van hun situatie konden ze daar niet van verwachten zolang de maatschappelijk machtsverhoudingen niet waren veranderd. In het blad van de SDB werd dit op 3 januari 1890 als volgt verwoord:

Het is ongetwijfeld onze plicht als sociaaldemokraten de arbeiders in werkstaking, waar en wanneer ook, te steunen. Dit vloeit vanzelf voort uit ons bewustzijn, dat arbeiders nooit ongelijk hebben, als ze een poging doen om hun toestand te verbeteren. Maar we mogen ook niet nalaten, alle loonslaven, zoo mannelijke als vrouwelijke, onder het oog te brengen dat, als de helft van het geld, besteed aan en van de ellende, geleden door werkstakingen, werd besteed om de zaak van het socialisme te bevorderen, de belangen hunner klasse oneindig beter en meer zouden worden bevorderd. (...) In een maatschappij, gebaseerd op de konkurrentie der arbeiders, kan op den langen duur geen noemenswaard voordeel worden behaald.

Of de socialisten nu al hun heil erin zagen of niet, de arbeiders van Nederland staakten in deze jaren massaler dan ooit. Ook waren er, vooral in de koude wintermaanden als de nood het hoogst was, veel demonstraties van werklozen die van de plaatselijke of landelijke overheid eisten dat er banen werden gecreëerd. In 1890 vond daarnaast op 1 mei ook de eerste actie voor de achturige werkdag plaats.

Sinds die actie is de eerste mei voor de gehele socialistische beweging een dag van actie en bezinning. Het volgende jaar was een verkiezingsjaar en ondanks de nog steeds voortdurende groei van de socialistische beweging, verloor Domela Nieuwenhuis zijn kamerzetel. Dit frustreerde de bond in hoge mate en leidde er, gevoegd bij het feit dat de kameractiviteiten van de grote leider niet veel voor de arbeidersbeweging hadden opgeleverd, toe

---

## 1 mei – Dag van de Arbeid

Sinds jaar en dag wordt de eerste mei beschouwd als een strijd- en feestdag. In ons land beperkt deze viering zich tegenwoordig tot enkele lokale bijeenkomsten en kleine demonstraties. Dat is wel eens anders geweest en soms gaan er stemmen op om deze oude traditie weer nieuw leven in te blazen.

Op 1 mei 1886 demonstreerden in de Verenigde Staten een half miljoen mensen voor invoering van de achturige werkdag. In Chicago waren zestigduizend demonstranten. Diverse ondernemers ontsloegen actievoerders en tegen deze ontslagen vond op 3 mei wederom een demonstratie plaats. Deze werd met grof geweld uiteengeslagen met enkele doden als gevolg.

Anarchisten riepen vervolgens op om de volgende dag te demonstren tegen het politieoptreden. Een dag later kwamen de demonstranten tamelijk rustig bijeen op Haymarket Square. Toen de politie begon ze uiteen te drijven, wierp iemand een bom naar de dienders waardoor uiteindelijk acht van hen de dood vonden. Na dit incident schoten de agenten tientallen demonstranten neer, van wie velen zich niet in de ziekenhuizen durfden melden uit angst te worden opgepakt.

Inmiddels had de Internationale besloten op 1 mei 1890 actie te voeren voor de achturedag, maar die dag ook als een feest te beschouwen. In Nederland werd de actie door duizenden gevierd. Vanaf dat jaar is 1 mei altijd gevierd, maar niet in een onverdeeld genoegen. Na de afscheiding van de SDAP uit de SDB bestonden er twee vieringen. Ook latere scheuringen en afsplitsingen hebben steevast geleid tot meerdere 1 mei bijeenkomsten. Deze werden vaak massaal bezocht en de optochten met muziek, vaandels, tulpen en vrolijke lichtjes maakten grote indruk.

Een smet op de 1 mei als feestdag van het socialisme is dat Hitler er in Duitsland een nationale feestdag van maakte. Na de oorlog was 1 mei weer van de socialisten en communisten. PvdA en de vakcentrale NVV vierden tot 1964 samen hun dag, die nu echter nog uitsluitend werd gezien als een feestdag. Het strijdaspect was bij de sociaaldemocraten uit beeld verdwenen. Ook de grote militaire parades die in Moskou en Peking op 1 mei plaats vonden ter ere van het daar heersende zogenaamde 'reëel bestaande socialisme' deden de geestdrift voor deelname aan 1 meibijeenkomsten geen goed en tegenwoordig is het vooral een aangelegenheid voor oude socialisten en enkele splintergroeperingen.

---

dat veel socialisten zich sterker nog dan voorheen afkeerden van parlementaire activiteiten. Niet iedereen dacht daar echter zo over, zodat er steeds duidelijker twee stromingen ontstonden: de parlementairen en de antiparlementairen. Beide waren het er in grote lijnen wel over eens dat de politieke beweging losser moest komen te staan van de economische. Vanuit de vakbeweging klonken deze stemmen ook. Veel mensen maakten namelijk de associatie vakbeweging-socialisme. Dit weerhield nogal wat arbeiders ervan om lid van een bond te worden of dreef ze in de handen van confessionele organisaties.

Alle spanningen balden samen in 1893. Weer begon het jaar met veel werklozenprotest. Alleen reageerden de machthebbers nu minder gelaten dan gedurende de afgelopen jaren het geval was geweest. Een eindeloze reeks veroordelingen was het resultaat. Vliegen, die al eerder is aangehaald, gaf in zijn *De Dageraad der Volksbevrijding* een opsomming van deze rechtszaken. Laten we er enkele uitlichten. Stienstra te Harlingen kreeg één jaar wegens opruiing. Een Amsterdamse werkloze die tijdens een meeting de mogelijkheid had geopperd om brood te stelen ook één jaar. J. Nijland te Harderwijk één maand wegens majesteitschennis. Twee verspreiders van een strooibiljet tegen koningin Emma in Amsterdam werden veroordeeld tot negen maanden. Deze opsomming is bij lange na niet volledig, maar de zaken leidden tot zo veel maatschappelijke onrust dat niet alleen de socialisten ertegen in het geweer kwamen. Ook liberalen vonden dit te ver gaan en trachtten – uiteindelijk met succes – de overheid tot matiging te bewegen. De vele veroordelingen en het doodslaan van een Enschedese socialist op 20 mei 1893 versterkten onder de revolutionairen het idee dat voor socialisten in deze maatschappij niets te halen viel. Domela Nieuwenhuis bijvoorbeeld ontwikkelde zich in deze tijd steeds meer in de richting van het anarchisme en op het partijcongres van eind 1893 nam de meerderheid een motie aan tegen deelname aan verkiezingen. Deze motie kwam van de afdeling Hogezaand-Sappemeer en luidde: ‘Het kongres besluit onder geen voorwaarde, ook niet als agitatiemiddel, mee te doen aan verkiezingen’. Veertien van de congresgangers onthielden zich van stemming, maar

47 stemden voor en 40 tegen. De uitslag van de stemming geeft duidelijk aan hoe verdeeld de SDB was en dat zou in de komende maanden nog eens versterkt blijken.

Later omschreef Vliegen de verdeeldheid op de volgende, vanzelfsprekend bevooroordeelde maar daarom niet minder juiste wijze:

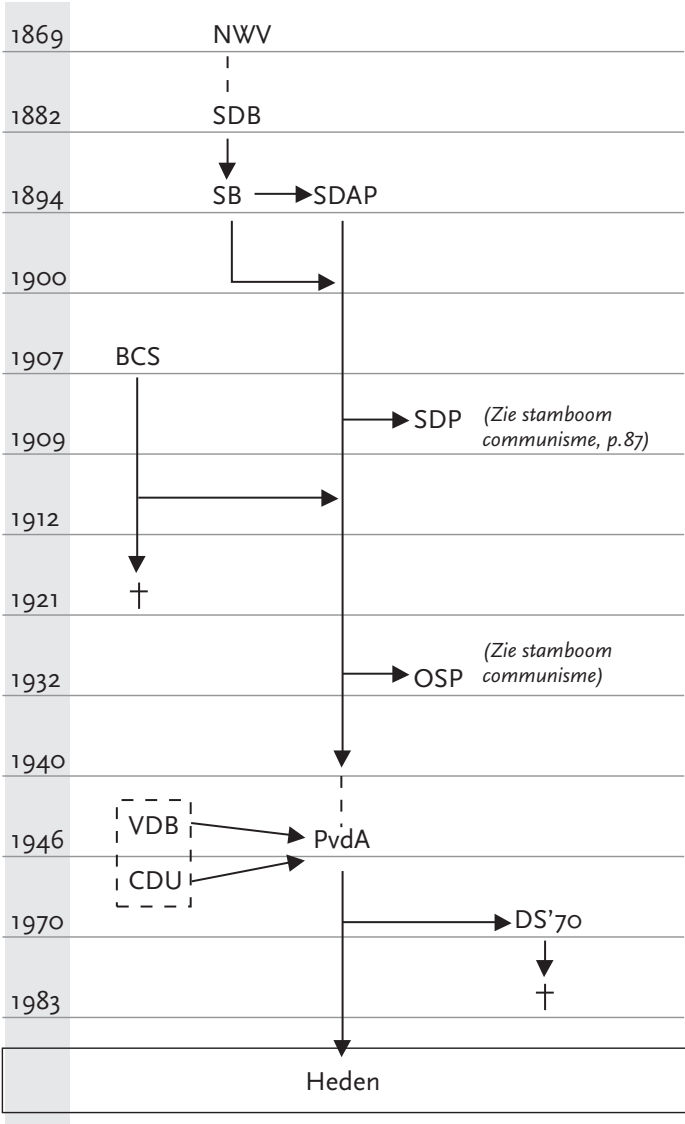
Voor wie geloofde dat de door de wetgeving te verkrijgen hervormingen als werktijdverkorting, arbeidersverzekering en dergelijke, voor de arbeiders enorm gewichtige zaken waren, was het niet om uit te houden, lijdelijk te moeten aanzien dat de direkte invloed der arbeidersklasse op de wetgevende macht voor jaren te grabbel werd gegooid. En het om de lui voor gek te verklaren als men las hoe daartegenover het breken van een paar glazen met behulp van een dynamietbom voor een wereldgebeurtenis werd uitgekreten.<sup>4</sup>

De tegenstelling tussen beide stromingen in de bond werd uitgevochten op grond van verschillen van inzicht, maar ook nu weer uitgebreid omgeven met persoonlijke aantijgingen en laster. Zoveel was wel duidelijk dat deze groepen niet meer samen in één enkele organisatie thuis hoorden en de stap naar oprichting van een nieuwe socialistische beweging liet niet lang op zich wachten. In augustus 1894 was het zover en werd de SDAP opgericht, waarover in het volgende hoofdstuk meer.

Door niet meer mee te willen dingen naar een parlementaire afvaardiging plaatste de SDB zich buiten de politieke arena van Nederland zonder dat dit werd gecompenseerd met enorme ledentallen. In 1894 had de SDB bijna 3.700 leden, maar dat aantal daalde in de jaren die volgden in hoog tempo. Omdat in het ontwerp partijprogramma een zinsnede was opgenomen dat de socialisten ook onwettige middelen wilden gebruiken, werd de organisatie door de rechter ook nog eens tot verboden vereniging verklaard. Deze veroordeling leidde tot de opheffing van de SDB, of beter, tot de omzetting van de naam van de bond in de *Socialistenbond* (SB). In de SB waren nog wel leden actief die

4 Vliegen, a.w., deel 2, p. 483

Stamboom van de sociaal-democratie in Nederland



parlementaire actie wilden, maar dan als propagandamiddel en dus minder als poging om wetgeving in het voordeel van de arbeiders daadwerkelijk te veranderen. Zij voelden zich in hun opvatting gesteund door de verkiezingsresultaten van de SDAP in 1897 en het feit dat de Fries Geert van der Zwaag in de kamer kwam. Deze Van der Zwaag was lid van de SB en nam als onafhankelijke deel aan de verkiezingen in het district Schoterland.

De hoofdstroom in de SB wilde echter niets weten van parlementarisme en stelde zich op een revolutionair standpunt. Zij wilden de bestaande maatschappij niet verbeteren, veranderen of aanpassen, maar omverwerpen en vervangen door een nieuwe. Een van de gevolgen van deze zienswijze was verbreking van de organisatorische banden met de vakbeweging, want ook daar werd immers getracht om er voor de leden maar het beste van te maken. Bovendien was binnen de vakbeweging de invloed van mensen die op SDAP standpunt stonden groeiende.

De discussies over deelname aan het politieke leven bleven de SB beheersen en wie daar slecht mee uit de voeten kon, was de man die jarenlang leider van de organisatie was geweest, Domela Nieuwenhuis. In 1898 zegde hij zijn lidmaatschap op en begon met enkele gelijkgestemden het anarchistische weekblad *Vrije Socialist*. De strijd tussen SB en de nieuwe groep vertoonde ook nu weer trekken van persoonlijke strijd en laster. Voor de SB was dit alles de doodsteek. Was het ledental in de voorbije jaren jaarlijks gedaald, nu raakte het in een vrije val. De resterende leden sloten zich op 24 juni 1900 aan bij de SDAP.

---

## Anarchisme in Nederland

Het anarchisme heeft in ons land een tijdlang een behoorlijke aanhang en invloed gehad. Vooral in de noordelijke provincies werden veel boerenarbeiders aanhanger van het anarchistische gedachtegoed. Volgens dit idee kan de mens pas echt vrij zijn als hij 'zonder heerser' (uit het Grieks *αὐτάρχεις*) leeft. Zij baseren zich op ideeën zoals die in de negentiende eeuw zijn ontwikkeld door Proudhon, Bakoenin en Kropotkin. Anarchisten staan in grote meerderheid een niet-autoritair socialisme voor en willen zich niet onderwerpen aan de discipline die bij een partij hoort. Dat is dan ook de reden dat zij na korte tijd de gevestigde socialistische partijen verlieten. Het idee dat die partijen, zoals in Nederland de SDAP, ooit de macht zouden krijgen, vervulde hen met evenveel weerzin als zij koesterden voor de bestaande samenleving. De Rotterdamse anarchist Piet Honig die eind negentiende eeuw eerst nog lid was van de SDB verwoordde dit in zijn enkele jaren geleden herontdekte autobiografie als volgt: "hoe meer ik nu onze leerstellingen met kritischen geest begon te onderzoeken, te wikken en te wegen, hoe vaster rees bij mij de overtuiging dat in geval de sociaal democratie ooit als zegevierend ideaal uit den strijd zou komen, haar beginselen en theorieën, slechts zouden kunnen tot stand komen door dwang, door onderwerping aan een ijzeren tucht, van hen, die het al dan niet eens waren...Ik zag hoe het staatsgezag almachtig werd, hoe de staat op het leven van den mensch zou beslag leggen, als het ware van de wieg tot het graf." Deze weerzin tegen het georganiseerde socialisme leidde ertoe dat het anarchisme vooral een morele en individualistische stroming werd.

Theoretisch zou men kunnen stellen dat de strijd tegen het kapitalisme op een aantal niveaus kan worden gevoerd: politiek, economisch en individueel. Terwijl politieke partijen en de vakbeweging de eerste twee niveaus vooral voor hun rekening namen, komen we anarchisten bij voorkeur op het derde niveau tegen. Deze individueel-anarchisten hielden zich bezig met vegetarisme en drankbestrijding maar zijn vooral bekend geworden als antimilitaristische dienstweigeraars. De bekendste dienstweigeraarsactie vond plaats in 1921 toen Herman Groenendaal weigerde in dienst te gaan. Hij werd gearresteerd en ging daarop in hongerstaking wat een landelijke golf van solidariteitsacties tot gevolg had. Op het huis van een van de rechters werd zelfs een bomaanslag gepleegd, maar ondanks alle acties kreeg Groenendaal tien maanden gevangenis. In 1923 werd

---

---

onder druk van de acties de wet toch zo veranderd dat geweldlozen dienst konden weigeren.

Domela Nieuwenhuis die in 1898 uit de SB stapte, begon met het blad *De Vrije Socialist*. Dit blad zou jarenlang het gezicht van het anarchisme in ons land bepalen, maar een echte organisatie eromheen werd niet gevormd. De afkeer van georganiseerd samenwerken, plaatste veel anarchisten feitelijk buiten de arbeidersbeweging hoewel Domela zich sociaal-anarchist noemde om aan te geven dat hij anarchisme niet als een puur individualistische opvatting beschouwde. In 1911 kwam de Unie van Sociaal-anarchisten tot stand die ten tijde van de Russische revolutie meer en meer opschoof in de richting van de communistische partij. Een aantal kopstukken van de Unie sloten zich dan ook aan bij de CPH en in 1924 hield de Unie op te bestaan.

Een deel van de anarchisten verbond zich met syndicalisten in het anarcho-syndicalisme. Voor hen is de vakbeweging essentieel in de strijd tegen het kapitalisme en daarom opereerden zij in het in 1893 opgerichte Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS). Toen het NAS na de Russische revolutie steeds meer in communistisch vaarwater raakte, vonden de anarcho-syndicalisten vanaf 1923 onderdak in het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond (NSV). Zij voerden hun strijd dus op het economische niveau, maar lieten de politiek terzijde. Het NSV had nooit meer dan een paar duizend leden en kwam bij het begin van de Duitse bezetting geruisloos aan zijn eind. Na de oorlog stonden syndicalisten mede aan de basis van het Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties (OVb), dat ook al weer tegen de communistische stroom op moest roeien. De oprichters traden in 1948 uit de Eenheids Vakcentrale (EVC) en de organisatie die zij begonnen, bestaat nog steeds maar leidt een tamelijk kwijnend bestaan.

Het anarchisme kreeg in ons land weer een impuls tijdens de jaren zestig. Veel provo's noemden zich anarchist, hoewel slechts een enkeling zich in de meer theoretische aspecten van het anarchisme verdiepte. Er verscheen echter ook weer een keur aan anarchistische bladen zoals *De As*, *De Vrije* en *Recht voor Allen*. Bij veel activisten kon het anarchisme wel bogen op een flinke dosis sympathie, behalve natuurlijk bij de meest rabiate communisten, trotskisten en maoïsten. Ook tegenwoordig bestaan er nog groepen anarchisten die in de beste tradities van het Nederlands anarchisme verspreid en zonder vaste structuren hun gedachtegoed naar voren brengen.

---

## *Sociaal Democratische Arbeiders Partij* (SDAP, 1894-1940)

In de nadagen van de SDB streden globaal twee visies om voorrang. De parlementaire en de revolutionaire. De aanhangers van de revolutionaire visie wilden de bestaande maatschappij omverwerpen om op de puinhopen daarvan een nieuwe te bouwen. Deze revolutionairen ontwikkelden zich na verloop van tijd voor een groot deel in de richting van een personalistisch anarchisme, waarbij het idee van een collectieve politieke en economische strijd tegen het kapitalisme werd verlaten voor een meer ethische aanpak. Vandaar dat deze stroming zich altijd sterk heeft gemaakt voor acties als dienstweigeren. In de dienstweigeractie en het pacifisme in het algemeen komen het individuele en het ethische zeer treffend tot uitdrukking. De andere stroming binnen de SDB zag meer heil in een strijd met de middelen die de bestaande maatschappij ter beschikking had. Acties voor verbetering van de dagelijkse omstandigheden van de arbeiders via de vakbeweging en ijveren voor politieke invloed van de arbeidersklasse via de sociaal democratische partij.

Het conflict tussen beide stromingen, die overigens allebei als uiteindelijk doel een socialistische samenleving hadden, is een tijd binnen de kring van de SDB gevoerd. De tegenstellingen bleken echter dusdanig groot dat na het besluit van het SDB-congres om niet meer aan verkiezingen deel te nemen, een groepje sociaaldemocraten besloot dat het geen zin had om samen met revolutionairen (om van anarchisten niet te spreken) in dezelfde organisatie te blijven. In juli 1894 kwamen zij samen in Utrecht en al een maand later richtten zij een nieuwe sociaaldemocratische partij op, de *Sociaal Democratische Arbeiders Partij* (SDAP).

De oprichters waren een twaalfal leden van de SDB, die zich niet meer konden en wilden vinden in een organisatie die weigerde aan parlementaire verkiezingen deel te nemen. De naamsverandering van de SDB in *Socialisten Bond*, waarbij het sociaaldemocratische uit de naam verdween, was voor hen de spreekwoordelijke druppel. In de strijd tussen SB en SDAP die eindigde met een fusie tussen beide, gingen de nodige verwijten over tafel. Een daarvan, die is blijven hangen in het grappige **Studenten Dominees en Advocaten Partij**, lijkt enigszins op het verwijt dat de vroege SDB maakte aan het adres van het ANWW waar het zelf uit voort kwam. In beide situaties verweten SDB-ers



De oprichters van de SDAP

de andere groepering dat het 'heeren' waren, terwijl de SDB zelf in hun visie natuurlijk de echte arbeiders vertegenwoordigde. Bij de behandeling van de meningsverschillen tussen ANWV en SDB heb ik er al op gewezen hoe vreemd dit verwijt klonk uit de mond van mensen die als leider een ex-dominee kozen. Ook in het geval van de strijd tussen SDB en SDAP is het heren-verwijt niet erg overtuigend. Nog steeds stond de ex-dominee Domela Nieuwenhuis aan het hoofd van de SDB (nu dus SB), maar van de twaalf oprichters van de SDAP was een groot deel arbeider of kind van een arbeider. Echte heren waren er slechts drie. Daar komt natuurlijk nog bij dat een van de redenen waarom de SDB uit de ANWV was getreden, het feit was dat zo ook niet-arbeiders aan de beweging deel konden nemen. Iets waar juist het behoudende *Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond* niet erg happig op was geweest. Dat wilde slechts arbeiders organiseren uit angst dat anders heren de dienst gingen uitmaken.

De strijd tussen de nieuwe stromingen in de socialistische beweging werd niet alleen scherp met de pen uitgevochten, zoals zeer duidelijk bleek toen de SDAP enkele maanden na de oprichting een openbare vergadering organiseerde. Op 1 oktober kwamen bijeen in Constantia in Amsterdam om uitleg te geven over de ideeën. Het ging er heet aan toe en aan het eind van de avond moesten de SDAP-ers vluchten voor klappen uitgedeeld door woedende SB-ers. Deze klappen waren ook nog vooraf gegaan door het onder oorverdovend handgeklap aannemen van een motie, ingediend door de auteur Hermans. De motie luidde:

De vergadering enz., geen oordeel uitsprekend over 't verschil in taktiek tusschen de Sociaaldemokratische Arbeiderspartij en den Soc. Dem. Bond, spreekt haar innige verachting uit over de oprichters der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij, die getracht hebben en nog steeds trachten de organisatie der arbeiders te verbreken en dus dienst te doen als verraders der arbeiders ten behoeve der bourgeoisie.<sup>5</sup>

5 W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed. Geschiedenis der Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan*, Amsterdam, p. 47-8

Het zal duidelijk zijn dat in een dergelijke sfeer de relatie tussen beide clubs niet verder kon verslechteren, doch al op een absoluut dieptepunt was. Dat bleek ook nog eens overduidelijk in de Hogerhuis-zaak. Wat was het geval? Eind 1895 hadden drie mannen een overval gepleegd op boer Haitsma in het Friese Britsum. Omdat de boer ze betrapte, moesten de mannen de benen nemen. Al snel werden de drie socialistische broers Hogerhuis beschuldigd van de overval en veroordeeld tot gevangenisstraffen van twaalf, elf en zes jaar. Na het vonnis kwam in de omgeving een geruchtenmachine op gang, dat drie anderen (overigens eveneens socialisten) de overval hadden gepleegd. Ook werd gesproken over klassenjustitie omdat de broers Hogerhuis volgelingen waren van Domela Nieuwenhuis.

In 1897 trok deze zaak de aandacht van een van de twaalf oprichters van de SDAP, de jurist Troelstra. Hij deed zelf uitgebreid onderzoek en vond daardoor de namen van de drie mannen die de overval wel hadden gepleegd. In de Tweede Kamer, waar hij zojuist in was gekozen, kaartte hij de zaak ook aan om revisie van het vonnis voor elkaar te krijgen. Troelstra ging zelfs zo ver de minister te beledigen om daarmee een rechtszaak te forceren zodat hij enkele mensen kon oproepen die ten gunste van de Hogerhuizen zouden getuigen. Die belediging leverde hem een gevangenisstraf van één maand op. Intussen weigerden de drie broers onder invloed van Domela Nieuwenhuis, toen de zaak uiteindelijk in revisie kwam, om Troelstra als advocaat te nemen. Hij was immers een SDAP-er! De zaak hield heel Nederland in de ban en er waren diverse protestbijeenkomsten. Het mocht allemaal niet baten. De aanvraag tot revisie werd afgewezen en de broers hebben hun straffen grotendeels uitgezeten hoewel de regering deze door gratie wel terug heeft gebracht tot kortere tijd. Ook binnen de regering was men blijkbaar tot de overtuiging gekomen dat de Hogerhuizen zeer waarschijnlijk onschuldig waren.

De broers waren slachtoffer van justitie, dat een voorbeeld wilde stellen tegen de vele overvallen die in die tijd plaats vonden op het Friese platteland. Deze werden door de socialistische bevolking vaak gerechtvaardigd vanuit het neem-en-eet recht: ze

namen van de rijken terug wat van hen was geroofd. De strijd tussen parlementairen en revolutionairen werd over de hoofden van de Hogerhuizen ook uitgevochten en zij waren daar ook het slachtoffer van toen de SDAP-er Troelstra aan de kant werd gezet. Dit voorval is illustratief voor iets dat zich in de geschiedenis van het socialisme in Nederland herhaaldelijk heeft voorgedaan, het opofferen van de belangen van individuen aan partijbelangen.

### *De eerste jaren*

In het vorige hoofdstuk hebben we reeds gezien hoe het de SB verging, hier zullen we onze aandacht vooral richten op de ontwikkelingen in de SDAP tot haar gedwongen opheffing in 1940. Een belangrijk onderdeel van de partijgeschiedenis gedurende de eerste jaren was alweer een tegenstelling tussen gematigden en revolutionairen. Allen binnen de partij waren van mening dat het doel moest zijn: de totstandkoming van een socialistische samenleving en dus de omverwerping van de bestaande kapitalistische maatschappij. Hoe dat allemaal moest gebeuren, daar waren de meningen tamelijk verdeeld over. De strijd die de SDAP tegen het anarchisme in de arbeidersbeweging had gevoerd, maakte dat van de weeromstuit het parlementaire werk voor een grote groep binnen de partij alleenzaligmakend werd. Ook nu weer kregen de onderlinge meningsverschillen een 'heren contra arbeiders' tintje in die zin dat de meeste arbeiders binnen de partij ervoor kozen om in het hier en nu te trachten verbeteringen voor hun klasse binnen te halen, terwijl intellectuelen zich veelal lieten verleiden tot marxistisch theoretische bespiegelingen. Los van de inhoud van de discussies is het zo dat de 'heren' binnen de partij nu wel een steeds groter overwicht kregen. Het boegbeeld van het socialisme in Nederland, de SDAP, bleek zich te ontwikkelen tot een vluchtplaats voor ontevreden mensen uit de burgerij. Historicus Bert Altena heeft daar een interessant onderzoek naar gedaan. Daaruit bleek bijvoorbeeld dat onder de sprekers tijdens SDAP-congressen tussen 1896 en 1914 het aantal arbeiders daalde van iets meer dan de helft tot slechts een op de tien. Ook financieel waren niet-arbeiders van groot belang,

zoals blijkt uit een overzicht dat Altena geeft van de inkomsten van de partij. Het was zelfs zo dat de SDAP zonder bijdragen van rijke mensen en steun van de Duitse zusterpartij bij lange na niet had kunnen doen wat ze heeft gedaan tot 1911. We moeten hierbij natuurlijk vooral denken aan de oprichting van *Het Volk*, de partijkrant, die voor het eerst op 2 april 1900 verscheen.

In de eerste jaren was het overwicht van burgers binnen de partij nog niet zo groot, maar er waren zoals gezegd wel verschillen van inzicht. Deze kwamen duidelijk tot uitdrukking bij een aantal problemen waar de SDAP zich voor gesteld zag. In 1897 was de nieuwe kieswet van kracht geworden. Deze leidde tot een aanzienlijke vergroting van het electoraat, maar niet tot algemeen stemrecht. De uitbreiding beperkte zich als gevolg van de eisen die aan kiezers worden gesteld tot werklieden, geschoolde arbeiders en landarbeiders. Deze groepen werden daarmee de voedingsbodem voor de SDAP. Het ongeschoolde proletariaat in de stedelijke centra, de havenarbeiders, de grondwerkers en de fabriekswerkers en niet te vergeten de aanzienlijke groep van mensen zonder werk, zoals de vele bejaarden, bleven in grote meerderheid verstoken van het kiesrecht.

De electorale kansen die er nu voor de partij lagen, leidden er haast vanzelf toe dat de theorie aan de omstandigheden werd aangepast. Bijvoorbeeld door aansluiting te zoeken bij het platteland omdat daar veel mensen wel stemrecht hadden in tegenstelling tot de steden. Een goede gelegenheid daartoe deed zich voor bij de agrarische kwestie. Troelstra toonde zich al vroeg een voorstander van het oprichten van boerenbonden tegen het grootkapitaal. In deze bonden zouden pachtboeren en landarbeiders gezamenlijk een vuist kunnen maken en zelfs zouden ze ervoor kunnen ijveren dat landarbeiders zelf boer werden. Kritiek van de marxisten in de partij op deze stellingname was gebaseerd op de overtuiging dat boer en landarbeider in eenzelfde verhouding tot elkaar stonden als kapitalist en arbeider en bovendien de boerenstand, die bestond uit kleine zelfstandigen, gedoemd was te verdwijnen door de concentratie van het kapitaal. Wat had het dan voor zin die pachtboeren te steunen of pachtgrond uit te geven aan landarbeiders?

Aanvankelijk won deze kritiek het van de voorstellen van Troelstra, maar op het partijcongres van 1897 kreeg de laatste toch zijn zin. Bij de Kamerverkiezingen van dat jaar behaalde hij zijn gelijk doordat de SDAP vooral goed voor de dag kwam op het platteland van de twee noordelijke provincies, Friesland en Groningen. Het gelijk van de partijleider leverde twee kamerzetels op. De kritiek op wat als de 'agrarische paragraaf' bekend stond, verstomde echter niet helemaal. Ook al niet omdat in het buitenland bij de zusterpartijen, waarmee de gematigde socialistische stroming sinds 1889 in een Tweede Internationale was verbonden, een dergelijke discussie eveneens werd gevoerd.

In 1902 nam de meerderheid op het partijcongres een motie aan waarin aan het bijzonder ofwel kerkelijk onderwijs subsidie van overheidswege werd toegezegd. De tegenstanders van de motie zagen deze als 'opportunisme om kerkelijke arbeiders te vangen.' Ook hier klonken de pogingen door om op creatieve wijze om te gaan met de bestaande werkelijkheid. De dagelijkse praktijk van het partijwezen werd dus bepaald door de omstandigheden en niet door theoretische bespiegelingen over de 'juiste' lijn.

Langzaam vormde zich een georganiseerde marxistische oppositie die zich verzette tegen deze aanpassingen van principes aan de Nederlandse, kleinburgerlijke realiteit van een nog kleine arbeidersklasse. Juist binnen de arbeidersklasse zouden de socialisten op bijna natuurlijke wijze hun aanhang kunnen rekruteren. Het gaf volgens de marxisten geen pas om bij het vrijwel ontbreken van die klasse, dan maar binnen andere klassen aanhang te zoeken. De tegenstelling was er dus een tussen pragmatici, met de advocaat Troelstra aan het hoofd en principieën, waaronder de dichter Herman Gorter, de sterrenkundige Anton Pannekoek, de dichteres Henriëtte Roland Holst, en de letterkundige Van der Goes. Uit de voorgaande opsomming zal duidelijk zijn, dat hier geen strijd tussen heren en arbeiders werd uitgevochten, maar een tussen heren (en een dame) onderling. De arbeiders deden er grotendeels het zwijgen toe.

Die deden daarentegen des te opvallender van zich spreken tijdens de gebeurtenissen van 1903. In januari van dat jaar

---

### Pieter Jelles Troelstra (Leeuwarden 1860 – Den Haag 1930)

Een van de populairste mannen uit de geschiedenis van de Nederlandse sociaaldemocratie, betrokken bij de oprichting van de SDAP en gedurende drie decennia een van haar onbetwiste leiders.

Tijdens zijn rechtenstudie in Groningen kwam Troelstra in contact met de vroege socialistische, maar vooral ook met de democratische beweging die zich richtte op uitbreiding van het kiesrecht. Toen hij eenmaal advocaat was, ging Pieter Jelles die overigens ook op niet onverdienstelijke wijze gedichten in het Fries schreef, naar het westen van het land. In de socialistische beweging ontpopte hij zich als een voorstander van de parlementaire weg en werd hij een tegenstander van de revolutionaire weg die Domela Nieuwenhuis propageerde. Hij was een van de voormannen van de Tweede Internationale waarin de hoofdgedachte was dat het socialisme op legale wijze diende te worden bereikt. Toch bleek Troelstra een paar keer duidelijk aan de revolutionaire gedachte niet helemaal te zijn ontgroeid.

Dit was het geval bij de spoorwegstaking van 1903 waarin hij zich aanvankelijk liet meeslepen, maar kwam vooral tot uiting tijdens de zogenaamde 'vergissing van Troelstra'. Deze deed zich voor in november 1918 toen hij, aangemoedigd door de revoluties in Rusland en vooral Duitsland, meende dat het moment eindelijk daar was. Hij riep op tot revolutie, maar deze werd een fiasco.

Toch bleef ondanks het soms wat tweeslachtige optreden van Troelstra, die parlementair dacht maar soms revolutionair voelde, zijn populariteit buiten gevaar. In 1894 was hij een van de oprichters van de SDAP geweest en reeds drie jaar later kwam hij namens die partij in de Tweede kamer. Daar zou Troelstra tot 1925 de belangen blijven verdedigen van de arbeiders op de manier die hij als de juiste zag.

Na zijn terugtreden uit de actieve politiek schreef hij zijn *Gedenkschriften* in vier delen, maar het was hem niet vergund het laatste deel nog zelf uit te geven. Dat moest hij aan een ander overlaten. De *Gedenkschriften* zijn in een zo hoge oplage verspreid dat ze nog steeds in vrijwel iedere tweedehands boekhandel in minstens een editie te koop zijn.

In 1930 overleed Troelstra wat duizenden mensen de gelegenheid gaf om hun afhankelijkheid aan de sociaaldemocratische leider te tonen.

---

brak in Amsterdam een havenstaking uit om het verplichte lidmaatschap van de bond af te dwingen, een stokpaardje van de 'moderne' aan de SDAP verwante vakbeweging. De staking hiervoor leidde tot een spontane sympathiestaking van het spoorwegpersoneel. Dit was echter tegen de zin van de bestuurders van de spoorwegvakbond. Tevergeefs trachtten de bestuurders de strijd te beperken. De staking bleef zich echter toch uitbreiden en na enkele dagen behaalden de arbeiders de overwinning. In reactie op deze stakingsbeweging, die het hele land in rep en roer bracht, besloot de regering van de antirevolutionaire christen Abraham Kuyper een wetswijziging aan de Tweede Kamer voor te leggen waarin stakingen van overheids- en spoorwegpersoneel werden verboden. Als de 'worgwetten' van Kuyper ging deze wijziging van het *Wetboek van Strafrecht* de geschiedenis in.

De vakbeweging maakte na de januaristaking echter een stormachtige groei door en moest zich wel verzetten tegen de door de regering voorgestelde inperking van de stakingsvrijheid. Besloten werd de spoorwegarbeiders op te roepen tot een politieke staking op 5 april 1903. Ook andere bedrijfstakken zouden in de strijd betrokken moeten worden. De vakbondsbestuurders Polak en Oudegeest en SDAP-voorman Troelstra verzetten zich echter tegen de plannen voor een algemene staking. Zij achtten de arbeidersbeweging te zwak voor een dergelijke krachtmeting en zij kregen gelijk.

De staking werd een fiasco, het voorstel werd wet en vele duizenden arbeiders kregen ontslag. Voor de meeste vakbondsbestuurders en SDAP-ers was het mislukken van de tweede spoorwegstaking een grote teleurstelling, maar tevens een bevestiging van hun opvattingen.

De spoorwegstakingen van 1903 worden algemeen beschouwd als het definitieve breukpunt binnen de vakbeweging dat leidde tot de oprichting van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV, de voorloper van de FNV). Verwijten klonken over en weer. De radicalen beschuldigden de gematigden van verraad aan de zaak van de arbeiders, omdat zij vanaf het begin al niet hadden gelooft in de overwinning en uiteindelijk ook het hoofd

in de schoot hadden gelegd. De gematigden van hun kant waren daarentegen van mening dat de radicalen op onverantwoorde wijze met de belangen van de arbeiders waren omgegaan door ze in een hachelijk avontuur te storten.

De spoorwegstakingen van 1903 versterkten binnen de SDAP de reeds bestaande tegenstellingen tussen marxisten en de pragmatici. Overigens is het zo, dat ook degenen die als marxist te boek stonden in de SDAP er vaak blijk van gaven niet heel erg op de hoogte te zijn van de marxistische theorie. De pragmatici waren meer dan de marxisten gericht op het binnenhalen van bereikbare zaken binnen het kapitalisme. Van een revolutionaire instelling die de samenleving omver wilde werpen, gingen zij over op een reformistische instelling. Zij voelden zich hierin ook gesteund door de ontwikkelingen in met name de Duitse socialistische partij. Daar woedden vergelijkbare discussies en wilden grote groepen het marxisme weliswaar niet helemaal verwerpen, maar wel herzien. Mensen die het marxisme wilden herzien, noemen we revisionisten: een term die in de latere geschiedenis van de socialistische beweging vooral als een scheldnaam is gebruikt. Overigens verwierpen de gematigden het marxisme niet, maar noemden ze zich marxist en wilden ze een socialistische samenleving. Alleen waren ze ervan overtuigd dat het geen zin had te wachten op een gewelddadige revolutie, maar dat het mogelijk was om onder de heersende verhoudingen zaken te veranderen in het voordeel van de arbeidersklasse. Een terrein waarop dat zou kunnen was op het gebied van de arbeidswetgeving, de juridische bescherming van arbeiders in hun onevenwichtige machtsverhouding met kapitalisten. Een ander terrein was dat van de volkshuisvesting. De staat zou ook daar zeer wel kunnen ingrijpen en zaken ten goede kunnen veranderen. Voorwaarde hiervoor was natuurlijk wel een grote vertegenwoordiging in het parlement. Voor het hele land was dit, zolang er geen algemeen kiesrecht bestond, nog een ver van mijn bed show, maar op een lager niveau verwachtten diverse SDAP-ers wel al snel resultaat te kunnen boeken. Wibaut in Amsterdam en Spiekman in Rotterdam spanden zich via de gemeenteraad bijzonder in om binnen de mogelijkheden die de Gemeentewet

daarvoor bood, met name op het gebied van de huisvesting verbeteringen tot stand te brengen.

Het socialisme hield zich namelijk niet alleen bezig met de strijd voor betere arbeidsvoorwaarden, maar moest het hele leven omvatten. Goede woningen, bijvoorbeeld, werden als heel belangrijk gezien voor een goed gezinsleven, wat op zijn beurt weer voorwaarde was voor de algehele culturele verheffing van de arbeidersklasse. Arbeiders moesten in deze opvatting immers deelnemen aan het culturele leven van de samenleving en dat was slechts mogelijk als de omstandigheden op het werk en in de woning zich daarvoor leenden.

Die culturele verheffing van de arbeiders werd bij de SDAP een heel belangrijk doel. Men wilde de arbeiders opheffen uit de lethargische staat van de negentiende eeuwse massa. Arbeiders, hun vrouwen en kinderen moesten worden 'beschaafd'. Dat be-



*Een gedenkteken voor Spijkman siert de straten van Rotterdam*

tekende op de eerste plaats lezen en rekenen, dus goed onderwijs. Maar ook genieten van cultuur in al zijn uitingen stond hoog op de agenda. Met deze doelstellingen sloot de sociaaldemocratie uiteraard aan bij de doelstellingen die ook onder progressieve burgers heersten. De Delftse gistfabrikant Jacques van Marken schreef niet voor niets al in 1882 in zijn personeelsblad *De Fabrieksbode*: 'wij wenschen in de fabriek mannen, die meer kunnen, meer weten en begrijpen, daardoor meer belangstelling, meer liefde en toewijding tot den arbeid hebben en daardoor het werk voordeeliger en beter doen dan thans het geval is.'

Het reformisme, dus de drang om hier en nu snel verbeteringen te bereiken, en het revisionisme, de overtuiging dat het marxisme aan herziening toe was, mengden zich in de SDAP met de gedachte dat arbeiders een verheffing nodig hadden. Die verheffing kon gezien de maatschappelijke verhoudingen niet anders zijn dan verheffing tot het niveau van een der hoger staande klassen of anders gezegd: tot het niveau van de smaakmakende burgerlijke leden van de partij. De SDAP ging er dus mee akkoord dat de arbeiders moesten verburgerlijken.

Deze cocktail van overigens verwante opvattingen was vanzelfsprekend zeer levensvatbaar in een tijd dat de economie een grote groei te zien gaf, zoals tussen 1890 en 1913 het geval was. In een groeiende economie, die toen trouwens gedeeltelijk mogelijk was door de winsten die in de koloniën werden gemaakt, is altijd ruimte om de arbeiders al dan niet afgedwongen door stakingen wat extra's toe te stoppen. Dat was ook nu het geval, tussen 1890 en 1913 stegen de reële lonen met achttien procent. In tijden dat het kapitalisme expandeert bestaat ook altijd de neiging om kritische opvattingen over dat kapitalisme als achterhaald te beschouwen. Veel arbeiders maakten zich vanzelf 'burgerlijke' opvattingen eigen, al was het maar doordat steeds meer van hen uit de bedompte binnensteden weggetrokken waar een soort proletarische cultuur heerste. De SDAP groeide in deze omstandigheden als kool. In 1895 waren er nog 700 leden, in 1900 waren dit er 3.200 en vijf jaar later was dit aantal ruim verdubbeld. In 1913, het jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, had de SDAP al bijna 26.000 leden (zie bijlage 1).

### *Weer een scheuring*

Niet iedereen was echter zo tevreden over de ontwikkelingen in het gedachtegoed van de partij. We hebben al gezien dat er binnen de SDAP reeds vrij vroeg sprake was van een marxistische oppositie die vond dat de idealen werden verkwanseld. Deze tegenstellingen kwamen voor het eerst duidelijk naar buiten rond de agrarische kwestie, de schoolkwestie en de spoorwegstakingen van 1903. De verschillen van inzicht leidden ook tot persoonlijke aanvallen doordat de marxistische oppositie zijn pijlen, die vooral op mensen als Troelstra gericht waren frank en vrij kon afvuren in een partijorgaan, het sinds 1896 bestaande *De Nieuwe Tijd*. Troelstra en de zijnen beten echter geducht van zich af en op het congres van 1906 werd een motie van zijn hand aangenomen, waarin *de Nieuwe Tijd*-groep de schuld kreeg van de felle interne partijstrijd.

De marxisten werden ook door buitenlandse voorbeelden gesteund in hun overtuiging dat socialisten niet per sé alleen aan hervormingen van het kapitalisme hoeven te werken. Het meest aansprekende hiervan was de Russische revolutie van 1905. Op zondag 9 januari 1905 wilden vreedzame demonstranten een manifest aanbieden aan de tsaar. Als antwoord opende de politie het vuur. Vanaf dat moment namen de opstanden in omvang toe. Uiteindelijk werd de revolutie onderdrukt, maar beloofde de tsaar wel hervormingen. Deze gebeurtenissen en het feit dat er een soort arbeidersraden (sovjets) werden gevormd, zorgden ervoor dat veel socialisten in het westen weer heil zagen in een revolutie. Zoniet de gematigde SDAP-ers.

Ook op andere punten bleven er verschillen van opvatting bestaan. De marxistische oppositie vond bijvoorbeeld dat de SDAP haar principes eveneens verkwanselde toen de eis voor de acht-urendag om pragmatische redenen in de ijskast werd gezet. De eis dat arbeiders slechts acht uur per dag zouden mogen werken was in de arbeidersbeweging al heel vroeg gesteld en al tijden een steeds weer terugkerend thema geweest. In het hoofdstuk over de SDB hebben we kunnen lezen dat de traditionele viering van 1 mei als feest- en strijddag van de socialistische beweging

zeer nauw verbonden is met die achturendag. Het mag dan ook geen verbazing wekken dat er heel wat wenkbrauwen werden gefronst toen de SDAP in 1906 besloot om op tactische gronden als tussenstap de tienurendag te aanvaarden.

Wat door de marxisten ook niet erg werd gewaardeerd, waren de opvattingen van SDAP-kamerlid Van Kol die bij herhaling te kennen gaf dat Nederland een ethische rol te vervullen had in Indië. De rol van ons land moest volgens hem eruit bestaan de koloniën te beschaven met als uiteindelijk doel onafhankelijkheid, of in de woorden van Van Kol zelf: 'Onze voorgedij moet gaandeweg verminderen, om eenmaal den Javaan vatbaar te maken voor de volledige vrijheid.' Deze bevoogdende houding, waarbij de koloniën zelfs wel eens met een 'kind' werden vergeleken, ontmoette felle tegenstand van de kant van een groep jonge oppositionelen onder leiding van met name David Wijnkoop en Willem van Ravesteijn. Evenals veel andere socialisten lieten zij zich inspireren door de revolutie die zich in 1905 in Rusland voordeed. Juist in een land waar dat volgens de gangbare marxistische opvatting wel het laatst zou mogen worden verwacht, kwamen de arbeiders massaal in opstand. De stakingen en oprichting van een sovjet, die als een soort alternatieve regering de macht van de arbeiders gestalte gaf, maakten zoals gezegd grote indruk in het westen. Zo ook onder de groep rond Wijnkoop en Van Ravesteijn. Deze groep stond enigszins afzijdig van de 'oude' marxisten van *De Nieuwe Tijd*, maar voerde haar eigen strijd. In 1907 begonnen zij met een weekblad (*De Tribune*) en zo legden zij feitelijk de basis voor een scheuring.

De leiding van de SDAP was namelijk in het geheel niet blij met de oprichting van een blad binnen de partij, waarover ze niets te vertellen had. Op het Utrechtse congres van 1908 beloofde de redactie van *De Tribune* zich in het vervolg te onthouden van persoonlijke aanvallen, vooropgesteld dat ook zijzelf niet meer op persoonlijke wijze zouden worden bestreden. In de praktijk veranderde er echter niet veel en daarom schreef het partijbestuur een buitengewoon congres uit. Tijdens dit congres, dat in 1909 te Deventer plaats vond, werd met 209 tegen 88 stemmen een resolutie aangenomen met een oproep om *De Tribune* op te

heffen. In ruil daarvoor zouden de Tribunisten een marxistisch bijblad van *Het Volk* mogen gaan maken.

De weigering van Jan Cornelis Ceton, Van Ravesteyn en Wijnkoop om dit te doen, leidde vervolgens automatisch hun roeyement uit de SDAP in. Ze werden gevolgd door een kleine groep geestverwanten, maar de meeste marxisten bleven de SDAP, ondanks alle kritiek die ze hadden, op dat moment trouw. Wel betekende het verdwijnen van een groep radicale jongeren, dat de partij nu in een versneld tempo en zonder veel tegenstand de reeds ingeslagen weg naar een ingroei in het kapitalisme verder voortzette. Jaren later, toen Troelstra zich beklaagde over die ingroei, kreeg hij met een verwijzing naar het roeyement van 1909, ten antwoord:

Gij hebt ze gehad, Mr. Troelstra, die jonge mannen en vrouwen, wier idealisme en heroïsme eenmaal de bloem van Holland's jeugd in uw rijen lokte! Gij hebt ze gehad, de jonge veulens, die uw partij beloofden te maken tot een der schitterendste stoeterijen van het moderne socialisme! Gij hebt haar gehad, die vurige phalanx van sprekers en schrijvers, die hun feu sacré (heilig vuur) stortten in de propaganda.<sup>6</sup>

Een week na het roeyementsbesluit kwamen al een 250-tal Tribunisten in Amsterdam bijeen. Zij besloten tot oprichting van een nieuwe partij als het partijreferendum de congresbesluiten zou bevestigen, wat iedereen eigenlijk wel verwachtte. Omdat het referendum inderdaad het roeyement bekrachtigde, werd op 14 maart 1909 in zaal Handwerkers Vriendenkring te Amsterdam de *Sociaal Democratische Partij* (SDP) in Nederland opgericht. De verdere lotgevallen van de SDP bewaren we voor een ander hoofdstuk. Hier zullen we de geschiedenis van de SDAP vervolgen.

6 Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)*, Amsterdam 1989, p. 570

### *Strijd voor het algemeen stemrecht*

Binnen de SDAP was de overgrote meerderheid ervan overtuigd dat veel, zo niet alles wat de arbeidersklasse wensen kon, bereikbaar was via de legale weg van het parlementarisme. Eventueel kon het parlementaire werk ondersteund worden door gebruik te maken van niet-parlementaire, maar wel legale middelen als demonstraties, petities en stakingen. Een zwakte in deze gedachtegang was het gegeven dat Nederland nog steeds geen algemeen kiesrecht kende. Zoals we al hebben gezien werden door het bestaande kiesstelsel de mannen op het platteland bevoorreed ten opzichte van het stedelijke proletariaat en paste de SDAP haar eisenpakket aan om die plattelanders voor zich te winnen. Tegelijk bleef de eis voor algemeen kiesrecht overeind staan en in dat verband werden de beroemde 'Rode Dinsdagen' georganiseerd. Voor de eerste keer in 1911 kwamen op de derde dinsdag in september tienduizenden demonstranten in Den Haag bijeen om te betogen voor algemeen kiesrecht. In dat eerste jaar werden bovendien 317.000 handtekeningen aangeboden aan de minister van Binnenlandse Zaken. De minister liet de ontvangst van de talloze dozen overigens aan de portier over.

Een jaar later trokken weer enkele tienduizenden mensen door de straten van de Hofstad, maar nu niet als demonstratie. Die was door de burgemeester officieel verboden. Hoe het ook zij, de SDAP won met haar acties en optreden veel aan sympathie. Deze sympathie vertaalde zich bij de verkiezingen van 1913 in een forse groei van zeven naar achttien van de honderd kamerzetels. De tegenstanders konden de partij niet meer negeren en dat betekende zelfs dat de mogelijkheid open lag om tot de regering toe te treden. De liberaal Bos had namelijk de opdracht gekregen om een kabinet samen te stellen uit de niet-confessionele partijen, omdat de laatste hun parlementaire meerderheid kwijt waren geraakt. De SDAP besloot hieraan echter niet mee te doen. Op een buitengewoon congres van de partij wees een meerderheid van 375 tegen 320 afgevaardigden regeringsdeelname af.

De volgende kans om aan de regering deel te nemen, deed zich pas in 1939 voor, ruim een kwart eeuw later. Inmiddels was

het wel zo dat leden van de SDAP op lokaal niveau bestuurstaken op zich namen. In diverse gemeentebesturen traden sociaal-democratische wethouders aan, waarvan de houthandelaar Wibaut in 1914 te Amsterdam de eerste was. In hetzelfde jaar kreeg Nederland trouwens ook zijn eerste socialistische burgemeester, toen de oud-onderwijzer Klaas ter Laan die functie in Zaandam kreeg. Er was sprake van een voortdurend schipperen tussen revolutionaire sentimenten aan de ene en een praktische instelling aan de andere kant. De hoop en het verlangen naar een socialistische samenleving waren over het algemeen nog springlevend, maar de mogelijkheid om in het hier en nu alvast iets te bereiken was uiteraard ook erg aantrekkelijk. De consequentie daarvan was wel, dat bestuurders zich soms tegenover de gewone leden moesten opstellen.

Het jaar waarin Wibaut en Ter Laan aantraden, laat in nog een ander opzicht zien dat de socialisten van de SDAP 'salonfähig' waren geworden. In 1914 brak na een jarenlange periode van oplopende spanningen een oorlog uit die later bekend zou worden onder de naam Eerste Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog is het hoogtepunt in de strijd om invloedssferen en grondgebied die sinds het eind van de negentiende eeuw aan de gang was. De belangrijkste Europese landen hadden grote delen van de wereld al onder elkaar verdeeld, maar Italië en Duitsland profiteerden slechts in beperkte mate van deze verdeling. Beide landen waren pas laat ontstaan en hadden daardoor een achterstand op Engeland, Frankrijk en Nederland met hun grote koloniale rijken. De strijd om koloniaal gebied maar ook territoriale conflicten tussen aan elkaar grenzende landen leidden uiteindelijk tot de vorming van twee machtsblokken. Via allerlei hier niet terzake doende mechanismen sleurde ieder land een ander mee tot uiteindelijk de hele wereld in een oorlog was betrokken. Een oorlog die aan miljoenen mensen het leven kostte en wonden sloeg, die nog tientallen jaren zichtbaar zouden blijven.

We kunnen hier niet verder ingaan op de ontstaansgeschiedenis van die oorlog en ik zal me daarom beperken tot de houding die de socialisten aannamen. Jaren hadden ze uiting gegeven aan hun weerzin tegen de oorlog en geroepen 'Broeders. Laat

ons de kazernes slopen.' Het niet mee willen doen aan de regering in 1913 was bijvoorbeeld onder andere verdedigd met het argument dat een eventuele socialistische minister ook mee zou moeten werken aan de oorlogsbegroting. Jaar na jaar hadden de in de Tweede Internationale samenwerkende partijen resoluties aangenomen tegen de oorlog en er waren zelfs plannen geoperd om in geval van oorlog een algemene werkstaking uit te roepen. Nu het dan zover was en de oorlog die velen al lang aan zagen komen, eindelijk uitbrak, wat kon men toen doen? Een van de grote decepties voor vele socialisten was het feit dat de Duitse zusterpartij van de SDAP voor de oorlogsbegroting stemde. Daarmee werden met één enkele pennenstreek alle illusies dat zij de oorlog tegen zouden kunnen houden bij socialisten over de hele wereld weggevaagd. De Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) heeft hiermee een enorme schuldenlast op haar schouders gelegd, die echter ook drukte op de schouders van socialisten in andere landen. Troelstra sprak zich in ons land fel uit tegen deze houding van de oosterburen. Toch ging de SDAP feitelijk mee in de internationale tendens om de eigen, nationale regering te steunen. In de woorden van dezelfde Troelstra, de socialistische voorman in de Tweede Kamer: 'Ik acht het ogenblik van kritiek niet gekomen omdat in deze ernstige omstandigheden de nationale gedachte de nationale geschillen overheerst.'

Nederland, dat als handelsnatie met alle landen goede betrekkingen wilde blijven onderhouden, mobiliseerde wel zijn leger maar bleef neutraal tijdens de oorlog. Deze neutraliteit had tot gevolg dat de eerste jaren van de oorlog voor ons land eigenlijk voorspoedig verliepen. Ondanks het feit dat ongeveer honderdduizend Belgische vluchtelingen moesten worden opgevangen, bleef de economie groeien. Zo was 1916 een topjaar en duurde het tot de oorlogsdeelname van de Verenigde Staten in april 1917 voordat Nederland ernstige gevolgen van de strijd ondervond. Door de deelname van de VS werd ons land afgesloten van de rest van de wereld. Dit is nu juist iets dat een handelsland zonder eigen grondstoffen niet kan hebben. In hoog tempo kelderde de economie en de armoede onder grote delen van de bevolking nam toe.

Aan het begin van de oorlog was door SDAP en NVV een rustperiode afgekondigd. Stakingen werden afgebroken en eerst moesten de nationale belangen worden gediend. De groeiende armoede leidde er echter toe dat in 1917 de stakingsactiviteit weer toenam. Ook kwam het in dat jaar in Amsterdam tot een kleine volksofstand. De mensen, en dan vooral de huisvrouwen, waren het zat uren in de rij te staan voor een half pond aardappelen om dan soms uiteindelijk zelfs niets te krijgen. Berichten dat er nog steeds volop aardappelen aan het oorlogvoerende Duitsland werden geleverd, maakten de stemming er niet beter op. Op 2 juli plunderden ontevreden vrouwen enkele wagons aardappelen, het zogeheten 'aardappeloproer'. Het waren gewelddadige dagen en twee dagen later vond een gedeeltelijke algemene staking plaats. Tot de staking was opgeroepen door het *Revolutionair Socialistisch Comité tegen de oorlog en zijn gevolgen* (een samenwerkingsverband van allerlei groepen links van de SDAP) en er deden bouwvakkers, havenarbeiders, scheepsbouwers en arbeiders van het staatsmunitiebedrijf de Hembrug aan mee. In deze week vielen enkele doden en vele gewonden, maar de acties hadden in ieder geval in zoverre succes, dat de regering snel aardappelen aan liet voeren. Wat onder veel arbeiders kwaad bloed zette, was de oproep in de krant van de SDAP, *Het Volk*, om de stad niet ten prooi te geven aan chaos en hard op te treden tegen de opstandelingen.

De stakingsactiviteit was in het laatste oorlogsjaar 1918 weer op hetzelfde niveau als in 1913. Daarnaast kwam het in april van dat jaar op tal van plaatsen tot voedselrellen omdat de nood de mensen tot de lippen steeg. De toenemende opstandigheid in Nederland was niet uniek. In alle landen waar de arbeiders de gevolgen van de oorlog ondervonden, groeide het aantal stakingen. Op veel plaatsen kwam het tot rellen, oproer en revolutie. Deze jaren verliepen in Nederland met een zekere gezagigheid, als we ze vergelijken met Duitsland en Rusland. Toch schrok de burgerij. Zeker toen ook hier revolutie dreigde. De aanvoerder van de SDAP, Troelstra, sprak in november 1918 de befaamde woorden:

Zoo gezien, is in Nederland op dit oogenblik een revolutionaire toestand ingetreden. Hij plaatst de arbeidersklasse voor een geweldige taak. Verzuimt het oogenblik niet, grijpt de macht, die u in den schoot wordt geworpen, en doet, wat gij moet, en kunt doen.

Geheel in overeenstemming met de gedachtegang van de sociaaldemocratie en de moderne vakbeweging wilde Troelstra overigens niet dat de straat zou regeren, maar wenste hij alles in ordelijke banen te leiden, via de organisaties van de arbeidersbeweging, SDAP en NVV. Aan het eind van zijn rede bezwoer hij de arbeiders dan ook zich niet te laten ‘verleiden door droombeelden, door avonturiers en fantasten.’

Deze Nederlandse versie van het verschijnsel van opstand en revolutie, dat zich aan het eind van de ‘grote wereldbrand’ in verschillende landen voordeed, werd door de confessionelen met grote weerzin beschouwd. Zij schaarden zich als één man achter God en Oranje en hielpen mee om de reactie te organiseren. De economische tak van de sociaaldemocratie, het NVV, liet zich evenmin meeslepen door Troelstra’s sentimenten. Ze was vastbesloten vast te houden aan het bewandelen van legale wegen bij de pogingen het lot van de arbeiders te verbeteren. Ook in zijn eigen partij bleek de Friese advocaat trouwens vrijwel alleen te staan.

De revolutiedreiging verleidde de ondernemers en de regering echter wel tot het doen van concessies. Al maakte Nederland dan geen revolutie door, de leidende groepen waren flink geschrokken van de toegenomen opstandigheid van de bevolking. Tal van verbeteringen, die voorheen vaak op grote weerstand waren gestuit, werden nu in een hoog tempo doorgevoerd. Algemeen mannenkiesrecht in 1917, gevolgd door algemeen vrouwenkiesrecht twee jaar later, Arbeidswet en afdruktijdwet, uitvoering van de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet vormden de meest in het oog lopende veranderingen.

In korte tijd werden veel van de verlangens van de sociaaldemocraten verwezenlijkt, hoewel bij de invoering van het algemeen kiesrecht ook een rol speelde dat de SDAP steun gaf aan de

subsidieëring van het bijzonder ofwel christelijk onderwijs. Deze uitruil van sociaaldemocratische en christelijke verwachtingen staat bekend als de 'pacificatie'. We kunnen ook van een soort koehandeltje spreken.

De SDAP bleek een belangrijke speler in het politiek krachtenveld te zijn geworden en dat blijkt ook uit de groei van het ledental. Gedurende de oorlog was dat tamelijk stabiel gebleven, schommelend rond de 25.000, maar in 1920 waren er al bijna 48.000 mensen lid van de partij. De partij was trouwens niet alleen een politieke organisatie gericht op verkiezingen, maar er omheen bestond een heel scala aan clubs verbonden met de SDAP. Men sprak wel van de 'rode familie'.

### *De Rode familie*

Al in een vroeg stadium richtten socialisten zangkoren (vaak Stem des Volks geheten) op, er kwam een jongerenorganisatie, vrouwenclubs, een sportbond en langzaam aan ontstond een situatie waarbij socialisten voor vrijwel niets gebruik hoefden te maken van de diensten van mensen met een andere overtuiging. Boodschappen doen kon bij de coöperatie, het afsluiten van een verzekering sinds 1904 bij de Centrale, men luisterde naar de eigen omroep (VARA), las de eigen krant (*Het Volk*) en er kwam zelfs eigen gezondheidszorg. Dit gehele complex van sociaaldemocratische instellingen stond bekend als de Rode Familie. Typerend in dit verband is bijvoorbeeld dat het aantal partijleden en het aantal abonnees op de partijkrant elkaar niet veel ontliepen. Veelal wordt de Rode Familie als een van de zuilen in ons land gezien, zoals er ook een katholieke en protestantse zuil bestonden. Toch lijkt mij dit niet helemaal juist. De socialistische zuil stond immers principieel open voor mensen van andere gezindten. Sterker nog, het doel van de socialistische organisaties was juist om mensen van elders aan te trekken. Katholieken en protestanten daarentegen hadden zich er eigenlijk mee verzoend dat ze uitsluitend in eigen kring moesten werken, al hoopten ze natuurlijk wel op overlopers of bekeerlingen. De

sociaaldemocraten accepteerden dit feit van 'soevereiniteit in eigen kring' pas na de tweede wereldoorlog.

Veel leden van de SDAP waren ook lid van de socialistische vakbeweging, het NVV. Voor de geschiedenis van dat NVV verwijs ik naar het boek *Werknemers georganiseerd*, maar op deze plaats wil ik nog wel enige woorden besteden aan de verhouding tussen beide organisaties. We kunnen de SDAP zien als de politieke tak en het NVV als de economische tak van de sociaaldemocratie. De verstandhouding tussen beide was echter niet altijd zonder problemen. In de tijd van het NAS was de SDAP als organisatie lid geweest van die vakorganisatie, maar zoals we hebben gezien werden de sociaaldemocraten geroyeerd omdat de vakbeweging los van de politiek wilde opereren. Deze opstelling is in de geschiedenis eigenlijk een constante gebleven. Wel is vaak intensief samengewerkt tussen SDAP en het NVV en waren er ook veel personele relaties, maar beide organisaties zijn altijd zelfstandig gebleven.

### *Op naar de volgende oorlog*

Na de Eerste Wereldoorlog en de internationale opstanden en revoluties waren de arbeiders er behoorlijk op vooruit gegaan. We noemden reeds het algemeen stemrecht, de achturedag, arbeidswet en andere sociale regelingen. De machthebbers gaven toe uit angst voor nog grotere onrust, maar zo gauw de opstandige gezindheid afnam probeerden ze weer iets van de concessies af te knabbelen.

De euforie over het bereiken van de verworvenheden duurde daarom niet lang. Eerst kwam de regering in 1920 met een anti-revolutiewet. De bedoeling hiervan was om 'revolutionaire woelingen' in de toekomst beter het hoofd te kunnen bieden. SDAP en NVV waren beide tegen en voerden eendrachtig actie. Het NVV organiseerde een staking op 8 juni waaraan door vooral Amsterdammers werd deelgenomen. Twintigduizend mensen legden het werk tevergeefs een dag lang neer, terwijl eenzelfde aantal in Den Haag demonstreerde. De acties leidden tot niets en het voorstel werd wet, zoals in 1903 het stakingsverbod voor

spoorwegpersoneel en ambtenaren ook niet door acties was tegen gehouden. Met het omslaan van de economische conjunctuur in 1920 holden overheid en ondernemers de behaalde verbeteringen bovendien al weer uit. Dit tijdperk kan worden samengevat met de twee woorden die tijdens iedere economische crisis de agenda vormen: werkloosheid en loonsverlaging. Verlenging van de zojuist verkregen wettelijke arbeidsduur kwam daar nog bij.

De grootste staking uit het begin van de jaren twintig was een landelijke actie in de metaal. Deze richtte zich tegen een door de *Metaalbond* (de landelijke werkgeversorganisatie in de metaalnijverheid) aangekondigde loonsverlaging van 10 procent voor volwassenen en 15 procent voor minderjarigen. De gezamenlijke metaalvakbonden besloten de verlaging niet te aanvaarden en kondigden een staking aan. Deze begon op 31 oktober 1921, de dag dat de verlaging van kracht zou worden. Alle moed en vastberadenheid mochten niet baten. Uiteindelijk accepteerden de vakbonden op 5 januari 1922 de voorwaarden van de Metaalbond. Na ruim twee maanden staken konden de patroons hun overwinning vieren.

In 1923 was het raak in de textielindustrie. De Twentse textielbaronnen kondigden eerst een verlenging van de arbeidsduur aan en toen de arbeiders deze weigerden te accepteren, besloten ze tot een loonsverlaging van tien procent. Dit was al de tweede verlaging binnen een jaar en arbeiders en vakbonden wensten deze niet te aanvaarden. Op 29 oktober legden arbeiders het werk neer en daarop sloten de ondernemers meer dan 22.000 arbeiders uit. De strijd kwam in juni van het volgend jaar, dus na meer dan een half jaar, pas ten einde. De arbeiders verloren ook deze staking.

In dit klimaat van reactie en terugdraaien van bereikte verworvenheden was het voor de SDAP en de aan haar verwante moderne vakbeweging moeilijk om actie te voeren voor verbeteringen. Toch probeerde men dat wel. In het jaar dat in Twente de genoemde grote strijd werd gevoerd, kwamen SDAP en NVV gezamenlijk met voorstellen om de economie te democratiseren. In dat jaar verscheen het rapport *Bedrijfsorganisatie en medezeggenschap* waarin een regeling werd ontwikkeld om bedrijven

geschikt te maken voor socialisatie. Socialisatie hield in: het brengen van bedrijven in handen der gemeenschap. Misschien blijkt de druk waaronder de SDAP had te leiden wel uit de inhoud van het rapport, want dat was een nogal zwakke afspiegeling van het *Socialisatierapport* uit 1920. Daarin werd rechtstreeks opgeroepen om de bedrijven te socialiseren. Toen het latere plan het daglicht zag was de socialistische partij (en de vakbeweging trouwens ook) heel wat leden kwijt, zoals we kunnen zien aan de cijfers in bijlage 1.

Op alle fronten waren de vooruitstrevende krachten in het defensief gedrongen. Een belangrijk aspect van de socialistische propaganda betrof altijd de strijd tegen de oorlog, zij het vooral in woorden zoals bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was gebleken. Nu kwam de regering met de vlootwet, een poging om de vloot in vooral Nederlandsch-Indië te versterken. De SDAP had zich juist twee jaar daarvoor voor ontwapening uitgesproken en deed mee aan grote acties tegen de vlootwet. Tachtigduizend demonstranten en meer dan een miljoen handtekeningen hebben ongetwijfeld bijgedragen aan de verwerping in de Tweede Kamer van het wetsvoorstel.

De economie groeide na 1923 in een tempo dat zelfs in de jaren vijftig en zestig niet zou worden gehaald. Deze groei was voor een belangrijk deel een gevolg van mechanisatie en rationalisatie van de productie. De winsten bereikten eind jaren twintig recordhoogten. Deze economische hausse betekende niet automatisch dat iedereen ervan meeprofiteerde. Armoede bleef een bekend fenomeen; in de ene streek meer dan in de andere. Vooral mensen zonder werk merkten niet veel van de groei, want de voorzieningen voor deze groep waren feitelijk nog steeds gebaseerd op de wetgeving uit het midden van de negentiende eeuw. Er bleef dus voor socialisten voldoende werk aan de winkel. En al helemaal toen de groei omsloeg in een economische ramp.

In oktober 1929 stortten de beurskoersen van New York volledig in. Deze gebeurtenis staat in de geschiedschrijving bekend als het begin van de crisis van de jaren dertig. Door de crisis, die in 1932 zijn dieptepunt bereikte, kwamen honderdduizenden arbeiders op straat te staan. Ze werden werkloos en afhankelijk

van een schamele uitkering. Om die uitkering te krijgen moesten zij zich soms de meest vernederende controles laten welgeval-  
len. Twee keer per dag een stempel halen, zodat ze niet illegaal konden bijverdienen en controleurs die het huis bezochten, om na te gaan of er niet stiekem toch in weelde werd geleefd. Als weelde werd dan bij voorbeeld het bezit van een tweede paar schoenen of een radio aangemerkt.

Daarnaast was er de werkverschaffing: een poging van de overheid om werklozen, die een uitkering kregen, zich toch nuttig te laten maken. Werklozen werden opgeroepen voor de werkverschaffing en wanneer ze weigerden, kregen ze geen uitkering meer. Het werk dat werd verricht, bestond grotendeels uit zwaar grondwerk, waar eigenlijk geen geld voor was. De Leidse Hout is een voorbeeld van een werk dat door werkverschaffingarbeiders is uitgevoerd. Ook ontginningsprojecten op de Drentse heide zijn op die manier uitgevoerd. Daartoe werden grote groepen werkloze arbeiders naar Drenthe gestuurd. Het maakte daarbij niet uit wat voor werk iemand voorheen had gedaan.

De toename van de ellende die het gevolg van de crisis was, sterkte de socialisten in hun overtuiging dat de samenleving moest worden hervormd en geordend. De vrijheid van het kapitalisme werd meer nog dan voorheen beschouwd als een strijd van allen tegen allen, waar in ieder geval de zwaksten maar eigenlijk iedereen de dupe van werd. Dit inzicht drong trouwens in breder kring ook door. Vooral de econoom Keynes is bekend geworden als iemand die, hoewel geen socialist, het belang inzag van staatsingrijpen. Het werd een breed gedragen inzicht dat de overheid een grotere rol in het economisch leven moest spelen dan negentiende-eeuwse liberale economen hadden voorzien. In ons land is vooral de econoom Tinbergen een voorvechter geweest van planning en ordening. Hij is een van de auteurs van *Het Plan van de Arbeid* dat NVV en SDAP in 1935 publiceerden.

De tijd was in ons land echter nog niet rijp voor uitvoering van dit soort plannen. Terwijl in de Verenigde Staten grote infrastructurele werken werden gestart, bleef het hier bij tamelijk kleine werkverschaffingsprojecten. Ondanks hun ongetwijfeld oprechte compassie met de minder bedeelden bleven de

confessionelen in grote lijnen de opvatting huldigen dat alle voorzieningen in eigen kring moesten worden geregeld. Hendrik Colijn, de opvolger van Abraham Kuyper als leider van de antirevolutionairen en in de jaren 1933-1939 regeringsleider, weigerde moderne inzichten te volgen. Hij was de sterke man die enthousiast had meegeholpen bij het bloedig onderdrukken van de Atjehers. Tijdens de crisis was zijn credo 'aanpassing' en dat hield vooral in: de tering naar de nering zetten.

Als sterke man paste Colijn ook goed in internationale ontwikkelingen waarbij in reactie op de revoluties van 1917 en later, een autoritaire politieke stroming opkwam. Het gaat uiteraard te ver om Colijn een fascist noemen, maar enige overeenkomst tussen zijn autoritaire uitstraling en die van iemand als Mussolini is onloochenbaar. Een goed voorbeeld van dat optreden vond plaats in 1933. Uit protest tegen alweer een verlaging van de soldij brak op 4 februari van dat jaar muiterij uit op het oorlogsschip De Zeven Provinciën dat bij Sumatra lag. Nadat het schip bijna een week onder commando van de muiters langs de kust had gevaren, trof een op bevel van de regering afgeworpen bom doel. Het resultaat was dat de muiters zich overgaven en 23 mensen de dood vonden. Hoewel de actie en het neerslaan ervan plaats vonden in een verre uithoek van het koninkrijk, beheersten deze de gesprekken van de dag in Nederland. Rechts wierp zich op als beschermer van het goddelijk gezag en links was verdeeld. De communisten en andere revolutionairsocialisten verklaarden volmondig dat ze de muiters steunden. De voorzitter van het NAS, Henk Sneevliet, werd tot vijf maanden cel veroordeeld, omdat zijn solidariteitsverklaring met de muiters als opruiing werd gezien. Vanuit SDAP en NVV klonken veel voorzichtiger stemmen. Aanvankelijk kwamen diverse steunbetuigingen uit sociaaldemocratische kring maar uiteindelijk kwam men tot de slotsom, zoals verwoord door ingenieur Albarda. Hij was sinds 1925 opvolger van Troelstra als partijleider en zei: 'de illegale handelingen, door schepelingen van de marine in Nederlandsch-Indië begaan, zijn af te keuren.' Ondanks deze gematigde houding werd de muiterij toegeschreven aan de op-

vattingen van heel de socialistische beweging en daarom werd het aan militairen enige tijd verboden lid te zijn van de SDAP.

De jaren dertig zijn ook het decennium van het Jordaanoproer. In juli 1934 werden de toch al lage werkloosheidsuitkeringen met tien procent verlaagd. In de Amsterdamse Jordaan verzamelden zich groepjes werklozen met hun vrouwen en kinderen. Die begonnen straatstenen, dakpannen en bloempotten te gooien naar de politie. De politie schoot met scherp terug en het protest liep volledig uit de hand. Dagenlang werd er fel gevochten. In de Jordaan en later ook in andere buurten. Op zondag 8 juli was de orde hersteld. Er waren 5 doden en 56 zwaar gewonden gevallen. De politie had 107 mensen gearresteerd. Ook kwamen huurstakingen voor zoals in het Rotterdamse Crooswijk.

Bij deze vormen van verzet treffen we de SDAP als organisatie niet aan. Daar dacht men liever na over hoe de samenleving er uit moest komen te zien, zoals in *Het Plan van de Arbeid*. Dat denken mocht worden ondersteund door manifestaties en acties, maar niet door fel verzet. Acties als het Jordaanoproer zouden de acceptatie van de partij door liberale en confessionele politici immers alleen maar tegenwerken. En dat was toch waar het de partij steeds meer om te doen was: acceptatie en de mogelijkheid om mee te regeren en zo de arbeiders en hun gezinnen in de maatschappij een menswaardiger bestaan te geven. Binnen de sociaaldemocratie werd de machtsvraag steeds minder gesteld. Onder invloed van de veel gelezen ideeën van Hendrik de Man, een Belgisch socialist, verschoof de nadruk meer en meer naar een soort cultuursocialisme. Eigenlijk is dit een voortzetting van het beschavingsoffensief uit eind negentiende eeuw toen vooruitstrevende liberalen zich er sterk voor maakten dat arbeiders de burgerlijke cultuur zouden overnemen. Deze aanpak is door sociaaldemocraten al in een vroeg stadium overgenomen. Dit moge blijken uit het feit dat in 1905 de socialistische vereniging *Kunst aan het Volk* in Amsterdam een tentoonstelling organiseerde, waar architect Berlage aan het volk liet zien wat ze mooi dienden te vinden en wat lelijk. Klassenstrijd was in de ogen van dergelijke socialisten, van wie Koos Vorrink in ons land de bekendste is, geen strijd meer op leven en dood tussen arbeiders

en kapitalisten. In *Het Plan van de Arbeid* dat aan de man werd gebracht onder de leus 'Het moet, het kan, op voor het plan' komt het woord socialisme in het geheel niet meer voor. Het waren ontwikkelingen in deze richting die ook nu weer verzet opriepen binnen de partij. Een groep oppositionelen begon met een intern oppositieblad (*De Fakkel*), maar dit blad trof hetzelfde lot als jaren eerder *De Tribune*: het werd verboden door de partijleiding. Het gevolg was een afsplitsing in 1932. Drieduizend leden verlieten de partij en richtten de *Onafhankelijke Socialistische Partij* (OSP, zie hoofdstuk 4) op.

De SDAP ging echter ondanks of eigenlijk juist dankzij deze adering op de ingeslagen weg voort. Twee jaar na het vertrek van de linkervleugel werd het standpunt verlaten dat Nederland moest ontwapenen en ook de republiek was niet langer een strijdpunt. De partij zette in haar beginselprogramma van 1937 een onomkeerbare stap weg van het socialisme, maar wel in de richting van een volkspartij die zich niet alleen op de arbeiders richtte. Het materialisme als filosofie werd verlaten om christenen te verleiden toe te treden en het socialisme werd toegeschreven aan ethische overwegingen in plaats van een maatschappelijke ontwikkeling. Door deze koerswijzigingen werd de SDAP voor de confessionele partijen acceptabeler, want deze zagen sinds de mislukte revolutiepoging van Troelstra niet veel heil in samenwerking. In 1939 kreeg de partij de tweede kans op een ministerzetel dankzij de val van het laatste kabinet Colijn. In 1913 had men deze kans laten lopen, maar nu nam men hem met beide handen aan. Twee SDAP-ers, Albarda en Van den Tempel, traden toe tot de regering. Lang heeft men hiervan in eigen land niet kunnen genieten, want reeds enkele maanden later vielen de Nazi's het land binnen en vestigden hun eigen regering. De partij werd verboden.

## *Van SDP naar communistische partij (SDP/CPH, 1909-1940)*

In hoofdstuk twee hebben we kunnen zien hoe in 1909 uit een conflict tussen pragmatici en theoretici een afsplitsing van de SDAP tot stand kwam, de Sociaal Democratische Partij (SDP). Internationaal gezien was deze gebeurtenis een opvallend verschijnsel. In alle landen bestonden tegenstellingen tussen aan de ene kant marxisten en daartegenover mensen die de theorie van Marx wilden herzien of de strijd voor veranderingen binnen het kapitalisme het belangrijkste vonden. Deze strijd leidde nergens tot een scheuring in de partij, behalve in ons land en enkele jaren eerder al in Rusland. Daar raakte de Russische Sociaal Democratische Arbeiders Partij (RSDAP) verdeeld over de vraag hoe de partij moest worden opgebouwd. De minderheid (Mensjewieken) stond een partij voor met een meer open karakter en was ook voor samenwerking met andere groepen in de samenleving. De meerderheid (Bolsjewieken) was voorstander van een revolutionaire omwenteling en dacht dat deze moest plaatsvinden onder leiding van een partij van beroepsrevolutionairen.

De Russische revolutionair Vladimir Iljitsj Oeljanow (beter bekend onder zijn schuilnaam Lenin) beschreef in een aantal brochures hoe de revolutionaire partij zou moeten zijn georganiseerd. Hij formuleerde als organisatieprincipe het democratisch-centralisme. Dit principe roept tegenwoordig vaak angstvisioenen van dictatoriale onderdrukking op, maar erg terecht is dat niet. Het principe houdt in, dat binnen een partij vrij mag worden gediscussieerd maar dat de leden zich na het nemen van een besluit ook loyaal aan dat besluit houden. Het heerste

feitelijk ook binnen de sociaaldemocratie aan het begin van de twintigste eeuw en dat speelde een rol in het verdwijnen van de mensen van de SDP en later de OSP uit de SDAP. Ze hielden zich niet aan de partijlijn en konden daarom vertrekken.

De eerste vertrekkers stichtten zoals gezegd hun eigen partij, de SDP, en ze deden dat vierhonderd man/vrouw sterk. De nieuwe partij nam het beginselprogramma van de SDAP overigens integraal mee, wat al aangeeft dat het verschil tussen beide organisaties vooral zat in de vraag hoe het gezamenlijke doel bereikt kon worden. Beide wilden de maatschappij de richting van een socialistische samenleving opsturen. In de literatuur over de SDP wordt de partij in deze beginperiode vaak vergeleken met een troep generaals zonder leger. Er was sprake van een overwicht aan intellectuelen en gedurende de eerste jaren nauwelijks aanwas van nieuwe leden en al helemaal geen arbeiders. De leiding bleef een tiental jaren in handen van een driemanschap, bestaande uit de verzekeringsagent Wijnkoop, de onderwijzer Ceton en de letterkundige Van Ravesteijn. Zij werden onder anderen bijgestaan door de dichter Herman Gorter en de sterrenkundige Anton Pannekoek.

De ledentallen voor 1909 en 1913 bedroegen respectievelijk 419 en 533. Deze aantallen lijken een goede indicatie voor het totale gebrek aan worteling binnen de Nederlandse arbeiders. Zeker als we ze vergelijken met de ledenaantallen van de SDAP: 9.504 in 1909 en 25.708 in 1913.

De worteling binnen de bevolking zou echter wel verbeteren. De Eerste Wereldoorlog dreef duizenden arbeiders ertoe om in verzet te komen. Ik heb daar al op gewezen in hoofdstuk 2. Na een aanvankelijke rust aan het arbeidsfront nam het aantal stakingen, relletjes en demonstraties vanaf het tweede oorlogsjaar met sprongen toe. De radicale delen van de arbeidersbeweging, het vakverbond NAS voorop, sponnen daar garen bij en ook de SDP groeide flink tot de partij in 1920 2.431 leden telde (ter vergelijking: de SDAP had er toen bijna 48.000).

De SDP was in deze periode trouwens bereid samen te werken met allerlei groepen niet-marxisten, zoals anarchisten en syndicalisten. Dat gebeurde bijvoorbeeld in het Landelijk

Agitatiecomité tegen de Oorlog dat eind 1914 werd opgericht tegen een eventuele deelname van Nederland aan de oorlog. Binnen het comité bleven uiteraard wel tegenstellingen bestaan. De SDP was voor demobilisatie en de anarchisten waren voor ontwapening, wat misschien een subtiel verschil lijkt. Het heeft echter te maken met de opvatting van de marxisten dat wapens eventueel konden worden ingezet tegen de onderdrukkers maar het huidige leger werd opgevat als een onderdrukkingsapparaat. De anarchisten wilden in meerderheid als pacifisten helemaal niets met wapens van doen hebben.

Een andere plaats waar de SDP samen werkte met organisaties links van de SDAP was in het Revolutionair-Socialistisch Comité (RSC) dat in 1916 tot stand kwam. Een enorme verscheidenheid aan stromingen was op dat moment actief in de strijd tegen de gevolgen van de oorlog. Om een indruk te geven, geef ik hier de namen van een aantal van de andere deelnemende organisaties: Revolutionair-Socialistische Bond, Bond van Christen-Socialisten, Socialistisch-Anarchistische Actie, Algemene Nederlandse Federatie van Revolutionaire Socialisten, Internationale Antimilitaristische Vereniging en het Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS). Daarnaast een aantal vakbonden en jeugdorganisaties, kortom een breed palet. Eind april 1916 organiseerde het RSC een demonstratief congres tegen de oorlog en de gevolgen daarvan. Verder vonden er diverse demonstraties plaats met in totaal tienduizenden deelnemers. Al deze acties vonden plaats naast de meetings en demonstraties van SDAP en NVV. Deze wilden namelijk niets te maken hebben met revolutionairen, omdat zij nog steeds alle heil verwachtten van legaal optreden, terwijl de SDP en haar bondgenoten in de traditie van de oude SDB een revolutie wilden. Die revolutie kwam er niet, ook niet als we de al gememoreerde poging van Troelstra mee tellen. Waar wel een revolutie uitbrak, was in Rusland en deze opstand riep ook hier veel enthousiasme op.

## *De Russische revolutie*

Van groot belang voor de groei van de SDP is de sympathie geweest voor de gebeurtenissen in Rusland. We hebben al gewezen op de revolutie van 1905, maar deze bleek achteraf slechts een voorspel te zijn geweest voor een nog ingrijpender opstand in 1917. Eigenlijk valt de Russische revolutie buiten het bestek van dit boek, maar omdat de gevolgen ervan tot ver over de grenzen voelbaar waren en de revolutie ook in ons land groot enthousiasme en afkeer opriep, zal ik er enige regels aan wijden. Het Russische rijk stond in de oorlog aan de zijde van de Engelsen en Fransen, maar de oorlog verliep voor de Russen niet erg voorspoedig. Na enkele jaren oorlog voeren, waren de soldaten, voor het merendeel boerenjongens die weggerukt waren uit hun dorpsgemeenschappen, het zat en wilden velen van hen naar huis. In de steden van het Russische rijk ontstond tegelijkertijd voedselschaarste wat ook onrust tot gevolg had. De roep om aftreden van de tsaar nam toe en toen in januari 1917 voedselrellen uitbraken, ontwikkelden deze zich al snel tot politieke rellen.

Als leuzen voerden de demonstranten mee 'weg met de oorlog' en 'weg met de autocratie' en in tegenstelling tot de gebeurtenissen in 1905 sloten de soldaten zich nu aan bij de opstand. Nadat een algemene staking was uitgebroken in Petrograd, besloot de tsaar om het parlement ('doema') te ontbinden. De Doema-leden legden dit besluit naast zich neer en vormden een Voorlopige Regering. De macht van de tsaar was hiermee gebroken (op 2 maart trad hij af) en overgegaan in handen van het burgerlijk verzet. De regering kwam in juli onder leiding van de mensjewiek Kerenski te staan, waarmee de gematigde sociaaldemocratie dus aan de macht kwam.

Ondertussen was er naast de staatsmacht een parallelle macht ontstaan door heroprichting van de organen die in 1905 ook al een rol hadden gespeeld in de revolutie: de sovjets. Deze sovjets, en met name die van Petrograd, stelden zich aan het hoofd van het leger. Rusland stond een roerige tijd te wachten. Een van de dingen die Kerenski namelijk niet deed, was Rusland uit de oorlog halen. Het gevolg hiervan was dat de onrust aanhield. In

de fabrieken in en bij de steden organiseerden de arbeiders hun macht vaak in fabriekscomités (fabkom's) die bijvoorbeeld eigenmachtig de achturige werkdag invoerden. Op het platteland ontstond een massale beweging onder de boeren. Zij onteigenden op grote schaal de grond van de landheren, wat vaak niet erg zachtzinnig gebeurde. De boerenbeweging vergrootte de onrust in het leger nog verder, want de boeren in uniform wilden graag meedelen in de landverdeling. Het aantal deserties nam hand over hand toe, helemaal toen de Voorlopige Regering op 16 juni een offensief tegen de Duitsers startte, dat jammerlijk mislukte.

De populariteit van de Bolsjewieken en andere revolutionaire groepen zoals de Sociaal-Revolutionairen die vooral veel aanhang onder boeren hadden, nam onder deze omstandigheden met sprongen toe. In april was Lenin uit ballingschap terug gekeerd en hij nam direct de leiding over de bolsjewistische partij op zich. Eind april proclameerde de partij de leus 'Alle macht aan de Sovjets'. Het zou te ver voeren om hier alle verwikkelingen in de maanden die kwamen uitgebreid te behandelen, zoals de mislukte opstand van begin juli, de eveneens mislukte contrarevolutie eind augustus, of de uitsluiting van meer dan honderdduizend arbeiders om de macht van de fabriekscomités te breken.

Belangrijker voor ons doel is te wijzen op de Oktoberrevolutie. Lenin en de zijnen stelden het handelen van de partij vrijwel gelijk aan het optreden van de arbeiders als klasse want voor hen was de partij de 'bewuste voorhoede van het proletariaat'. De 'leus alle macht aan de sovjets' was dan ook niet meer dan een tactische zet, zoals wel blijkt uit een artikel van Lenin. Hierin stelde hij dat de sovjets 'een stuk speelgoed zonder betekenis zijn, dat slechts apathie, onverschilligheid en ontgoocheling onder de massa's teweeg kan brengen.'<sup>7</sup> Naar deze opvattingen werd tenslotte eind oktober gehandeld en de Bolsjewieken namen de macht in de nacht van 24 op 25 oktober in Petrograd over, waarna de Voorlopige Regering het hazenpad koos.

7 N. Lenin, Theses for a report at the October 8 conference of the RSDLP (b), in: V.I. Lenin, *Collected Works* 26, Moscow 1972, p. 143

## *Geestdrift*

Alle groepen links van de SDAP en ook velen binnen de SDAP begroetten de Russische revolutie met geestdrift. Daar hadden in hun ogen voor het eerst sinds de gewelddadig neergeslagen Commune van Parijs de arbeiders de macht weer eens gegrepen. Het is moeilijk ons nu voor te stellen welk een enthousiasme deze gebeurtenissen in de rest van Europa dat zuchtte onder de gruwelijke ellende van de oorlog, teweeg bracht. Het was dus toch mogelijk om de oorlog te stoppen, want dat was een van de eerste acties van de revolutionaire regering.

De SDP stuurde een telegram naar Lenin waarin vreugde werd uitgesproken over de instelling van de dictatuur van het proletariaat. Ook zegde de partij toe de revolutie te steunen door het revolutionéren van de arbeiders in Nederland ter hand te nemen.

Dat was namelijk al vanaf het eerste begin een uitgemaakte zaak. Wilde de Russische revolutie echt slagen, dan moesten de progressieve krachten in de rest van de wereld maar vooral in Europa, de Russen steunen door hun eigen revoluties te maken. Die steun werd des te meer nodig toen vanaf maart 1918 de revolutie gewapenderhand werd bestreden. Aanhangers van de tsaar vormden legers, die het opnamen tegen de Bolsjewieken. Deze 'witte' legers zoals ze werden genoemd kregen steun van een aantal landen die interventielegers naar Rusland stuurden. Deze landen waren Engeland, Frankrijk, Japan en de Verenigde Staten die zo uiting gaven aan hun onvrede over de revolutie en de wapenstilstand tussen Rusland en Duitsland. Burgeroorlog en interventie kostten miljoenen Russen het leven, wat de Russische angst voor het westen aanwakkerde en de buitenlandse politiek van Rusland in later jaren ten dele verklaart.

Niet alleen de SDP stond sympathiek tegenover de ontwikkelingen in Rusland, maar allerwegen in het intellectuele deel van het land was men overdonderd door wat daar allemaal gebeurde. De hele periode 1916-1921 was er een van revolutionaire veranderingen. Ook in de kunst, waar de abstracte stroming van zich deed horen of op het gebied van de relaties tussen mannen en vrouwen. Reeds in december 1917 werd, om maar een voorbeeld

te noemen, een wet aangenomen waardoor mannen en vrouwen juridisch elkaars gelijken werden en ook het onderscheid tussen 'echte' en 'onechte' kinderen vervallen werd verklaard. In 1920 werd ook het recht op abortus in de wet opgenomen. Kortom, ook op niet-economische terreinen liet de Russische revolutie de wereld schudden, al was dit allemaal grotendeels voorbehouden aan de grote steden.

Ook anarchisten waren in meerderheid enthousiast over de revolutie, maar dat bekoelde al snel toen de eerste berichten binnen druppelden over het optreden van de Bolsjewieken tegenover de anarchistische geestverwanten. Oekraïnsche boeren onder aanvoering van de anarchist Nestor Machno versloegen eind 1919 de witte legers, maar zij werden op hun beurt door de legers van Lenin en Trotski onder de voet gelopen. Het neerslaan van de commune van Kronstadt in 1921 tenslotte, maakte een definitief einde aan de sympathie in anarchistische en syndicalistische kringen voor het sovjetbewind. Niet alleen bij hen trouwens, ook diverse marxisten haakten hierdoor af. Zij zagen in het optreden van Bolsjewieken als Trotski, die aankondigde de soldaten en arbeiders van Kronstadt 'als patrijzen' af te zullen schieten en dat ook daadwerkelijk deed, geen socialisme maar in het gunstigste geval staatsocialisme. Onder de afhakers behoorden de Tribunisten van het eerste uur Anton Pannekoek en Herman Gorter, die hun vertrouwen in partijen als dragers van het socialisme verloren. Samen met groepen in diverse andere landen stelden zij hun hoop op de sovjets ofwel 'raden' als strijdorganen van de arbeiders (zie hoofdstuk 4).

### *Onderdeel van een internationale beweging*

Er bestonden al in een vroeg stadium nauwe contacten tussen de Bolsjewieken in ballingschap en leden van de SDP. Er was namelijk iets dat hen bond. Zij waren de enige twee partijen die al vóór de Eerste Wereldoorlog waren afgesplitst van de sociaal-democratische moederpartij, uit onvrede over het in die organisaties heersende reformisme. De afgescheidenen bleven in de oude traditie van de Eerste Internationale zich hard maken voor

een gewelddadige omwenteling, de socialistische revolutie. De Tweede Internationale was door het feit dat vrijwel alle sociaaldemocratische partijen bij het uitbreken van de oorlog hun nationale regeringen steunden, uit elkaar gevallen. Er werden nog pogingen ondernomen om de boel te lijmen, maar eigenlijk lag het nu vast dat de sociaaldemocratie zich definitief zou opsplitsen in een sociaaldemocratisch deel en een revolutionaire stroming. De laatste kwam al in september 1915 bijeen tijdens een conferentie in het Zwitserse Zimmerwald.

Een deel van de Zimmerwalder beweging ontwikkelde zich in maart 1919 tot de Communistische of Derde Internationale, in de wandelgangen meestal Komintern genoemd. De weerzin tegen de sociaaldemocraten, die de oorlog niet hadden tegen gehouden en ook de Russische revolutie niet steunden, was inmiddels zo groot geworden, dat men zich massaal afwendde van de naam sociaaldemocraat. Al in 1918 gingen de Bolsjewieken ertoe over hun partij communistisch te noemen en ook de omvorming van de SDP in *Communistische Partij in Nederland* (CPN) dateert uit dat jaar. De tegenstellingen werden in het volgende jaar alleen maar scherper door de revolutionaire bewegingen in Duitsland. Deze werden neergeslagen door een regering onder leiding van nota bene een sociaaldemocraat, Friedrich Ebert. Ook in andere landen liep de revolutionaire na-oorlogse golf op haar eind en daarmee was ook de tweespalt binnen de zich op het marxisme beroepende delen van de arbeidersbeweging definitief.

De Komintern had als een van de belangrijkste doeleinden de verdediging van de Russische revolutie. Toen de macht van de *Communistische Partij van de Sowjet-Unie (bolsjewiki)* veilig gesteld leek, ging het om de verdediging van het 'socialistische vaderland'. In tegenstelling tot haar voorgangers werd de Komintern als een internationale partij beschouwd met het hoofdkwartier in Rusland. Omdat de aangesloten partijen zich ook echt als afdelingen van die partij beschouwden, is het te begrijpen dat zij de centrale lijn uitvoerden. Niet meedoen, zou immers uitstoting betekenen. Om aan te geven dat men er echt bij hoorde, besloot de CPN om van naam te veranderen in *Communistische*

*Partij Holland* (CPH) aangezien men binnen de Komintern de naam Nederland niet gebruikte, maar uitsluitend over Holland sprak. Het is van groot belang bij lezing van de geschiedenis van de CPH dat men zich realiseert dat bij politieke koerswisselingen altijd aanwijzingen uit Moskou een rol speelden. Bij de SDAP ging het in zulke gevallen om discussies die ook in zusterpartijen werden gevoerd, maar bij de CPH ging het meer om directieven. We zullen daar nog de nodige staaltjes van tegen komen.

Een eerste voorbeeld is de vraag met welke vakbonden moest worden samengewerkt. Met het NVV, veruit de grootste, of met het NAS, de meer revolutionair gezinde? Binnen de SDP, toen die nog zijn eigen koers uitzette, was men in 1918 tot de slotsom gekomen dat het NVV als een rem op de klassenstrijd werkte. Toetreding tot het NAS, dat de revolutie trouw was gebleven, werd derhalve het devies voor de leden van de SDP. Dat ging allemaal redelijk goed tot in 1920 Lenin een boekje schreef over wat er allemaal fout was aan de linkse opvattingen binnen de internationale communistische beweging. Dit werk was met name ook gericht tot de Hollandse kameraden, die volgens de Russische leider leden aan een 'kinderziekte van het communisme'. Hij sprak zich er onder andere voor uit dat communisten in de 'reactionaire' vakbonden moesten gaan werken, omdat daar de grote massa's aanwezig waren. Dat laatste was in de Nederlandse verhoudingen zeker waar. Het NVV had 248.000 leden terwijl bij het NAS de teller op 52.000 stakte.

De NAS-leden binnen de CPH waren uiteraard niet erg enthousiast over de nieuw te volgen politiek. Zeker niet toen vanuit de Komintern ook nog de opdracht kwam om te streven naar toetreding van het NAS tot de nieuw opgerichte *Rode Vakbonds Internationale* (RVI of ook wel: Profintern). Wat te doen? Er werd op het partijcongres van 1921 een resolutie aangenomen waarin als opdracht werd gesteld om in beide vakcentrales te werken, te streven naar een fusie tussen beide en vervolgens naar aansluiting bij de RVI. In het NVV waar men toch al niet veel ophad met communisten, dat waren immers mensen die de SDAP de rug hadden toegekeerd, zag men ze al aankomen. Ook binnen het NAS was men op zijn zachtst gezegd niet erg enthousiast.

siaat. In 1923 scheidden de echte syndicalisten zich dan ook af, want ook die hadden niet veel op met communisten.

Daar kwam nog bij dat het voor de vakbeweging in zijn totaliteit een moeilijke tijd was. De naoorlogse economie was over haar hoogtepunt heen, ondernemers en overheid zetten aanvalen in om de verworvenheden van de opstandige periode rond het eind van de oorlog voor de arbeiders weer teniet te doen en de ledentallen daalden daardoor. Beide vakcentrales konden de aanwezigheid van leden die eigenlijk met een aparte agenda waren toegetreden er gewoon niet bij hebben. Het komt er in het kort op neer, dat het feit dat de CPH zich iets aantrok van de richtlijnen uit Moskou, voor iedereen nadelig uitpakte want de partij zelf raakte door deze kwestie ernstig verdeeld.

### *Naar de volgende scheuring en weer terug*

De interne partijstrijd was een conflict met drie spelers, zoals A.A. de Jonge in zijn boek uit 1972 liet zien: de oude partijleiding Wijnkoop-Van Ravesteijn-Ceton, een oppositie bestaande uit NAS-gezinden samen met een aantal anderen en als derde partij de Komintern. De mening van Moskou ging steeds zwaarder wegen en dat is iets dat de leden zich uiteraard zelf hebben aangedaan. Men wilde bij de internationale beweging blijven horen en accepteerde daarom in toenemende mate de uit het oosten komende directieven. Wel is het zo dat Moskou goed in de gaten hield wat er in de aangesloten afdelingen van de Komintern gebeurde en de partijen met aanzienlijke sommen geld steunde. Volgens Gerrit Voerman die hiernaar onderzoek heeft gedaan in Russische archieven was het bestaan van de partijkrant *De Tribune* niet mogelijk geweest zonder die roebels.

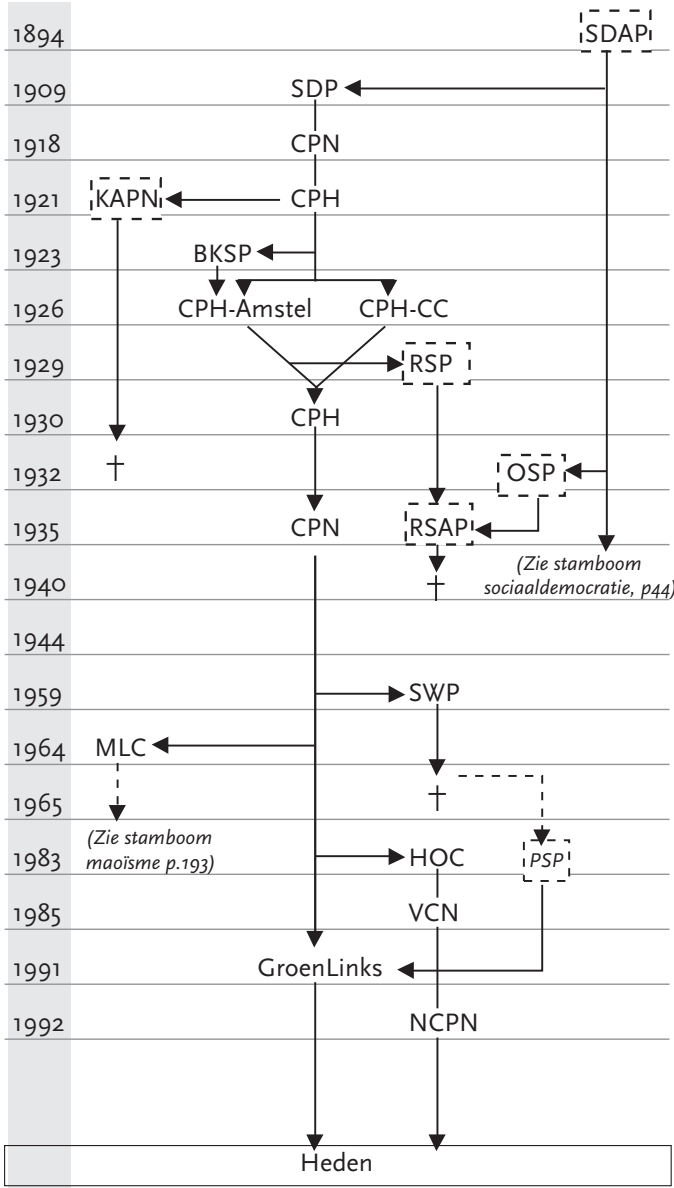
De directieven van de Komintern werden op hun beurt meer en meer bepaald door de belangen van de Sovjetstaat en zijn leider Stalin. Aanvankelijk viel dit nog te rechtvaardigen vanuit de gedachte dat de Russische revolutie verdedigd moest worden tegen Russische reactionairen en de interventielegers. Geleidelijk aan, na de consolidatie van de macht van de Russische communistische partij, toen de revolutie haar eigen kinderen aan het

opeten was en steeds meer revolutionairen op de mestvaalt van de geschiedenis werden gedeponereerd, telde nog slechts het belang van de heersende partijklik. Door rechtse tegenstanders van het bewind van Stalin wordt vaak gewezen op zijn typisch Russische nationalisme en machtswellust. Zo is hij wel de Rode Tsaar genoemd. Deze tegenstanders plengen dan echter voor een groot deel krokodillentranen, want toen de interventielegers de revolutie bestreden, riepen zij zelf een autoritair, nationalistisch bewind op. Maar goed dit boek gaat over de socialistische partijen in Nederland, dus keren we terug naar de CPH.

De oppositie die binnen de CPH ontstond keerde zich tegen het autoritaire optreden van het driemanschap dat al sinds 1909 leiding gaf aan de organisatie. De zo-even beschreven vakbondskwestie speelde een rol, maar wat misschien nog belangrijker was, is het feit dat de partij leden verloor. Een winnend team moet je niet wijzigen, maar verliezers doen de roep om wisselspelers altijd toenemen. Opvallend aan de interne partijstrijd is, dat beide stromingen hun gelijk in Moskou probeerden te halen. Typerend voor de latere geschiedenis van de CPH is het feit, dat met name de partijleiding gebruik maakte van laster. Achter hun rug werden oppositionelen uitgemaakt voor politespion. Ook bij het vormen van een oordeel over deze onverkwikkelijke en paranoïde manier van omgaan met elkaar, dient men zich te realiseren dat politespionnen echt bestonden en tot in de hoogste partijorganen hun werk verrichtten.

Begin 1923 royeerde de partijleiding een aantal leden van de oppositie omdat zij op eigen initiatief een circulaire aan de leden hadden opgesteld. Vanuit de Komintern, of eigenlijk het uitvoerend comité daarvan, het EKKI, kwam de aanbeveling om de geroyeerden weer toe te laten als zij het *Comité voor de Derde Internationale* dat zij inmiddels hadden opgericht zouden opheffen. De oppositie zou dan eenmaal per week in het partijblad *De Tribune* mogen schrijven. De landelijke leiding saboteerde de laatste afspraak en dat leidde vanzelfsprekend weer tot onvrede. Het ging zelfs zover dat enige honderden leden zich afsplitsten in de *Bond van Kommunistische Strijd- en Propagandaclubs* (BKSP).

Stamboom van het Communisme in Nederland



Wederom werd Moskou om advies gevraagd en weer luidde dat hetzelfde.

Inmiddels was in Rusland ook een strijd binnen de communistische partij ontbrand. De toekomstige winnaar daar, Stalin, had het liefste volgzaam partijen in de rest van de wereld. Daarin was eigenlijk geen plaats voor de eigengereide oprichters van de SDP of mensen die binnen het door syndicalisme 'besmette' NAS opereerden. In 1925 stelde het EKKI als eis dat op de kandidatenlijst voor de kamerverkiezingen om en om een lid van de oppositie en een aanhanger van het driemanschap zou worden geplaatst. De partijleiding en dan vooral Van Ravesteijn weigerde dit en daarop trad het oude partijbestuur af. Er trad een nieuw bestuur aan onder leiding van de arbeider Louis de Visser, maar de strijd was nog niet gestreden. Vooral in de afdeling Rotterdam ging het hard tegen hard. De strijd leidde op het congres van 1926 tot het roeyement van Wijnkoop, Van Ravesteijn en een aantal anderen. Zij vormden vervolgens een nieuwe partij: de CPH-Centraal Comité, waarvan de naam moest aangeven dat zij de eigenlijke voortzetting van de oude CPH waren. In de wandelgang werd de andere partij wel de CPH-Amstel genoemd. De meeste leden van de BKSP (die in 1925 overigens onder de naam *Revolutionair Arbeiders Comité* aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer hadden meegedaan en 0,4% van de stemmen haalden) keerden in de partij terug, omdat de oude leiding was afgeserveerd. Deze idylle duurde echter niet lang omdat Moskou aanstuurde op opheffing van het NAS. Ook de berichten over de behandeling die de gewezen revolutionaire leider Trotski in het vaderland van de arbeiders ten deel viel, leidden ertoe dat een hele groep CPH-leden, zoals Henk Sneevliet, de partij de rug toekeerde. Zij vertrokken veelal naar de *Revolutionair Socialistische Partij* (zie hoofdstuk 4). Ondertussen was Louis de Visser de onbetwiste leider van de CPH-Amstel en dat zou zo blijven tot 1940.

Inmiddels ging de strijd tussen de twee communistische partijen in alle felheid voort. Zeker toen beide organisaties meededen aan de kamerverkiezingen van 1929 kon de rest van het land heerlijk meegenieten. Beide lijsten behaalden trouwens een respectabel aantal stemmen. Amstel won met 37.622 tegen

CC dat toch nog 29.860 stemmen in de wacht sleepte. Samen behaalden de communisten bijna twee procent van het totaal aantal stemmen en dat was goed voor een zetel voor ieder. Zowel De Visser (Amstel) als de oude Wijnkoop (CC) keerden in de kamer terug. Zoals christenen elkaar de tempel uit konden vechten over de vraag of de slang in het aards paradijs echt had gesproken of dat we die bijbelpassage slechts als een metafoor moeten zien, zo gingen de communisten ook met elkaar in de clinch. De gemiddelde arbeider zal het waarschijnlijk worst zijn geweest. Die had wel iets anders aan zijn of haar hoofd. Er moest brood op de plank komen en liefst met een leuk stukje beleg erop. Intellectuelen bekijken maatschappelijke ontwikkelingen daarentegen vaak wat abstracter omdat voor hen de strijd om het dagelijks bestaan eenvoudiger is dan voor de doorsnee arbeider.

Er kwamen alweer nieuwe veranderingen aan. De Komintern had de partijstrijd enigszins op haar beloop gelaten, omdat alle aandacht nodig was voor de interne strijd in de Sovjet-Unie zelf. Stalin en Trotski voerden een fel onderling gevecht, waarin de eerste de overwinning behaalde door een coalitie te sluiten met een tussengroep. Na zijn overwinning was er weer gelegenheid om aandacht te schenken aan de partijen in andere landen. Felle interne strijd tegen afwijkende opvattingen en versterking van de partijdiscipline onder de veelzeggende term Bolsjewisering werden het devies. Daar kwam bij dat de sociaaldemocratie moest worden aangepakt omdat deze de arbeidersklasse zo zou hebben verraden, dat de leiders als wegbereiders van het fascisme 'sociaal-fascisten' mochten worden genoemd. Overigens moeten we eventuele verontwaardiging achteraf hierover ook relativeren, daar de echte verschrikkingen van het fascisme of beter Nazisme pas later aan de dag zouden komen. Toen waren het nog vooral het regime van Mussolini en de straatgevechten die als fascisme te boek stonden. Ook is het van belang om in de herinnering te roepen dat sociaaldemocraten soms ook dusdanig handelden dat het niet vreemd was dat ze de schijn tegen hadden. Zo liet de sociaaldemocratische burgemeester van Berlijn op 1 mei 1929 het vuur openen op een ongewapende arbeidersdemonstratie. Hierbij vielen 25 doden, wat de haat van

communisten tegenover de sociaaldemocratie internationaal aanwakkerde.

In deze periode werd pas echt duidelijk hoe de CPH schatplichtig aan de Komintern was geworden. Slechts een kleine groep ging tegen de directieven in, maar de meerderheid zag in dat verzet een aanval op de eerste socialistische staat. Tijdens het partijcongres van 1930 werd besloten dat de Komintern-lijn volledig zou worden gevolgd. Degenen die het daar aanvankelijk niet mee eens waren, moesten hun 'ernstige opportunistische fouten' toegeven. In juni van hetzelfde jaar hief de CPH-CC zichzelf op en schoorvoetend keerden de meeste leden terug in de moederpartij. Tot in lengte van dagen werd hen echter het verwijt van 'anti-leninistisch' gedrag in het gezicht geslingerd. De man die zeer bedreven bleek in het achtervolgen van mensen met hun jeugdzonden, was iemand die nu voor het eerst van zich deed spreken, Paul de Groot.

### *De jaren dertig*

Het decennium tussen 1930 en 1940 begon met een ongekend heftige economische crisis. In oktober 1929 stortten de beurskoersen van New York volledig in en deze gebeurtenis staat in de geschiedschrijving bekend als het begin van de crisis van de jaren dertig. Door deze crisis kwamen honderdduizenden arbeiders op straat te staan, zoals we in hoofdstuk 2 al hebben kunnen lezen. De economische achteruitgang leidde niet alleen tot een groei van het aantal werklozen. Voor de arbeiders die nog wel werk hadden, had de crisis tot gevolg dat de ondernemers voortdurend probeerden om de lonen te verlagen. Daarnaast werd de arbeid goedkoper gemaakt door het doen van diepte-investeringen, waardoor het productieproces verder werd gemechaniseerd en generationaliseerd. Arbeiders hebben zich in een aantal massale en ongemeen felle stakingen verzet tegen de verslechtingen, maar grotendeels tevergeefs. De nederlagen die de werknemers in deze periode leden, werkten moedeloosheid in de hand en het verzet nam af. In de jaren dertig daalde de stakingsactiviteit tot het peil van even voor de eeuwwisseling. Textielarbeiders hebben

zich een aantal malen massaal verzet tegen loonsverlagingen. In Twente was dat in 1931 het geval, in Tilburg in 1935. Het mocht echter niet baten: beide stakingen werden verloren.

De economische crisis versterkte de politieke ontwikkelingen die al in de jaren twintig waren ingezet: de roep om een sterke man die de vermeende maatschappelijke rust van vroeger weer terug zou brengen. De organisaties van sterke mannen kregen daarnaast steun van grote mannen uit het bedrijfsleven die de strijd tegen het communisme en vooral de Russische revolutie wilden voeren. De fascisten kwamen, nadat Mussolini hen in Italië al in 1922 was voor gegaan, in een aantal landen aan de macht. Een van de eerste dingen die zij daar regelden was het kortwieken van de zelfstandige arbeiders- en vakbeweging. In deze sfeer was het voor de communisten niet eenvoudig om een politieke lijn uit te stippelen. Temeer niet daar de belangen van de Sovjet-Unie een grote rol in de communistische politiek speelden. In kringen van sociaaldemocraten ontstond het plan om de economie te ordenen, maar daarvan wilden de communisten niets weten. Sterker nog, ze geloofden er niet in dat deze kapitalistische ordening de arbeiders enig soelaas zou bieden en het socialisme bracht het in hun ogen al helemaal niet dichterbij.

Strijd moest er worden gevoerd, strijd tegen de gevolgen van de crisis en strijd tegen het opkomende fascisme. Deze strijd diende vooral in de bestaande vakbeweging tot stand te worden gebracht, en dan vooral in het NVV nu van het NAS niet veel meer over was. Om de strijdwil in de grootste vakcentrale aan te wakkeren riepen de communisten vanaf 1930 de *Rode Vakbewegings Oppositie* (RVO) in het leven. De RVO speelde een grote rol in een flink aantal stakingen waaronder de boven genoemde, maar kreeg vooral tegenwerking van de NVV-leiding te verduren. Vanuit de CPH ontstonden ook de *Werklozen Actie Comités* (WAC)<sup>8</sup> die werden opgericht om steun te geven aan de actie voerende werklozen, die door de leidingen van de grote vakcentrales eveneens in de steek werden gelaten. Zelfs het NAS was geen voorstander van acties in de werkverschaffing. Zeker onder hen die hadden te

8 Soms noemden ze zich Werklozen Strijd Comité (WSC).

lijden van de crisis vergrootte het optreden van RVO en WAC de opening naar een lidmaatschap van de CPH. In 1929 telde de partij 1.100 leden, maar vier jaar later was dat al gestegen tot meer dan 6.100. Nog altijd veel minder dan de SDAP die in het laatste jaar bijna 82.000 leden had, maar de groei was onmiskenbaar.

Ook maakte de CPH uitgebreid propaganda tegen de oorlog die werd verwacht. Op het Kominterncongres van 1928 was namelijk de verwachting uitgesproken dat de wereld weer aanstuurde op een grote oorlog waarbij alle behoudende krachten zich zouden bundelen tegen de Sovjet-Unie. In 1932 kwamen



*Een demonstratie door de straten van Amsterdam*

in Amsterdam drieduizend mensen uit de hele wereld op een anti-oorlogscongres bijeen om te protesteren tegen de verwachte aanval op Rusland. De angst hiervoor was aangewakkerd door de aanval van Japan op Mandsjoerije, waarop een aantal schrijvers het initiatief tot het congres nam: Henri Barbusse, Romain Rolland en Maxim Gorki van wie de laatste overigens geen toestemming kreeg van de Nederlandse regering om op het congres te verschijnen. Hij kwam toen maar vermomd.

Dit gebeurde allemaal nog in de tijd dat de sociaaldemocraten voor sociaal-fascistisch werd uitgemaakt, maar ook dat ging veranderen. Juist vanwege de angst voor oorlog en de opmars van het fascisme verzette men in communistische kring de zinnen. Internationaal en vooral onder druk van de Sovjet-Unie, die bang was voor een aanval die uitsluitend van Duitse kant zou komen, koos men in 1935 voor de weg van samenwerking met de socialisten en andere progressieve krachten. De Volksfrontpolitiek was geboren. In sommige landen leidde dat tot daadwerkelijke samenwerking, maar in Nederland hielden de sociaaldemocraten de boot af. Het verbod uit 1933 op lidmaatschap van CPH-ers in het NVV bleef gehandhaafd, hoewel het met het vorderen der jaren een dode letter werd. Dit laatste was vooral een resultaat van de opheffing van de RVO in 1935 en het loyaal deelnemen van CPH-leden aan de activiteiten van de diverse bonden.

Ook op andere fronten dwongen de strijd tegen het opkomend fascisme en de belangen van het 'vaderland van alle arbeiders' de CPH tot herziening van standpunten. Men kreeg meer oog voor Nederland als natie wat leidde tot een naamsverandering in *Communistische Partij van Nederland* (CPN) waar de CPH slechts stond voor een afdeling van de internationale beweging. De oude leus 'Indonesië los van Holland – nu' werd ingeruild voor strijd ten gunste van democratie in een met Nederland verbonden Indonesië. Dit om het Japanse fascisme niet in de kaart te spelen. Deze en andere ontwikkelingen geven aan dat de CPH-CPN zich matigde in haar standpunten om weer aansluiting te krijgen bij andere stromingen in het land. Daarbij ging het dus niet uitsluitend om de andere socialistische stromingen, maar om alle groepen die strijd tegen het fascisme wilden voeren. Dit

lukte slechts ten dele, maar wel kwam weer een toeloop van nieuwe leden tot stand. In de drie jaar tussen 1936 en 1939 groeide de partij van 6.200 naar 10.600 leden en dat in een tijd dat de SDAP ongeveer eenzelfde aantal mensen kwijt raakte. In de literatuur wordt algemeen aangenomen dat de partij zich vooral versterkte met werklozen en 'lompoproletariërs' en minder met 'gewone' arbeiders. Daarmee bleef de CPN over het algemeen een vreemde eend in de bijt van de samenleving en dat kwam weer tot uiting in het gegeven dat de uitslagen van verkiezingen aan het eind van de jaren dertig nauwelijks groei te zien gaven.

Opvallend aan de partij is ook dat ze zich bijna ontwikkelde tot een vierde, hoe klein dan ook zuiltje in de Nederlandse samenleving. Uiteraard was daar de eigen krant, vanaf 1937 zeer typerend *Volksdagblad* geheten, die vlak voor de oorlog 25.000 abonnees had. Daarnaast bestonden er een eigen jeugdbeweging, eigen zangkoren en nog zo wat. De echt grote dingen zoals een eigen coöperatie of een verzekeringsmaatschappij waren voor dit mini-zuiltje natuurlijk niet mogelijk, maar daarvoor had men dan in ieder geval nog de aan de sociaaldemocratie verbonden instellingen.

Op nationaal niveau matigde de CPN zoals gezegd haar standpunten, maar daarvan was in het geheel geen sprake ten aanzien van de zo bewonderde Stalin en de Sovjet-Unie. Berichten die de wereld al jarenlang bereikten over terreur, hongersnood en het neerslaan van opstanden schreef men aanvankelijk uitsluitend toe aan propaganda van de tegenstanders van de arbeidersbeweging. Ook teleurgestelde communisten die oorspronkelijk vol enthousiasme naar Rusland waren vertrokken om het socialisme te helpen opbouwen, keerden echter terug met dergelijke verhalen. Zij werden eveneens niet geloofd of beschouwd als overlopers naar het kamp van de vijand.

Deze spijtoptanten hadden nog geluk, want nadat Stalin zijn macht echt had gevestigd was het niet meer zo eenvoudig om terug te keren. Terwijl namelijk in de niet-Russische partijen de ramen enigszins open werden gezet om frisse lucht toe te laten, raakte de Russische partij juist verstrikt in de Grote Terreur. In

de periode 1936-1938 werden de voormalige leiders van de oppositie tegen Stalin voor het gerecht gesleept. Voor de meesten betekende dat een wisse dood na het afleggen van gedwongen valse bekentenissen. Een van hen, Boecharin, liet Stalin weten dat hij begreep dat hij zijn leven moest laten voor een groot idee. Wat hem echter wel dwars zat was de gedachte dat Stalin werkelijk geloofde dat hij betrokken zou zijn geweest bij complotten tegen de Sovjet-Unie. Deze gebeurtenissen, inclusief het nekschot waardoor Boecharin aan zijn einde kwam, werden in de westerse partijen voor zoete koek geslikt. Sterker nog, ook hier werden tegenstanders binnen de eigen beweging op een dergelijke manier benaderd. Weliswaar was het niet mogelijk om de tegenstanders om te brengen, maar in woorden wist men ze wel te treffen. Sneevliet en de hele RSAP bijvoorbeeld werden in een toespraak van Paul de Groot, die inmiddels aardig was opgeklommen in de partijorganisatie, bestempeld tot 'een beginselloze troep ondermijners, spionnen en handlangers van het fascisme.'

Voor de communisten ook in Nederland zouden ervaren hoe echte fascist met hen om gingen, moesten ze eerst nog een keer in een zure appel bijten, die hen door Stalin was opgedrongen. Op 23 augustus 1939 kwam als donderslag bij heldere hemel de ondertekening in Moskou van een niet-aanvalsverdrag door de Sovjet-Unie en Duitsland. Dit verdrag gaf beide landen de tijd om zich voor te bereiden op de onvermijdelijk geachte oorlog. De andere landen toonden zich geschokt, maar vanuit de Sovjet-Unie bekeken was het Molotov-Ribbentrop-pact zoals het naar de ondertekenaars ook wel bekend staat, niet zo slecht bekeken. De westerse landen hadden zich namelijk in de voorgaande periode nogal coulant opgesteld toen Duitsland Oostenrijk en een deel van Tsjecho-Slowakije inlijfde. Ook de aanval van Italië op Ethiopië had slechts boze woorden, maar geen daden opgeleverd. De drie landen die Stalin vreesde, Duitsland, Japan en Italië, hadden zich bovendien verenigd in een Anti-Kominternpact. Tenslotte herinnerde men zich in de Sovjet-Unie maar al te goed de interventie van de jaren vlak na de revolutie, een kleine twintig jaar terug.

Het niet-aanvalsverdrag was in strategisch opzicht dus niet slecht bekeken. De communistische partijen buiten Rusland zaten echter met de gebakken peren. De consequentie van de nieuwe ontwikkeling was namelijk dat men Duitsland nu niet meer te hard mocht veroordelen. Na een aanvankelijke verwarring binnen de CPN, kwam steeds duidelijker als partijstandpunt naar voren dat men oorlog had te vrezen van de verschillende imperialistische krachten en dat Nederland moest proberen daar buiten te blijven. Een terugkeer naar de neutraliteitspolitiek uit de Eerste Wereldoorlog stond voor de CPN op de rol, terwijl de SDAP pleitte voor een aansluiting zoeken bij Engeland en Frankrijk om een zo sterk mogelijk front te vormen tegen de agressie van Duitsland.

Toen de Sovjet-Unie als uitvloeisel van het pact in november 1939 Finland aanviel nadat het ook al een deel van Polen had bezet, begroette de CPN deze acties met enthousiasme. Het mag duidelijk zijn dat de goodwill die de partij de afgelopen paar jaar had opgebouwd weer smolt als sneeuw voor de zon. Op 10 mei 1940 was Nederland aan de beurt en trokken Duitse troepen de grens over.

## *Revolutionair socialistische stromingen*

Socialisten die het oneens waren met de ontwikkelingen binnen de sociaaldemocratie zoals belichaamd in de SDAP vonden eerst hun weg naar de SDP. Kleine groepen radicale socialisten zagen niets in een scheuring en bleven daarom lid van de moederpartij, maar feitelijk was hun rol daarmee uitgespeeld. De SDP verenigde aanvankelijk alle niet-anarchistische socialisten links van de SDAP. De oriëntatie van de SDP op de Russische revolutie maar vooral op de Bolsjewistische partij die daar aan het bewind kwam, maakte dat niet iedereen links van de SDAP zich nog thuis voelde in de SDP, zeker niet nadat deze was omgedoopt in CPH.

### *Socialistische Partij (SP, 1918-1924)*

Vanuit kringen van het linkse vakverbond NAS kwam het in 1918 tot oprichting van de Socialistische Partij (SP). Binnen het NAS bestond vanouds een sterke voorkeur voor het syndicalisme. Syndicalisten zijn van mening dat het socialisme door de in vakbonden strijdende arbeiders tot stand moet worden gebracht en zien geen heil in politieke actie. Een van de leiders van het NAS, Harm Kolthek, raakte er echter onderhand van overtuigd dat de politiek zo'n grote invloed op de samenleving had gekregen, dat ook mensen uit het NAS de politiek niet meer links konden laten liggen. Bovendien wilde hij voorkomen dat het NAS aan moest schurken tegen de CPH.

De SP hanteerde als programma zo ongeveer de standaard socialistische doelstellingen zoals afschaffing van het privaat bezit van de productiemiddelen en het koningshuis. Toen de partij in 1918 meedeed aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer

behaalde zij bijna negenduizend stemmen en dat leverde een kamerzetel op, die door Kolthek werd ingenomen. Kolthek gedroeg zich als een echte luis in de pels van het parlementaire stelsel door zich niet te houden aan de geheimhoudingsplicht van kamercommissies. In 1921 speelde in Nederland de kwestie van de dienstweigeraar Herman Groenendaal, die gevangenisstraf uit moest zitten vanwege zijn principiële opstelling. Toen de koningin op prinsjesdag van dat jaar de Ridderzaak in schreed, riep de vrouw van Kolthek de leus 'Groenendaal moet vrij!' Samen met vijf medestanders werd zij, niet de koningin maar Koltheks vrouw, uit de kamer verwijderd en opgesloten.

Het mocht allemaal niet baten, want de populariteit van Kolthek nam niet toe. Bij de verkiezingen van 1922 verdween de SP weer uit de kamer en twee jaar later viel het doek voor de partij.

### ***Bond van Christen-Socialisten (BCS, 1907-1921)***

In 1907 schreef de Schiedamse onderwijzeres Anke Tjaden-Van der Vlies (pseudoniem: Enka) de brochure *Kan een rechtzinnig christen socialist zijn?* en beantwoordde de in de titel gestelde vraag positief. Verscheidene orthodoxe protestanten gingen in op haar oproep om een propaganda- en studieclub voor het socialisme op te richten en stichtten op 13 juli 1907 de BCS. De bond trachtte in het begin van haar bestaan protestantse arbeiders over te halen tot het socialisme en stond een socialistische ordening van de economie voor. Veel leden trok de BCS vooralsnog niet hoewel het eigen blad (*Voorwaarts*) in 1910 al 1.200 abonnees had. De vraag of de bond aan de Tweede Kamerverkiezingen mee moest doen, werd aanvankelijk ontkennend beantwoord. Wel gaf de BCS een stemadvies ten gunste van de SDAP.

Een eventuele eigen deelname bleek een heet hangijzer binnen de organisatie en leidde in 1912 tot een scheuring. Veel van de leiders van het eerste uur, waaronder Enka zelf, stapten over naar de SDAP. De vrijzinnige theologen Bart de Ligt, A.R. de Jong en J.W. Kruijten namen het roer over en vanaf toen ontwikkelde de bond zich in een religieus-anarchistische richting. Na een korte

terugval, leidde de nieuwe koers tot een zij het zeer beperkte ledengroei (in 1919 had de BCS 400 leden).

De maatschappelijke achtergrond van die leden was wel aanmerkelijk veranderd. De bond was een verzamelplaats geworden van 'vrijzinnig-protestantse intellectuelen, theosofen, tolstojanen, christen-anarchisten en revolutionair-socialistische predikanten.' Hierdoor stelde de BCS zich tijdens en rond de Eerste Wereldoorlog actief op bij de anti-oorlogs en dienstweigeracties en verschoof de oriëntatie van de SDAP naar de SDP.

De BCS deed nu wel mee aan de kamerverkiezingen. In 1917 was dat nog zonder succes, maar een jaar later behaalde de bond 8.415 stemmen (in vooral Den Helder en Rotterdam) en kreeg daarmee een kamerzetel. Deze werd ingenomen door lijstaanvoerder Kruyt. Kruyt sloot zich in de kamer aan bij de 'revolutionair-socialistische Kamerclub' waarin ook de SDP en de Socialistische Partij (SP) zitting hadden.

Deze samenwerking met communisten en revolutionair-socialisten beviel niet iedereen en er liepen weer leden weg (300 leden in 1920). Verschillende groepen splitsten zich af, zoals de door A.R. de Jong opgerichte *Bond van Religieuze Anarcho-Communisten*. Een andere groep die onder leiding van de in 1918 teruggekeerde Enka stond, stichtte in 1920 een nieuwe partij: de *Christelijke Volkspartij* (CVP). Ook Bart de Ligt was in 1919 vertrokken en daarmee verloor de BCS de gezichtsbepalende en meest samenbindende persoon.

Op 2 april 1921 werd de partij opgeheven.

### *Anarchisme*

In deze periode lag het hoogtepunt van de Nederlandse anarchistische beweging. Vooral in de noordelijke provincies beschouwden veel boerenarbeiders en veenwerkers zich als anarchist. Zij vormden Vrije Groepen die geen organisaties waren in de traditionele betekenis van het woord. Geen bestuur, geen contributie, geen kantoor, kortom inderdaad slechts groepen.

Het was Domela Nieuwenhuis, die toen hij in 1898 uit de SB stapte, begon met het blad *De Vrije Socialist*. Dit blad zou jarenlang het gezicht van het anarchisme in ons land bepalen, maar een echte organisatie eromheen werd niet gevormd. De afkeer



*Nog in 1981 actief*

van georganiseerd samenwerken, plaatste veel anarchisten feitelijk buiten de arbeidersbeweging, hoewel Domela zich sociaal-anarchist noemde om aan te geven dat hij anarchisme niet als een puur individualistische opvatting beschouwde. In 1911 kwam de Unie van Sociaal-Anarchisten tot stand. Ten tijde van de Russische revolutie schoof deze meer en meer op in de richting van de communistische partij. Een aantal kopstukken van de Unie sloten zich dan ook aan bij de CPH en in 1924 hield de Unie op te bestaan. Het anarchisme heeft op deze manier het communisme in Nederland voorzien van een aantal mensen (Jan Postma en Daan Goulouze) die later een grote rol in de partij zouden spelen.

Een belangrijk kernpunt van het anarchisme was het antimilitarisme dat werd uitgedragen door de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV). Deze organisatie was in 1904 opgericht, maar kwam in een stroomversnelling door de Eerste Wereldoorlog. Men weigerde partij te kiezen in de oorlog en voerde propaganda tegen alle oorlogen. In 1915 stelde de IAMV een dienstweigermanifest op dat twee jaar later al door meer dan duizend mensen was ondertekend. In de jaren tussen 1915 en 1923 kregen 798 mannen een gevangenisstraf van tien maanden wegens dienstweigering.

De bekendste dienstweigeractie vond plaats in 1921 toen Herman Groenendaal weigerde in dienst te gaan. Hij werd gearresteerd en ging daarop in hongerstaking, wat een landelijke golf van solidariteitsacties tot gevolg had. Op het huis van een van de rechters werd zelfs een bomaanslag gepleegd, maar ondanks alle acties kreeg ook Groenendaal tien maanden gevangenis. In 1923 werd onder druk van de acties de wet wel zo veranderd dat principieel geweldlozen dienst konden weigeren.

Een deel van de anarchisten verbond zich met syndicalisten in het anarchosyndicalisme. Voor hen is de vakbeweging essentieel in de strijd tegen het kapitalisme en daarom opereerden zij in het in 1893 opgerichte Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS). Toen het NAS na de Russische revolutie steeds meer in communistisch vaarwater kwam, vonden de anarchosyndicalisten vanaf 1923 onderdak in het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond

(NSV). Zij voerden hun strijd dus op het economische niveau, maar lieten de politiek terzijde. Het NSV had nooit meer dan een paar duizend leden en kwam bij het begin van de Duitse bezetting geruisloos vrijwel aan zijn eind. Na de oorlog keerde het wel terug, maar meer als een financieel fonds.

De jaren twintig en begin dertig waren een bloeitijd voor het anarchisme. De theorie werd verfrist door Anton Constandse in het blad *Alarm*, Herman Schuurman in *De Moker* en Arthur Lehning in *Grondslagen*. Aan het eind van de jaren dertig sloop twijfel echter de beweging binnen. Deze twijfel was het resultaat van de gebeurtenissen in Spanje. Syndicalisten namen daar deel aan de Republikeinse regering die oorlog moest voeren tegen de rechtse opstand onder leiding van Franco. Moesten anarchisten de gewapende strijd nu wel of niet steunen? Met deze vraag gingen de anarchisten de Tweede Wereldoorlog in.

### ***Kommunistische Arbeiders Partij Nederland (KAPN, 1921-1932)<sup>9</sup>***

Er was niet alleen weerstand tegen de ontwikkelingen binnen de CPH van buitenaf, maar ook binnen de eigen gelederen. De grote exponenten daarvan waren Herman Gorter en Anton Pannekoek. Zij stelden zich op het standpunt dat de ontwikkelingen in Rusland weinig te maken hadden met het socialisme zoals marxisten dat de afgelopen halve eeuw hadden verwacht. Rusland was een achterlijk land en het kapitalisme was daar nog zó slecht ontwikkeld dat socialisme, dat immers uit het kapitalisme werd geacht voort te komen, daar niet kon ontstaan. De ontwikkelingen naar een partijdictatuur, die zij in Rusland zagen, sterkten hen in hun overtuigingen.

Pannekoek en Gorter waren geen kleintjes in de internationale arbeidersbeweging. Zo was de eerste van 1906 tot 1914 scholingsleider geweest in Duitsland bij de SPD en de naam Gorter is nog steeds erg bekend als de dichter van *De Mei*. Samen

9 Philippe Bourinnet, Holländischer Rätekommunismus. Von den 'Groepen van Internationale Communisten' zum 'Spartacusbond', in *Archiv für die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit* 13, 1994



**Door socialisten en communisten verraden.  
Door de facisten vermoord.**

*Marinus van der Lubbe*

met Rosa Luxemburg voerde hij in Duitsland oppositie tegen de revisionistische tendensen in de partij. Het gedachtegoed van Pannekoek en Gorter sloot goed aan bij dat van aanzienlijke groepen Duitse communisten, die zich afsplitsten van de communistische partij aldaar. Deze linkse stroming, door Lenin een *kinderziekte van het communisme* genoemd, zag meer heil in de radenbeweging. Raden waren organen van de revolutie, die onder de naam sovjets al in 1905 in nota bene Rusland ontstonden, maar ook in de Duitse revolutie een rol speelden. Niet de macht aan de partij als voorhoede van de arbeiders, maar de macht aan de raden was het devies van de afgescheiden communisten. Ook in Nederland kwam het in 1921 tot zo'n partij. Deze KAPN bleef tot het einde in 1932 een zeer kleine organisatie.

De onvrede over de ontwikkelingen in de Russische en de Duitse revolutie leidde bij een deel van de KAPN-aanhang tot het besef dat het in de strijd voor het socialisme werkelijk geen enkele zin had om een partij te hebben. Gewapend met dit inzicht scheidden enkele leden zich in 1926 af. Zij vormden de *Groepen van Internationale Communisten* (GIC), die zich vooral bezig hielden met theoretische beschouwingen. Een groot deel van die beschouwingen werd anoniem geschreven door Anton Pannekoek, die na enkele jaren rust weer van zich deed spreken. Meer dan vijftig leden telden de GIC's niet, hoewel de invloed van hun denkbeelden verder ging dan de eigen organisatie. Zo beïnvloedden zij de denkbeelden van Sneevliet over het karakter van de Sovjet-Unie.

Er waren trouwens nog andere radencommunistische groepen, waaronder de *Linkse Arbeidersoppositie* die het blad *Spartakus* uitgaf. Tot deze laatste groep behoorde Marinus van der Lubbe, de man die uit protest tegen het aan de macht komen van Hitler en om de arbeiders wakker te schudden in 1933 in Duitsland het gebouw van de Rijksdag in brand stak.

Hij werd gearresteerd en uiteindelijk onthoofd. De officiële communisten maakten hem uit voor praalhans, zwakbegaafd en homoseksueel. Volgens hen had hij slechts geopereerd als willoos werktuig in de handen van de Nazi's die zo de communisten de schuld konden geven.

### *Revolutionair Socialistische Partij (RSP, 1929-1935)*

De RSP vertegenwoordigde tussen 1929 en 1935 het niet-communistische revolutionair marxisme. Het ontstaan van de RSP was een gevolg van de veranderde betrekkingen tussen de CPH en het NAS. Deze waren al vanaf begin jaren twintig gespannen geweest, omdat het strak geleide communisme zich niet goed verhielde met de wat vrijere aanpak binnen het NAS. Prominente NAS-leden in de CPH zoals Henk Sneevliet en Engelbert Bouwman eisten een groter aandeel in de CPH-machtsstructuur en kregen deze ook toen de oude leiding in 1925 terug trad. In ruil daarvoor sloot het NAS zich aan bij de communistische *Rode Vakbondsinternationale* (RVI).

De toenemende invloed van Moskou op RVI en CPH zorgde ervoor dat veel NAS-leden zich binnen beide organisaties niet erg op hun plaats vonden. De verbanning van Trotski uit de Sowjet-Unie viel ook niet in goede aarde. In mei 1927 verliet een groep rond Sneevliet de CPH en een maand later stapte het NAS uit de RVI. De Sneevliet-groep begon na een tijdje voor zichzelf en richtte op 2 februari 1929 de RSP op. Ook mensen uit andere groepen, zoals bijvoorbeeld de restanten van de SP, sloten zich aan. De RSP vond dat de lijn van Lenin en Trotski de juiste was en verzette zich tegen de ontwikkelingen in Rusland en de Derde Internationale sinds Stalin daar de leiding had overgenomen. Over de positie van de Sovjet-Unie binnen de arbeidersbeweging bestond fundamenteel verschil van inzicht. Trotski en de zijnen zagen in Rusland nog steeds een arbeidersstaat, maar Sneevliet dacht daar anders over en geloofde daarom ook niet dat de Comintern hervormd kon worden.

De RSP groeide slechts langzaam. Het aantal leden nam toe van 490 in 1931 naar rond de duizend vier jaar later. Sneevliet leidde zijn partij met strakke hand en liet de leden weinig ruimte voor discussie of afwijkende opvattingen. De contacten met het NAS bleven nauw en tijdens de Twentse textielstaking van 1932 werkten ze eendrachtig samen. Ook rond de muiterij op de Zeven Provinciën wist men elkaar te vinden. Vanwege zijn solidariteit met de muiters was Sneevliet tot vijf maanden veroordeeld en

deze straf werd aangegrepen tijdens de kamerverkiezingen van 1933. Onder de leus 'Sneevliet, van de cel in de kamer' kwam hij inderdaad, met 48.381 stemmen, in de Tweede Kamer.

Samengewerkt werd niet alleen met het NAS, maar ook met de OSP. De aansluiting in 1934 van de RSP bij de door Trotski geleide *Internationale Communistische Liga* was voor de OSP reden om niet in te gaan op voorstellen tot fusie. Na een periode van bekoelde contacten, groeide men toch weer naar elkaar toe bij een campagne voor de vrijlating van de OSP-voorman Piet Schmidt. Deze was gearresteerd tijdens het Jordaanoproer. Uit de nieuwe samenwerking groeide overeenstemming over een samengaan. Op 2 en 3 maart 1935 werd in Rotterdam het fusiecongres gehouden. De naam van de nieuwe partij luidde *Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij* (RSAP).

### ***Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP, 1932-1935)***

De leidende stroming binnen de SDAP richtte zich meer en meer op een toekomstige deelname aan de regering en schoof daarom oude socialistische leerstukken als afschaffing van de monarchie of de revolutie op de achtergrond. Deze ontwikkeling wekte binnen de partij verzet en daarom gingen eind jaren twintig de oppositionelen over tot uitgave van een discussieorgaan, *De Socialist*. De partijtop was hier niet blij mee en trachtte het blad te neutraliseren. In een andere gedaante keerde het echter terug als *De Fakkel*. Een van de meest vooraanstaande leden van de oppositie was Franc van der Goes, een van de oprichters uit 1894. Een ander lid was Edo Fimmen, een kopstuk uit het NVV. De oppositie bestond dus, evenals de oppositie die in 1909 tot oprichting van de SDP leidde, niet uit onbekende namen, maar uit mensen die hun sporen in de sociaaldemocratie hadden verdiend.

Op het paascongres, dat in 1932 te Haarlem plaatsvond, eiste het partijbestuur dat *De Fakkel* zou worden opgeheven. Zo niet, dan volgde roeyement. De leiding was namelijk helemaal niet blij met het feit dat de linkse oppositie solidair was met de spontane staking van dat jaar in de Twentse textiel. De oppositie weigerde

echter toe te geven, verliet de zaal, ging naar een andere zaal in de stad en richtte de OSP op. Weer werd een oppositiegroep de SDAP uitgejaagd, waardoor de partij makkelijker verder naar rechts kon opschuiven.

De OSP ondertussen kreeg versterking van een groep intellectuelen die enige tijd eerder uit de communistische partij was gestapt. Op zeker moment had de nieuwe partij 7.000 leden en leek een mooie toekomst tegemoet te gaan. Dat viel echter tegen. Ondanks de door de leden ontplooid koortsachtige activiteiten rond de muijerij op de Zeven Provinciën, stakingen, strijd tegen het opkomende fascisme en werklozenverzet leverde dat nauwelijks nieuwe leden op. Sterker nog, de NVV-bonden royeerden systematisch alle OSP-ers die actief waren. Deelname aan de verkiezingen leverde net geen zetel op en het harde optreden van de politie liet ook zijn sporen na. Gevangenisstraffen voor Schmidt en De Kadt, en de gewelddadige dood van Gerresen tijdens het Jordaanoproer veroorzaakten demoralisatie binnen de partij. De angst voor de toekomst werd ook aangewakkerd door de gebeurtenissen in Duitsland waar Hitler aan de macht kwam. Begin 1935 besloot men te fuseren met de RSP om zo de linkse krachten te bundelen.

### *Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (RSAP, 1935-1940)*

De nieuwe partij kreeg als naam RSAP en telde 3.700 leden. Het was een nogal hybride organisatie met veel intellectuele leden uit de OSP die zich niet erg thuis voelden bij de RSP die overwegend uit arbeiders bestond. Vele jaren later, in 1982, schreef het toenmalige lid Stien de Ruyter-de Zeeuw daarover veelzeggend:

De RSAP was van meet af aan een mislukking. De RSP was niet veel meer dan een bijwagen van het NAS, een van oudsher typische syndicalistische organisatie, waar men zich bij voorkeur uitleefde in spontane, zeer incidentele acties en actietjes. Hoe sympathiek die NAS-jongens individueel ook waren (ik trad vaak als hun advocaat op als ze weer eens in conflict waren gekomen met onderkruipers, politie-agenten, werkbazen in de



*Franc van der Goes*

werkverschaffing e.d.), mentaal klikte het niet. In het bijzonder niet met die OSP-ers, die de beginselen van de 'moderne bond' met de moedermelk hadden ingedronken.<sup>10</sup>

Toen de partij besloot om toe te treden tot de *Internationale Communistische Liga* van Trotski, waartoe de RSP eerder al behoorde, besloten 1.400 voormalige OSP-ers de RSAP weer te verlaten. Zij

10 Stien de Ruyter-de Zeeuw, Vastberaden, diep overtuigd van ons gelijk. De Onafhankelijk Socialistische Partij 1932-1935, in: Schaper, de Jong (e.a.), *Het verbleekte ideaal*, p. 65

begonnen voor zichzelf in de *Bond van Revolutionaire Socialisten* (BRS) die onder leiding stond van Franc van der Goes. Dat was alweer dezelfde Van der Goes die vier decennia eerder een van de oprichters van de SDAP was geweest.

Grote man in de uitgedunde RSAP bleef Henk Sneevliet. Hij brak echter met Trotski, vooral in verband met meningsverschillen over het karakter van de Sovjet-Unie. Trotski zag daarin een arbeidersstaat, zij het een 'gedegeneerde', maar Sneevliet beschouwde het land als een staatskapitalistische samenleving. Na de breuk verlieten in 1937 de aanhangers van Trotski de partij. Dezen vormden de *Groep van Bolsjewiki-Leninisten* (GBL) die zich aansloot bij de Vierde Internationale. Deze was in 1938 opgericht als tegenhanger van de Derde Internationale, omdat men de hoop had opgegeven die te kunnen veranderen. De RSAP verloor niet alleen bij bosjes leden, maar ook de overige aanhang in het land slonk zienderogen. Bij de verkiezingen van 1937 raakte Sneevliet daardoor zijn kamerzetel kwijt. Slechts 32.846 mensen stemden op de RSAP. De organisatie bleef nog wel bestaan, maar dat had niet veel meer om het lijf, hoewel het electoraat weer iets groeide bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1939.

## *De oorlog*

De Duitse inval kwam niet echt als een verrassing, hoewel velen nog hadden gehoopt op een herhaling van de neutraliteit waarmee Nederland door de Eerste Wereldoorlog was gekomen. De ideologisch geladen strijd van de Nazi's liet echter geen ruimte voor een dergelijke afzijdigheid. Binnen enkele dagen overliepen de oosterburen het Nederlandse leger, ondanks het moedige verzet dat groepen soldaten her en der pleegden. De bezetters traden aanvankelijk tamelijk gematigd op in het land dat zij toch als een soort van Arische broedernatie zagen. Met linkse politiek hadden zij echter niet veel op. In hun eigen land hadden ze de socialisten en vooral communisten immers ook op straat moeten verslaan en velen zochten daar in concentratiekampen. Links wist zich aanvankelijk niet goed een houding aan te meten, want ondanks alle verhalen over de verschrikkingen in Duitsland tarte wat hen te wachten stond vooralsnog elk voorstellingsvermogen. Natuurlijk hadden met name de communisten wel ervaring met geheimhouding, maar de vooroorlogse sancties gingen niet verder dan roeyement of ontslag. Gevolgen van een heel ander kaliber dan de Duitsers voor hen in petto hadden.

Op de dag van de inval publiceerde *Het Volk* een proclamatie van SDAP en NVV waarin werd opgeroepen om de apparaten van partij en vakcentrale zoveel mogelijk in stand te houden en waar nodig ter beschikking te stellen van de overheid. Men verwachtte eigenlijk dat de bezetter al snel tot een verbod zou overgaan, maar feitelijk gebeurde dat niet. In juli werd H.J. Woudenberg, die voor de oorlog al zijn eigen kleine fascistische vakcentrale had geleid, aan het hoofd gesteld van het NVV. Zonder al te veel problemen lieten de NVV-ers dit gebeuren, want het belang van

het voortbestaan van de organisatie werd zeer groot geacht. Aan het eind van dezelfde maand juli 1940 onthief Rost van Tonningen, die door de Duitsers was benoemd tot *Kommissar für den marxistische Parteien*, de bestuurders van de SDAP van hun functie. Een van die bestuurders was trouwens Henk Woudenberg, een broer van de Nazi die nu aan het hoofd stond van het NVV. Het zal je broer maar wezen.

Binnen het SDAP-bestuur hield men de rug heel wat rechter dan binnen het NVV. Het nu illegale partijbestuur trok het land in om alle leden te adviseren de partij te verlaten. Dat lukt in grote mate, maar enkele van de nevenorganisaties van de socialistische partij, zoals de VARA zagen de dingen anders. Zouden de andere omroepen immers geen misbruik maken van opheffing van de Arbeidersomroep?

De SDAP ging niet georganiseerd over tot verzet, maar deelname aan verzet werd beschouwd als een individuele daad van de leden. Veel socialisten traden vervolgens toe tot de *Nederlandse Unie*, die in de zomer van 1940 was opgericht om een dam op te werpen tegen de invloed van de NSB, de partij die openlijk heulde met de bezetter. In de Unie kwamen de SDAP-ers meer dan voorheen het geval was geweest in contact met mensen van andere overtuiging. Mensen dus, waar men al voor de oorlog aansluiting bij had gezocht. Er ontstond al snel een levendige discussie over de vraag wat er na de oorlog moest gebeuren. Zou de SDAP terugkeren? Of was het beter om op te gaan in een brede volkspartij? De meningen waren verdeeld, maar zelfs diegenen die een terugkeer voorstonden wilden dit voor een deel slechts als een opmaat naar zo'n brede volkspartij. De aandacht zou meer nog dan voorheen moeten worden verlegd van een partij voor de arbeiders naar een partij voor het volk. Slechts een kleine groep was voorstander van voortzetting van een arbeiderspartij zonder meer.

In 1942 richtten de Duitsers in een kleinseminarie in Sint Michielsgestel een gijzelaarskamp in waar 600 vooraanstaande mannen werden ondergebracht. Binnen dat kamp bestond een redelijk grote vrijheid voor de bewoners en dat leidde tot de mogelijkheid van levendige discussies over de naoorlogse toe-

stand. Velen van de leidinggevend en intellectuelen wilden breken met de als star ervaren vooroorlogse politieke en maatschappelijke verhoudingen. Er moest een doorbraak komen en de gedachte aan een volksbeweging won het ook in andere politieke stromingen.

Toen het zuiden van Nederland werd bevrijd richtten oud-SDAP-ers daar de *Sociaal Democratische Vereniging voor Bevrijd Gebied* (SDV) op. De SDV nam het partijprogramma van 1937 over, maar maakte wel de kanttekening dat de behoefte aan een volkspartij inmiddels nog verder was gegroeid. Na de bevrijding van de rest van Nederland belegde het vooroorlogse partijbestuur al snel een vergadering. Daar verschenen drie leden niet omdat zij de oorlog niet hadden overleefd, maar voor het overige werd de partij weer opgericht. De gewone leden keken de kat echter uit de boom, wat blijkt uit het feit dat van de 80.000 leden die de SDAP voor de oorlog telde er zich aan het eind van het jaar nog slechts 43.000 hadden aangemeld.

Voor de CPN verliep de oorlog heel anders. Al op 15 mei 1940 besloot de partij over te schakelen naar een illegaal bestaan onder leiding van een driemanschap, bestaande uit Paul de Groot, Lou Jansen en Jan Dieters. Daarnaast trachtte men, waar mogelijk, openlijk te blijven opereren. Dat laatste gebeurde door het in juni laten verschijnen van nog een aflevering van het *Volksdagblad* en van het theoretisch orgaan *Politiek & Cultuur* (P&C). Daarna was dat afgelopen, want de bezetter verbood verdere verschijning. Hoe cynisch het ook klinkt, dat laatste was voor de partij misschien maar beter ook. In het juninummer van P&C bleek hoe aarzelend de partijleiding was. Vooralsnog werd aangeraden een correcte houding jegens de bezetter aan te nemen. Een standpunt dat door veel gewone leden niet erg enthousiast werd onthaald.

Ondertussen hervatte de illegale CPN wel haar werk onder de arbeiders in de werkverschaffing, want daar was de situatie er voor de mensen niet beter op geworden. De eerste stakingen dateren uit de zomer van 1940, toen werkverschaffingarbeiders in Leeuwarden het werk neerlegden en ook Rotterdammers, die werkten aan het puin ruimen in de gebombardeerde binnen-

stad, kwamen in actie. Voorlopig waren deze acties uitzonderingen en pas in oktober volgden er nieuwe. Toen was het de beurt aan Amsterdamse werkverschaffingarbeiders in Amersfoort en Baarn. Hun werktijd werd met drie kwartier verlengd, maar de 1.800 arbeiders gingen op de oude tijd naar huis. Op 1 november werden zij geschorst, maar toen zij op 11 november weer aan het werk mochten gingen de mensen wederom op de oude tijd naar huis. Deze beweging ging gepaard met relletjes in de hoofdstad en vechtpartijen in de werkverschaffing. Hoewel de *Sicherheitspolizei* met harde maatregelen dreigde, kwam het toch tot een schikking. Deze schikking gaf de arbeiders het gevoel een overwinning te hebben behaald. Dit versterkte hun gevoel dat er meer te bereiken was. Toen eind december vanwege de vorst de werkverschaffing werd stil gelegd en de arbeiders daardoor flink in inkomen achteruit gingen, leidde dat weer tot onrust. Toen waren het vooral massale demonstraties van duizenden werkverschaffingarbeiders voor hogere lonen, die door de hoofdstad trokken.

CPN-ers die inmiddels ook weer de beschikking hadden over een krant, de sinds november versijnde illegale *Waarheid*, speelden een rol in het verzet in de werkverschaffing. Deze acties speelden uiteindelijk ook een grote rol in het uitbreken van de Februaristaking van 1941.

De Nazi's toonden namelijk steeds meer hun antisemitische aard. De vele duizenden Amsterdamse joden kregen te maken met pesterijen en mishandelingen. Toen een patrouille van de Duitsers zich toegang trachtte te verschaffen tot een joodse ijs-salon, verdreef de eigenaar hen met ammoniak. De bezetter greep dit voorval aan als aanleiding voor een razzia op 22 en 23 februari, waarbij meer dan vierhonderd mannen werden weggevoerd.

Nadat leden van de illegale CPN de gemeentearbeiders hadden opgeroepen om uit protest het werk neer te leggen en dit ook – zij het aarzelend – gebeurde, verspreidde de staking zich als een olievlek over de rest van de stad. Ook de CPN was hier duidelijk niet op voorbereid. Na de eerste aanzet, die door CPN-ers was gegeven, onttrok de beweging zich aan iedere controle. In

Amsterdam staakten een kleine 35.000 arbeiders. Het zwaarte-  
punt lag in de metaalbedrijven en bij de gemeente.

De Duitsers waren aanvankelijk verrast door de massaliteit  
van de beweging, maar kwamen al snel bij hun positieven. Met  
grof geweld, waarbij negen doden vielen, werd de staking neer-  
geslagen. Later werden nog eens 18 mensen geëxecuteerd. Het  
was de Nederlandse bevolking nu duidelijk dat met de bezetters  
niet viel te spotten en aan de reeks, vol vertrouwen gevoerde,  
acties kwam een einde.

Al die tijd deed de CPN mee aan acties zonder deze als zodanig  
tegen de Duitsers te richten. Eerder was het de gewone strijd

ORGANISEERT IN ALLE BEDRIJVEN DE PROTEST-STAKING !!!  
VECHT EENSGEZIND TEGEN DEZE TERREUR !!!  
EIST DE ONMIDDELLIJKE VRIJLATING VAN DE GEARRESTEERDE JODEN !!!  
EIST DE ONTBINDING VAN DE W.A.-TERREURGROEPEN !!!  
ORGANISEERT IN DE BEDRIJVEN EN IN DE WIJKEN DE ZELFVERDEDIGING !!!  
WEEST SOLIDAIR MET HET ZWAAR GETROFFEN JOODSE DEEL VAN HET  
WERKENDE VOLK !!!  
ONTTREKT DE JOODSE KINDEREN VAN HET NAZI-GEWELD, NEEMT ZE IN  
UW GEZINNEN OP !!!!  
BESEFT DE ENORME KRACHT VAN  
UW EENSGEZINDE DAAD !!!!!  
Deze is vele malen groter dan de Duitse militaire bezetting!  
Gij hebt in Uw verzet ongetwijfeld een groot deel van de Duitse  
arbeiders-soldaten met U !!!!!

**STAAKT!!! STAAKT!!! STAAKT!!!**

~~Lege het gehele Amsterdamse bedrijfsleven een dag plat, de werke-  
de fabrieken, de ateliers, de kantoren en banken, gemeentes-bedrijven  
en werkverschaffingen!!~~

Dan zal de Duitse bezetting moeten inbinden! Dan hebt gij een  
slag toegebracht aan het monsterachtig plan, Musseert aan de macht te  
helpen! Dan verhindert ge een verdere leegplundering van ons land!!  
Dan krijgt ge de kans Woudenberg uit het N.V.V. te jagen !!!

STELT OOK OVERAL UW EISEN VOOR VERHOOGING VAN LOON EN STEUN !!  
WEEST EENSGEZIND !! WEEST MOEDIG !!!  
STRIJDT FIER VOOR DE VRIJMAKING VAN ONS LAND !!!!!

KAMSTRADEN,

Geeft dit manifest na gelezen te hebben  
verder door!  
Plak het op waar gij kunt doch  
doe het voorzichtig!

REEDS TOONDEN DE GEMEENTE- EN ANDERE GROTE BEDRIJVEN

HOE HET MOET !!!

VOLGT ALLEN HUN VOORBEELD !!!!!

*Het illegale pamflet waarmee tot staking is opgeroepen*

voor het socialisme die altijd al was gevoerd. Want als de Duitsers zouden zijn verslagen, zouden volgens de communisten de Engelsen wel op de stoep staan om Nederland tot een soort kolonie te maken. Dit standpunt werd pas verlaten toen op 22 juni 1941 Hitler ook de Sovjet-Unie binnen viel. In de strijd die nu volgde, ter verdediging van het socialistische vaderland, waren de Engelsen op miraculeuze wijze getransformeerd in bondgenoten. Eindelijk konden de communisten deelnemen aan het nationale verzet dat her en der in het land was ontstaan. Dat deelnemen deden zij echter wel op hun eigen manier, zonder zich iets door anderen voor te laten schrijven.

De hoofdactiviteiten waren het voeren van propaganda door het schrijven, stencilen en verspreiden van *De Waarheid*. Daarnaast steunde men ondergedoken communisten financieel door het in het leven roepen van een speciaal fonds, het Solidariteits- of kortweg Solfonds. Een derde activiteit was het op beperkte schaal plegen van sabotage. Het zal duidelijk zijn dat deze mengeling van zeer geheime en halfopen activiteiten grote risico's met zich mee bracht. Temeer daar de Duitsers ook niet stil zaten. Zij zetten een netwerk op van zogeheten V-Männer (Vertrouwensmannen) die in de CPN infiltrerden en heel wat levens op hun geweten hebben. In 1942 hadden de Nazi's al ongeveer 1.500 communisten opgepakt en het net sloot zich rond de leiding. Paul de Groot wist uit handen van de bezetters te blijven, maar zijn twee medebestuurders werden gearresteerd. Zij werden nog in hetzelfde jaar, evenals een aantal anderen, vermoord. De Groot was de dans ontsprongen. Hij dook onder en speelde tot de bevrijding verder geen rol in de partij.

In 1943 besloot Moskou tot opheffing van de Komintern, om de samenwerking met de Engelsen en Amerikanen te vergemakkelijken. Het verdwijnen van een centraal bestuur, waar al die tijd radiocontact mee was onderhouden, maakte het voor de nationale communistische partijen eenvoudiger om hun eigen politiek uit te stippelen. De nieuwe leiding, met Jan Postma aan het hoofd, zocht verdere aansluiting bij de rest van het verzet in Nederland en maakte zo de CPN onderdeel van het nationale verzet.

Ook Postma werd gearresteerd, maar opvolger Brandenburg zette zijn lijn voort. In 1944 raakte Nederland, zoals we al hebben gezien, verdeeld in een bevrijd en een bezet deel. De partij raakte daardoor ook gesplitst, hoewel de politieke lijn aanvankelijk hetzelfde bleef: samenwerking met anderen in een soort volksbeweging. In het bevrijde zuiden kwamen de communisten er echter achter dat die anderen daar niet echt op zaten te wachten. Daarom verliet men daar de gedachte aan nauwe samenwerking al snel. De Groot, die was ondergedoken in oost Nederland, trok weer een andere conclusie. Hij wilde de partij helemaal opheffen en laten opgaan in een brede volkspartij. Toen het hele land de bevrijding vierde, bleken de communisten gedecimeerd en verdeeld. Hun moedige optreden tegen de bezetters had de populariteit van de CPN echter wel zeer vergroot. Dat blijkt duidelijk uit het ledental. Dat bedroeg in 1946 niet voor niets 50.000, vijf keer zo veel als in het vooroorlogse topjaar 1938.

Hoe verging het de andere linkse groeperingen in de oorlogsjaren? De enige serieuze organisatie die ter linkerkzijde naast SDAP en CPN bestond, was de RSAP. Deze hief zichzelf op 14 mei direct op. Zoals al in 1938 in het geheim was besloten voor het geval Nederland zou worden bezet, reorganiseerden zo'n vijfhonderd RSAP-leden zich als een organisatie onder de naam *Marx-Lenin-Luxemburg Front* (MLL). Hierin gingen ook kleine clubs op. Dat waren de *Bond van Revolutionaire Socialisten* en de *Trotskistische Groep van Bolsjewiki-Leninisten*.

Leiders van het MLL-front waren Henk Sneevliet, Willem Dolleman en Abraham Menist. Binnen het front bleef politieke strijd gevoerd worden, vooral over het al dan niet steunen van de Sovjet-Unie, waartoe Trotski had opgeroepen. Sneevliet was hiertegen, en zag de oorlog als een tussen twee mogendheden. Vanwege deze opvatting voerde het MLL-front propaganda voor het Derde Front, ofwel de strijd van de arbeidersklasse tegen alle imperialistische landen. Opmerkelijk aan het Front was dat het ook in contact probeerde te komen met Duitse soldaten die tegen de oorlog waren; voor andere verzetsbewegingen was dergelijk contact uit den boze, hoewel ook CPN-ers dit nog wel een tijd

hebben geprobeerd. Sneevliet en andere kopstukken werden in 1942 door de Nazi's opgepakt en vermoord.

Na deze tegenslag viel het MLL-front uit elkaar. In de zomer van 1942 vormde een groep van vijftig mensen eerst de *Communistenbond Spartacus*. Spartacus bouwde voort op de ideeën van diegenen die de oorlog als een imperialistisch conflict zagen. Zij wilden geen steun verlenen aan de Sovjet-Unie en beschouwden ook het werk in de vakbeweging als een achterhaald standpunt. De tientallen leden gingen steeds meer de kant van het radencommunisme op en in 1944 sloot de GIC zich dan ook aan. De tweede groep die valt te beschouwen als een voortzetting van het front is het *Comité van Revolutionaire Marxisten* (CRM). Zij beschouwden in navolging van Trotski de Sovjet-Unie als een gedegenereerde arbeidersstaat en vonden het de taak van socialisten om de SU te steunen. Ook zagen zij het werken in bestaande massaorganisaties als een goede tactiek om contact met de arbeiders te krijgen. Dat contact was voor hen, evenals trouwens voor Spartacus, een groot probleem, want meer dan enkele tientallen leden telden beide organisaties niet. Wim Bot, die de geschiedenis van het CRM heeft geschreven,<sup>11</sup> is van mening dat voor deze organisatie een schatting van 75 leden aan de hoge kant is.

De bekendste andere links-socialistische organisatie was een club die *De Vonk. Orgaan van de werkers van Nederland* vanaf januari 1941 uitgaf. Deze organisatie bouwde voort op het vooroorlogse pacifistische gedachtegoed, maar had ook nauwe banden met het MLL-front. Anarchisten hebben geen georganiseerd verzet gepleegd, hoewel verscheidenen van hen wel op individuele basis deelnamen aan de strijd tegen de Nazi's.

11 Wim Bot, *Generaals zonder troepen. Het Comité van Revolutionaire Marxisten zomer 1942-mei 1945*, Amsterdam 1986

## *De Partij van de Arbeid (PvdA, 1946-heden)*

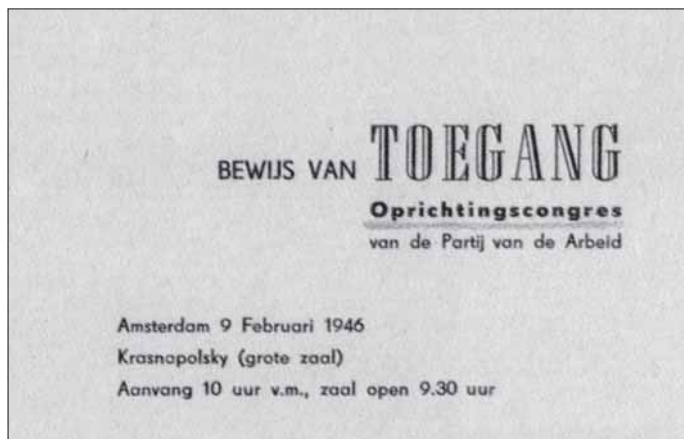
De ervaringen tijdens de oorlog, maar natuurlijk ook de ontwikkelingen van voor de oorlog wezen alle in de richting van een ander soort partij. Het socialisme zoals de voorgangers uit de vorige eeuw dat voor zich hadden gezien, was weliswaar niet bereikt maar de omstandigheden waaronder de arbeiders in Nederland leefden waren ontegenzeggelijk verbeterd. Sterker nog, er werd ook naar ze geluisterd; ze hadden stemrecht gekregen. Hun partij, de SDAP, was zelfs al twee keer gevraagd om ministers te leveren en had daar in 1939 ook in toegestemd. Nu was het moment daar om als partij niet alleen meer de arbeiders te willen vertegenwoordigen maar door te stoten naar een brede volkspartij. Dan zouden misschien eindelijk ook christelijke arbeiders zich kunnen vinden in de partij, die voor de oorlog toch vooral als een bastion van onkerkelijkheid werd gezien.

De mannen uit Sint Michielsgestel en aanverwanten waren ervan overtuigd dat er een nieuwe partij moest komen. Een doorbraakpartij, die brak met de vooroorlogse scheidslijnen die dwars door het volk liepen en van Nederland een verzuilde samenleving hadden gemaakt. In mei 1945, direct na de bevrijding, richtten aanhangers van die nieuwe gedachte de *Nederlandse Volksbeweging* (NVB) op. Nadrukkelijk geen partij, maar een beweging die de doorbraak wilde verwezenlijken. Inmiddels was de SDAP heropgericht, maar ook binnen die partij was veel animo voor de ideeën van de NVB. Men wilde allemaal een soort socialisme, maar dan een zonder klassenstrijd. Men noemde het personalistisch socialisme, waaronder werd verstaan dat men ethische

waarden aanhing als gemeenschapszin, gerechtigheid en verantwoordelijkheidsbesef. Hierin konden zich ook diverse leden van de vooroorlogse liberalen en christendemocraten vinden.

Op 9 februari 1946 was het dan zover. De *Partij van de Arbeid* (PvdA) werd opgericht door de voorstanders van vernieuwing. Een van de aanwezigen op het oprichtingscongres was W.H. Vliegen, dezelfde die in 1894 een van de twaalf apostelen was geweest. Nu was hij aanwezig bij de opheffing van de SDAP. Er was een groep leden die het niet met de opheffing van de SDAP eens was en dezen besloten tot oprichting van de *Oude SDAP* (OSDAP). De OSDAP deed mee aan de verkiezingen van 1948, haalde ruim 15.000 stemmen maar dat was niet genoeg voor een zetel. Teleurgesteld verdween ze uit beeld.

Binnen de nieuwe partij, de PvdA, was men ervan overtuigd dat het belangrijk was om niet te veel te herinneren aan de vooroorlogse SDAP. Rode vlaggen en het zingen van de Internationale werden daarom officieel in de ban gedaan. Ook samenwerking met het vakverbond NVV lag nu gevoelig. Veel gewone leden die toch niet goed uit de voeten konden met het abstracte personalisme konden hier echter maar moeilijk mee leven en bleven zich opstellen als vooroorlogse sociaaldemocraten. Dit feit was voor de liberale leden een afknapper. In 1948 traden zij uit de



partij en stichtten de *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie* (VVD). Dit roept onwillekeurig de vraag op of de tegenwoordige leden van de VVD zich wel eens realiseren dat hun partij uit de PvdA is voortgekomen.

Om de doorbraak een succes te laten worden, stichtte men binnen de partij Werkgemeenschappen voor katholieken, protestanten en humanisten waar dezen hun overtuiging binnen de PvdA konden uitwerken. Feitelijk had dit echter niet veel om het lijf, omdat de grote massa van gelovigen zich meer thuis bleef voelen binnen het eigen katholieke of protestantse nest. Zeker vanuit de RK geestelijkheid werd daar ook stevig op aangedrongen, want het klonk natuurlijk allemaal wel mooi, maar PvdA-ers bleven toch gewoon socialisten. Dat de doorbraak slechts in woord een feit was, blijkt ook als we naar de verkiezingen van 1946 kijken. De partij behaalde zes zetels meer dan de SDAP in 1937 (van 23 naar 29) had gedaan, maar de katholieke partij bleef toch de grootste. De sociaaldemocraten werden in grote lijnen op zichzelf terug geworpen en de Rode Familie met NVV, PvdA, VARA en *Het Vrije Volk* bestond al snel weer.

### ***Regeringsmacht, vuile handen en sociale opbouw***

Vlak voor het uitbreken van de oorlog waren, zoals we al hebben gezien, twee SDAP-ers tot de regering toegetreden. Ook in de regeringen in ballingschap in Londen, de kabinetten Gerbrandy I en II, zaten leden van de SDAP. In februari 1945 verdwenen zij echter uit de regering na een radiotoespraak van SDAP-minister Burger die waarschuwde voor een bijltjesdag na de oorlog. Na de bevrijding is er een noodkabinet aangetreden dat orde op zaken moest stellen. Er was natuurlijk nogal wat te regelen. Vele tienduizenden kwamen terug uit gevangenschap, het economisch leven was ontregeld en collaborateurs moesten worden bestraft. Ook moest de buitenparlementaire regering kamerverkiezingen voorbereiden. In deze regering zaten weer socialisten en na de voor de PvdA nogal teleurstellende verkiezingen van 1946 mocht de partij verder meeregeren. Dat heeft geduurd tot 1958. Al die jaren vormde de PvdA samen met de *Katholieke Volks Partij* (KVP)

regeringen, reden waarom die periode ook wel de tijd van de Rooms-Rode coalities wordt genoemd.

Premier in die jaren was de sociaaldemocraat Willem Drees. Zijn naam is bijna onsterfelijk geworden in ons land, doordat onder zijn bewind de noodwet Ouderdomsvoorziening tot stand kwam. Door deze wet, die beter bekend is als de noodwet Drees, kregen voor het eerst alle Nederlanders vanaf hun vijfenzestigste een soort staatspensioen. Tien jaar later werd de noodwet vervangen door de AOW. Het krijgen van deze uitkering en later de AOW is door veel mensen gezien als 'trekken van Drees'. Tijdens de kabinetten Drees is verder gewerkt aan de totstandkoming van meerdere sociale regelingen, waardoor deze periode aan de basis heeft gestaan van de welvaartsstaat. Overigens is het zo, dat zeer veel sociale wetten, zoals de Algemene Bijstandswet (1963) juist kracht van wet kregen in het tijdperk dat de socialisten niet meer in de regering zaten.

De sociaaldemocraten, doorgebroken of niet, haalden op deze manier heel wat eisen en verlangens binnen die al ver voor de oorlog hadden bestaan. Het was een tijd van schouders eronder om het land weer op te bouwen en hoewel zeker in de eerste jaren ook wel verzet tegen de regeringspolitiek naar buiten kwam, steunden steeds meer mensen de PvdA. Kijken we naar de uitslagen van de verkiezingen, dan blijkt dat heel duidelijk. Na een lichte terugval in 1948 naar 27 zetels, groeide de partij met iedere verkiezing, tot in 1956 een hoogtepunt werd behaald met 34 socialistische kamerleden. Overigens werd deze winst wel behaald ten koste van de communisten, zodat er van een groei van het socialistische volksdeel eigenlijk geen sprake was. Het totaal van beide partijen daalde in genoemde periode zelfs met één zetel. De echte doorbraak naar andere groepen was volledig mislukt.

Waar de PvdA en Drees niet populair mee werden was het optreden tegen de Indonesische republiek. Voor de oorlog waren de socialisten al geen groot voorstander meer van een onafhankelijk Indonesië. Nu ging men echter nog een stapje verder. Vrij snel na de bevrijding van Nederland was duidelijk geworden dat de overgrote meerderheid van de bevolking van Oost-Indië los

van Nederland wilde. Op 17 augustus 1945 werd de Republiek Indonesia uitgeroepen. De economische belangen van Nederland maakten de Nederlandse regering echter huiverig voor deze afscheiding en een troepenmacht vertrok na mislukte onderhandelingen naar Indonesië om de republiek te bestrijden. Op 20 juli 1947 begonnen de vijandelikheden. De Nederlandse socialisten begaven zich samen met hun coalitiepartners in een koloniale oorlog. De versluisende term die officieel aan dit optreden is gegeven, politionele actie, maakt het daadwerkelijke optreden er niet minder gewelddadig door.

Het uit bijna niet meer 'Ons Indië' afkomstige kamerlid Nico Palar accepteerde het door de partij aanvaarden van militair optreden niet en stapte uit de Tweede Kamer en het Partijbestuur. Overigens bestond er ook onder de rest van de bevolking wel weerzin tegen die oorlog. Nederland was zelf immers zojuist uit een oorlog gekomen en waarom zouden we dan nu weer oorlog gaan voeren. Al in 1946 werd in Amsterdam gedemonstreerd tegen het Nederlandse beleid. Daar viel een dode bij toen de politie met scherp schoot. Enkele dagen daarna staakten bijna twaalfduizend mensen tegen het vertrek van het eerste schip met militairen. Tien procent van die soldaten kwam overigens niet opdagen, omdat de meesten niet wensten te strijden voor onduidelijke belangen in een vreemd, ver land.

In 1947 vond nog een grote solidariteitsstaking plaats. Op 23 juli legden ongeveer drieduizend arbeiders, vooral Amsterdammers, het werk een uur neer uit protest tegen de oorlog. De tweede militaire actie tegen de republiek vond in december 1948 plaats, maar toen had dat veel minder onrust tot gevolg. De Koude Oorlog woedde toen namelijk in alle hevigheid en men had wel wat anders aan zijn hoofd. Uiteindelijk werd Indonesië in 1949 toch onafhankelijk, na een oorlog vol wreedheden, waarbij aan beide kanten vele duizenden doden vielen. Dat alles was dus voor niets geweest en dat konden ook NVV en PvdA zich aantrekken. Een deel van de Nederlandse bezittingen in Azië bleef nog onder het bestuur van het koninkrijk en het duurde tot 1962 voor we als land ook Nieuw-Guinea kwijt raakten. De PvdA liep ook in deze kwestie niet voorop.

## *De Koude Oorlog*

Er was in de jaren vijftig sprake van een nadrukkelijk antilinks sentiment in de samenleving. Dat had te maken met de koude oorlog die was ontstaan. Nadat de westerse mogendheden met aan het hoofd de Verenigde Staten in samenwerking met de Sovjet-Unie de oorlog hadden gewonnen en Duitsland en Japan op de knieën dwongen, verdween de eenheid als sneeuw voor de zon. De westerse staten waren nog steeds bang dat Rusland zou proberen zijn revolutie te exporteren, terwijl in de Sovjet-Unie het vooroorlogse wantrouwen ook niet bepaald was verdwenen.

De Russen vormden vrijwel direct na de oorlog bufferstaten in de gebieden die waren veroverd op de Duitsers. In bijvoorbeeld Tsjecho-Slowakije kwam een linkse regering tot stand met communisten en socialisten. Toen deze regering echter niet helemaal deed wat Moskou wilde, zetten de sovjetlegers haar af. Dit leidde tot zeer veel tumult, ook in ons land. Het verloop van de strijd tussen Oost en West is van groot belang geweest voor veel interne gebeurtenissen in de landen aan beide zijden van het IJzeren Gordijn, zoals de scheidingslijn tussen beide blokken werd genoemd. Als we ons beperken tot de situatie in Nederland dan kunnen we vaststellen dat er een sfeer ontstond waarin iedereen die, op welke wijze en met welk doel dan ook in verzet kwam, werd gerekend tot het sovjet kamp te behoren. PvdA en NVV, die zich voor de oorlog al sterk hadden uitgesproken tegen alles wat met de communistische partij te maken had, zetten deze lijn voort. Ze weigerden samen te werken met communisten of met mensen die ervan werden verdacht eventueel mischien wel eens communistische sympathieën te hebben gehad.

Ook in de internationale politiek stelde de partij zich op een uitsluitend westers standpunt: deelname aan de NAVO, voor atoombewapening, voor deelname aan de oorlog in Korea. Op alle fronten liepen de socialisten aan de leiband van de Verenigde Staten, die namelijk gezien werden als de enige kracht die ons kon beschermen tegen de Russen. Voor sommigen was de PvdA desondanks toch nog te links en een gevaar voor de geestelijke volksgezondheid. Dat was helemaal het geval toen

voor het eerst in de geschiedenis de socialisten bij de kamerverkiezingen evenveel zetels haalden als de KVP. Dat gebeurde in 1952 en twee jaar later kwamen de Nederlandse bisschoppen met een mandement, een herderlijk schrijven ofwel een brief aan alle katholieken. Hierin werd hen te verstaan gegeven dat ze niet naar de VARA mochten luisteren, regelmatig socialistische vergaderingen bijwonen of socialistische pers lezen en ook geen lid van de socialistische vakcentrale NVV mochten zijn. Deden ze dit toch dan dreigde onthouding van de sacramenten en dat kan in de geloofsbeleving van katholieken betekenen dat ze eeuwig in het hellevuur zullen branden. Voorwaar geen geringe sanctie. Ook ontrieden de bisschoppen om lid van de PvdA te worden, maar de uiteindelijke beslissing daarover was een zaak van het eigen geweten. Daarbij diende men zich wel te realiseren dat een doorbraak van katholieken naar de PvdA de afbraak van de eigen KVP inhield en dat wilde een katholiek toch niet op zijn of haar geweten hebben.

De PvdA ging succesvol in de tegenaanval door de propaganda en ledenwerfacties op te voeren. Bij de verkiezingen van 1956 bleek de aanval afgeslagen, want de partij werd nu zelfs één zetel groter dan de KVP.

### *Sociaal-economisch beleid tijdens de wederopbouw.*

Een nog groter probleem vormden de economische ontwikkelingen. Toen het land uit de oorlog kwam, lag de in Londen voorbereide blauwdruk klaar voor de nieuwe economische ordening. In het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen (BBA) stond hoe het overleg tussen ondernemers, vakbonden en staat eruit moest komen te zien. Later deelde men de economie ook nog in bedrijfsorganisaties in, wat, een beetje kort door de bocht gezegd, inhield dat de samenleving op een corporatistische manier gestructureerd werd. Voor de oorlog een stokpaardje van katholieken en fascistten, maar ook wel van de socialisten met hun Plan van de Arbeid.

Alle verlangens van de mensen die vijf jaar hadden geleden onder de bezetting moesten voorlopig even wijken, 'wederop-

---

### Willem Drees (Amsterdam 1886 – Den Haag 1988)

Na het overlijden van Wims vader zorgde een oom ervoor dat Drees naar de HBS kon. Daar werd de kiem gelegd voor zijn politieke interesse. Na een lezing van Troelstra was hij voorgoed gewonnen voor socialistische opvattingen. Op zijn achttiende werd hij lid van de SDAP.

Na een korte loopbaan bij een bank, ging Drees aan de slag als stenograaf. Dit werk versterkte zijn vermogen om zaken tot de kern te herleiden, iets wat hem later als bestuurder goed van pas kwam. In 1907 kreeg hij een aanstelling bij de Tweede Kamer als stenograaf. Vanaf die tijd werd hij pas echt actief in de politiek. En dat ging snel: 1910 afdelingsbestuurder in Den Haag, 1911 afdelingsvoorzitter, 1913 gemeenteraadslid en in 1919 lid van Provinciale Staten en wethouder. Dat laatste bleef hij tot 1933. Toen trad hij toe tot de Tweede Kamer, nadat hij in 1927 al tot het landelijke partijbestuur was toegetreden.

Als bestuurder van de Hofstad verwierf Drees veel sympathie. In de kamer sprak hij zich bij voortduring uit voor een actieve overheid. Hij noemde zichzelf trots een reformist.

Tijdens de bezetting ontwikkelde hij zich tot een van de drijvende krachten achter de doorbraakplannen, hoewel hij geen direct voorstander was van opheffing van de SDAP. Na de oprichting van de PvdA was hij een van degenen die de rode vlag en het zingen van de Internationale in ere hielden. In 1943 was Drees partijvoorzitter geworden en kreeg hij een rol in de advisering van de regering in ballingschap. Hij sprak zich uit voor een centraal geleide economie als middel om bestaanszekerheid en werkgelegenheid voor allen te bereiken.

Vanwege zijn rol tijdens de oorlog kreeg hij direct na de bevrijding de opdracht om een regering te formeren. Zo werd hij vice-premier en minister van Sociale Zaken, wat hij tot 1948 zou blijven. Daarna was hij nog tien jaar premier van een viertal kabinetten.

De door hem ingevoerde noodvoorziening Ouden van Dagen zorgde ervoor dat de naam Drees onlosmakelijk verbonden is aan de zorg voor bejaarden. In brede kring noemde men hem om die reden 'vader-tje Drees'. De koloniale oorlogen die onder zijn regering werden uitgevochten zijn een grote smet op zijn blazoën. Ook al was hijzelf niet enthousiast over dat ingrijpen.

Vanaf 1958 trad Drees terug uit de dagelijkse politiek. Wel bleef hij tot 1966 de vergaderingen van het partijbestuur bezoeken, maar de rol van Nieuw Links en het optreden van Den Uyl leidden tot een groeiende verwijdering tussen Drees en de partij. Zijn zoon Willem jr. begon voor zichzelf en in 1971 zegde de oude Drees zijn lidmaatschap van de PvdA op.

---

bouw' stond namelijk boven aan de agenda. Daar kwam nog iets bij. De leidende politici en ondernemers wilden koste wat 't kost voorkomen dat het tot een herhaling kwam van de revolutionaire situatie, zoals die vlak na de Eerste Wereldoorlog had bestaan. In alle westerse landen werden consumptiegoederen gerantsoeneerd en de loon- en prijsontwikkeling aan banden gelegd om te voorkomen dat grote inflatie weer een kans kreeg. Ook in ons land werden een loon- en een prijsstop afgekondigd, maar veel arbeiders hadden weinig begrip voor deze maatregelen. Er werd immers op grote schaal gebrek geleden. Massale diefstal en spontane uitbarstingen van verzet bleven dan ook niet uit. Tegen de acties die in de eerste jaren na de oorlog werden gevoerd trad het NVV consequent op. Ook de PvdA bewindslieden lieten zich natuurlijk niet onbetuigd. Toen in de zomer van 1950 havenarbeiders in Rotterdam staakten, hield minister Drees een toespraak voor de radio om ze weer aan het werk te praten.

Stakende arbeiders, maar ook mensen die huizen kraakten, vonden alle machthebbers tegenover zich, inclusief de socialistische. De Koude Oorlog maakte dit alleen maar erger, want daarvoor werd iedere staker als een handlanger van Moskou en de communisten gezien. De economische groei en de economische steun die West-Europa in het kader van de Marshallhulp van Amerika ontving, namen het verzet verder de wind uit de zeilen. In 1950 was de wederopbouw voltooid en gedurende de eerste jaren van het nieuwe decennium was sprake van een ongekend grote arbeidsrust. In 1952 was het aantal stakingen voor het eerst sinds 1898 minder dan honderd. Dit, terwijl er voor de arbeiders of, zoals men ze steeds vaker ging noemen, werknemers, toch nog genoeg zaken om verbetering vroegen. Weliswaar was de economie weer terug op het peil van voor de oorlog, maar het loonpeil bleef erg laag. Daarnaast was er nog steeds grote woningnood, die zich uitte in het feit dat veel jonggetrouwen op een zolderkamertje moesten inwonen.

De regering, inclusief de PvdA bewindslieden, had echter vooral oog voor de macro economische ontwikkeling. Zolang het daar goed mee ging, waren zij tevreden. In 1957 en 1958 kwam de regering met een bestedingsbeperking die voor de arbeiders

een toename van de werkloosheid betekende en voor velen ook een achteruitgang van het reële loon. Deze achteruitgang werd in de hoofden van de werknemers blijkbaar niet gecompenseerd door de uitbouw van de sociale verzekeringswetten, want er kwam een loonbeweging tot stand. De stakingsactiviteit nam weer toe. Dat zette de leiding van het NVV onder druk om er iets aan te doen en dus in te gaan tegen de partijlijn.

### ***Onrust in de partij***

Ook de partij zelf kwam onder druk te staan, want leden en stemmers liepen massaal weg. Van 1956 op 1958 verloor de PvdA bijna vijfduizend leden. Er ontstond een gevoel dat het tij moest worden gekeerd. In 1958 trad de partij uit de regering, wat vooral opluchting met zich mee bracht. Toch raakte ze bij de daaropvolgende verkiezingen van 1959 twee kamerzetels kwijt. Er was wel beweging, maar de leiding begreep nog niet helemaal dat ze niet op de oude voet verder kon gaan. In weerwil van het feit dat er onrust in de samenleving ontstond over de atoombewapening en de angst voor een volgende wereldoorlog, accepteerde de PvdA in 1960 de kernwapens en de NAVO. Kritische leden die zich hadden verenigd in een *Sociaal Democratisch Centrum* (SDC) werden in hetzelfde jaar 1960 geroyeerd. In de kwestie Nieuw-Guinea, de laatste Nederlandse kolonie in Azië, was het beleid van de partij zwalkend. Het tij viel echter niet te keren. In wederom het jaar 1960 was al een begin van meer openheid naar de CPN ontstaan. Niet van harte natuurlijk, maar het gaf wel aan dat er beweging in het interne partijleven was ontstaan. Dat partijleven was chaotischer aan het worden doordat de leden niet meer zonder meer het centrale beleid volgden en uitdroegen. Er waren conflicten over leden die op eigen houtje standpunten naar voren brachten, die niet noodzakelijkerwijs die van de partij waren.

De vanouds bestaande Rode Familie begon ook een beetje uit elkaar te vallen. Een goede indicatie daarvan is de teruglopende belangstelling voor de viering van 1 Mei. Namen aan de jaarlijkse optochten, zoals die werden georganiseerd door SDAP en NVV, voor de oorlog nog vele duizenden mensen deel, na de oorlog en

zeker in de loop van de jaren vijftig namen deze aantallen drastisch af. De opkomst van de televisie heeft aan deze en andere ontzuilingsontwikkelingen ongetwijfeld een steentje bijgedragen. Trouwens dat was natuurlijk voor de oorlog al begonnen met de radio. Radio en televisie maken het zeer eenvoudig om ook naar de uitzendingen van anderen te luisteren of kijken, iets wat bij de geschreven media veel moeilijker, want kostbaarder is.

In 1963 verloor de PvdA nog eens vijf zetels in de kamer. De schade bleef echter beperkt doordat de partij toch weer aan de regering deel mocht nemen. De nieuwe regering van KVP, ARP en PvdA was geen lang leven beschoren. Na ruim een jaar werd ze in de kamer door een van de andere regeringspartijen in de Nacht van Schmelzer,<sup>12</sup> weer naar huis gestuurd. In hetzelfde jaar, op 22 september, verscheen *10 over rood*, een boekje van een groep veelal jonge leden die zich *Nieuw Links* noemde. Zij kwamen al een tijdje bij elkaar om te discussiëren over maatschappelijke ontwikkelingen en de partij. Om hen heen leek de wereld in brand te staan. Met name de oorlog in Vietnam begon steeds meer mensen dwars te zitten. De Verenigde Staten, die zich in de Koude Oorlog als een groot strijder voor vrijheid en democratie voorstelden, hielden in Vietnam verkiezingen juist tegen, uit angst voor een overwinning door de communisten. Al snel raakten de VS steeds dieper in een oorlog verwickeld die uiteindelijk aan meer dan 58.000 Amerikanen en 2,5 miljoen Vietnamezen het leven kostte. De televisie die ik zo-even heb opgevoerd als medeplichtige aan de ontzuiling, speelde in de Vietnamoorlog een heel andere rol. Doordat de beelden van de oorlog vrijwel rechtstreeks de huiskamers binnen kwamen, groeide de weerzin ertegen in hoog tempo. De in het Westen zo bewierookte president Kennedy en zijn opvolger Johnson waren verantwoordelijk voor de enorme toename van de Amerikaanse troepenmacht in Zuidoost Azië en vooral de laatste kreeg binnenlandse tegen-

12 In de nacht van Schmelzer diende de KVP-politicus met deze achternaam een motie in waarin werd gevraagd om een betere financiële onderbouwing van de regeringsbegroting. Omdat de regering deze motie als een motie van wantrouwen beschouwde, trad ze af.

stand over zich heen. In ons land steunden de meeste politieke partijen, inclusief de PvdA, het optreden van de grote broer. De jongeren van Nieuw Links keerden zich hier echter juist tegen. Ook waren ze voor erkenning van de DDR, voor verbreking van de banden met de fascistische regimes in Spanje en Portugal, voor de republiek en voor verkleining van de inkomensverschillen. Echte maatschappij analyse lag nauwelijks ten grondslag aan het optreden van de groep, maar meer een soort algehele onvrede. Een duidelijk programma voor de toekomst ontwikkelen ze niet, maar wel een pakket van wensen. De heersende partijelite was in het geheel niet blij met het clubje, maar NL had het tij mee. Overal om hen heen stonden mensen en vooral jonge mensen op uit onvrede over de maatschappij.

De wederopbouw was gelukt. Weliswaar bestond er nog woningnood, maar de materiële vooruitgang voor de meesten was onmiskenbaar. Veel jongeren die tijdens de wederopbouw waren opgegroeid en de ellende van crisis en oorlog niet hadden meegemaakt, vroegen zich af of dit het nu was. Een televisie, een douche, een auto en de eerste vakantiegangers naar de Costa's in Spanje terwijl aan de andere kant van de wereld mensen van de honger omkwamen of leden onder oorlogsgeweld. Hier was wel vrede, maar niet in Vietnam, niet in Biafra, niet in de Portugese koloniën. In Amerika bestond rassensegregatie en in Zuid-Afrika Apartheid, dat waren dus twee bevriende landen waar racistische wetgeving bestond die ook door de meeste kerken in Nederland werd afgewezen. Op allerlei fronten bestond en ontstond onvrede die tot uiting kwam in een algehele protestcultuur waarvan Nieuw Links een klein onderdeelje uitmaakte. Ook in andere politieke stromingen roerden zich mensen die dingen anders wilden. Bijvoorbeeld in de *Katholieke Volks Partij* (KVP) en de protestantse *Anti-Revolutionaire Partij* (ARP), waar het zelfs tot een scheuring kwam en in 1968 de *Politieke Partij Radikalen* (PPR) ontstond. Twee jaar daarvoor hadden mensen, die ontevreden waren met de Nederlandse politiek in het algemeen, een eigen partij opgericht, *Democraten'66* (D'66, tegenwoordig: D66). Dege-  
nen die op dat moment de macht in handen hadden, wisten niet zo goed hoe ze hier mee om moesten gaan. De partijleiding van

de grootste socialistische politieke organisatie in ons land ook niet. Die was gewend dat het beleid aan de top werd uitgedacht en vervolgens via de lijnen naar beneden door de partijhiërarchie bij de gewone leden terecht kwam en daar werd uitgevoerd en verdedigd. De leden van NL vonden dat dit heel anders moest; ze betichtten de leiders van hun partij van een 'regentenmentaliteit'. Hierbij verwezen ze naar een tijd in de vaderlandse geschiedenis dat de leidende kringen binnen de toenmalige republiek een besloten kring vormden die onderling de dienst uitmaakte zonder naar de gewone man of vrouw te hoeven luisteren.

Bij de verkiezingen van 1967 verloor de partij weer, nu zes zetels. Hiermee belandde de doorbraakpartij ongeveer op het niveau van de vooroorlogse SDAP. Het leek beter om de interne onrust maar te bezweren door mensen van NL, die door leeftijd en opvattingen meer voeling leken te hebben met wat er in de samenleving speelde, in het partijbestuur op te nemen. Een van hen, André van der Louw, werd gekozen tot vice-voorzitter en ook anderen stegen in de partijhiërarchie. Niet iedereen was hier blij mee. Zeker niet toen ook tot samenwerking werd besloten met D'66 en PPR. De leden die hierover ontevreden waren, splitsten zich af en vormden een nieuwe politieke partij: *Democratisch Socialisten '70* (DS'70). De leider van de nieuwe partij was Willem Drees jr, een zoon van de oude PvdA voorman. Bij de verkiezingen van 1971 behaalden zij in een keer acht zetels. Deze acht gingen dit keer echter niet ten koste van de moederpartij, want die behaalde nu eindelijk weer eens een verkiezingswinst. De partij van Drees jr. kwam ook direct in de nieuwe regering, maar al na een jaar viel dit kabinet Biesheuvel door onenigheid tussen de DS'70 ministers en de anderen over het sociaal-economisch beleid.

Inmiddels was er nog steeds sprake van veel maatschappelijke onrust. Grote stakingen vonden plaats in 1970 en 1972 waaraan uiteindelijk door honderdduizenden arbeiders werd deel genomen. Studenten aan sociale academies en universiteiten voerden aan de lopende band actie voor meer democratie en tegen de verhoging van de collegegelden. Er waren acties tegen de huurliberalisatie en de nog steeds bestaande woningnood.

Velen waren geschokt door de plannen om de laatste drie oorlogsmisdadigers die nog in een Nederlandse gevangenis zaten amnestie te verlenen en ook het bezoek van de Japanse keizer Hirohito viel bij velen niet in goede aarde. De oorlog bleek minder lang geleden dan het leek.

### *De regering Den Uyl*

In deze fase van algehele onrust waarin velen hoop kregen dat een andere wereld mogelijk was, behaalden de linkse partijen in 1972 een historische overwinning. Doordat PvdA, PPR en D'66 al een tijdje overlegden over samenwerking en eventueel een fusie in een Progressieve Volkspartij, waren ze ook in staat om een gezamenlijk verkiezingsprogramma te schrijven: *Keerpunt 72*. Met medewerking van twee confessionele partijen vormden de progressieve drie, zoals ze inmiddels werden genoemd, na lange en moeizame onderhandelingen een regering, met aan het hoofd de partijleider van de PvdA: Joop den Uyl.

De regering Den Uyl was voor mensen die wilden dat de maatschappij zou veranderen de belichaming van hun hoop. De reformistische traditie van de PvdA stond er natuurlijk wel borg voor dat de veranderingen zouden plaats vinden binnen de grenzen van de kapitalistische economie. Joop den Uyl liet daar tenminste geen enkel misverstand over bestaan. Bijvoorbeeld in 1970, toen hij stakende havenarbeiders die een enorme loonsverhoging eisten, toebeet dat ze niet zo gek moesten doen. Partijgenoot Thomassen, toen burgemeester van Rotterdam, verweet de stakers zelfs dat ze zich op sleeptouw lieten nemen door in Albanië opgeleide Peking-communisten.

Toch is het ontegenzeggelijk waar dat de maatschappelijke onrust van de jaren zestig en het optreden van Nieuw Links binnen de partij ertoe hebben geleid dat de PvdA weer wat terug boog naar de oude sociaaldemocratische doeleinden. De gezapige jaren veertig en vijftig waren definitief voorbij. Een aardig voorbeeld hiervan is een publicatie van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, die in 1974 verscheen. De titel luidde *Op*

weg naar *arbeiderszelfbestuur* en dat leek wel enigszins een terugkeer naar het Socialisatierapport van 1920.

Maar goed, zover was het nog niet. De coalitie wilde streven naar een herverdeling van kennis, inkomen en macht en dat was binnen de Nederlandse verhoudingen al revolutionair genoeg. Om deze kerndoelen te realiseren kwam de regering met een groot aantal voorstellen. Een wijziging van het onderwijssysteem was er een van. Een andere de Vermogensaanwasdeling (VAD). Volgens de VAD zouden de overwinsten die bedrijven maken, dus de winsten nadat arbeid en kapitaal een redelijke vergoeding hadden ontvangen, op een eerlijker manier moeten worden verdeeld. Kwamen ze tot nu altijd toe aan de ondernemers of hun aandeelhouders, door de nieuwe wet zouden ook de werknemers een deel krijgen. Het zal niet verbazen dat heel ondernemend Nederland op zijn achterste benen stond, evenals trouwens een groot deel van de politiek, inclusief enkele leden van het kabinet. In 1976 schreven negen 'captains of industry' een brief aan de regering, waarin ze de kabinetsplannen hevig bekritiseerden. Het verhaal dat de concerns vervolgens besloten om een aantal mensen de politiek in te sturen werd later uit de mond van een van hen opgetekend. AKZO lanceerde volgens dit verhaal Hans van den Broek (KVP) die later minister van buitenlandse zaken werd, Unilever kwam op de proppen met De Korte (VVD) en Shell bracht Bolkestein (VVD) naar voren.<sup>13</sup> De laatste zou jarenlang het geweten van rechts Nederland zijn en hij stond rond de eeuwwisseling in heel Europa symbool voor het toen heersende marktfundamentalisme.

Dat deze ondernemers zo naar buiten kwamen, toont de angst voor het experiment van Den Uyl en tevens dat deze regering echt iets teweeg bracht in Nederland. Een vergelijking dringt zich op met de regering van de socialist Allende in Chili, die in 1970 aan de macht kwam en in 1973 op gewelddadige wijze door

13 Het verhaal werd in een documentaire van de IKON verteld door AKZO topman Kraijenhoff. Zie: Bob Bouhuijs, *De gefragmenteerde staat. Een onderzoek naar de relatieve autonomie van de staat onder het moderne kapitalisme*, Nijmegen 2006, p. 198

---

### Joop den Uyl (Hilversum 1919 – Amsterdam 1987)

Afkomstig uit een middenstandsmilieu ontwikkelde Joop den Uyl (let op de aangepaste schrijfwijze van zijn naam) zich in de jaren zeventig tot de schrik van rechts Nederland. Den Uyl was gereformeerd opgevoed en tot in zijn studententijd aan de Universiteit van Amsterdam bleef hij deze beginselen trouw. In 1940 zegde hij het geloof echter vaarwel.

In 1942 studeerde hij af als econoom. Zijn belangstelling voor het socialisme bracht hem ertoe zich reeds in 1946 aan te sluiten bij de PvdA, waar hij snel carrière maakte. In 1949 werd hij directeur van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckmanstichting. Deze functie vervulde hij tot 1962, maar in de tussentijd werd hij ook gemeenteraadslid in Amsterdam en lid van de Tweede Kamer.

In 1962 trad Den Uyl toe tot het Amsterdamse college van Burgemeester en Wethouders. Hij maakte zich sterk voor versnelde economische groei van de stad, wat hem niet door iedereen in dank werd afgenomen. Reeds na enkele jaren kreeg hij de kans om zijn economische kennis voor het hele land aan te wenden en werd hij minister van Economische Zaken. Het kabinet Cals waar Den Uyl deel van uitmaakte was geen lang leven beschoren, maar zijn populariteit was inmiddels zo gegroeid dat hij de partijleiding over kon nemen.

Den Uyl had niet veel op met de maatschappelijke onrust van de jaren zestig en ook de Nieuw Linkers in zijn eigen partij stuitten bij hem op bezwaren. Vooral het standpunt van veel aanhangers van NL dat met de confessionele partijen niet mocht worden samengewerkt, was hem een doorn in het oog. Toch leerde Den Uyl met ze te leven en in 1972 werd hij het boegbeeld van het progressiefste kabinet uit de Nederlandse geschiedenis.

Het motto van de regering Den Uyl was 'spreiding van inkomen, kennis en macht', maar de doelstellingen werden zwaar gefrustreerd door de economische crisis en een aantal confessionele ministers. Toch waardeerde een groot deel van de bevolking het kabinet Den Uyl, want de verkiezingen van 1977 bleken voor de PvdA een groot succes. De confessionelen beletten echter de terugkeer van Den Uyl als minister-president.

Den Uyl was een tegenstander van de acties begin jaren tachtig tegen de kernwapens en dat bezorgde hem in sommige kringen de bijnaam 'Joop Atoom'. In 1981 keerde hij nog eenmaal terug in de regering, nu als minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Dat hij voorstelde om de regeling van de Ziektewet uit te kleden, zorgde ervoor dat Joop den Uyl ook bij de vakbeweging uit de gratie raakte.

Eigenlijk was de rol van Den Uyl hierna uitgespeeld hoewel hij tot het einde kamerlid bleef. In 1987 overleed hij aan de gevolgen van een hersentumor.

---

militairen werd afgezet. Allende ging in een aantal opzichten verder dan geestverwant Den Uyl, zijn tegenstanders deden dat ook. Nadat hij was vermoord zuchtte het land jarenlang onder de militaire dictatuur van generaal Pinochet, die zich ontwikkelde tot een ideologische steunpilaar van hen die een internationale terugkeer wensten naar de absolute macht van het kapitaal.

Zover ging het in ons land niet. Wel ontmoette het kabinet heel wat beren op zijn weg. Deze waren voor een deel het gevolg van het feit dat een aantal ministers van confessionele huize eigenlijk niet blij waren met een progressief kabinet. Dries van Agt (KVP), de vice-premier en minister van justitie, had behoorlijke moeite met een aantal progressieve speerpunten. De jaren zestig en zeventig zijn ook het tijdperk geweest dat veel vrouwen meer rechten opeisten, waaronder het recht om zelf te beslissen of ze bij een ongewenste zwangerschap abortus wilden laten plegen. In Heemstede was een kliniek geopend waar abortussen werden uitgevoerd. Aangezien abortus nog steeds in het Wetboek van Strafrecht stond, wilde Van Agt een einde maken aan de praktijken van Bloemenhove, zoals de kliniek heette. Dit leverde heel veel maatschappelijke onrust op en Van Agt haalde bakzeil.

Niet alleen de katholiek Van Agt zorgde echter voor onrust. Ook sociaaldemocraat Vredeling, de minister van defensie, ging niet mee in alle wensen van het radicale deel van de bevolking en zijn eigen partij. Toen het PvdA-congres zich uitsprak tegen de aanschaf van nieuwe straaljagers, de F-16, negeerde hij dat met de opmerking dat congressen geen straaljagers kopen. Een lange lijst van kleine en grote conflicten en affaires begeleidde de regering Den Uyl, maar het belangrijkste struikelblok voor de uitvoering van alle plannen was de economische crisis.

In het jaar dat Den Uyl aantrad als premier geraakte de wereldeconomie voor het eerste sinds 1929 in een langdurige en diepgaande crisis. Hoewel de daling van de economische lange golf toen al was begonnen, wordt de oliecrisis van 1973, die overall leidde tot forse prijsstijgingen, algemeen gezien als het begin van de neergang. Het wegtrekken van de industrie uit Nederland en andere westerse landen naar zogenaamde lage-lonenlanden raakte in een stroomversnelling. Daarmee nam de

werkloosheid weer vooroorlogse proporties aan. In 1970 telde Nederland 44.000 werklozen. Dit aantal steeg met sprongen tot ruim 200.000 in 1976 en meer dan een half miljoen mensen zeven jaar later. Ouderen die de crisis van de jaren dertig nog bewust hadden meegemaakt waren nu vijftig jaar en ouder. Velen van hen vreesden voor een herhaling van de toenmalige ellende. Ook jongeren, die om zich heen de werkloosheid zagen toenemen, maakten zich echter zorgen. Illustratief daarvoor zijn bijvoorbeeld de teksten van de popgroep Bots, die in die jaren zeer populair was onder progressieve jongeren. Al in 1975 schreven zij liedjes waarin deze angst tot uitdrukking kwam.

De vakbeweging zette haar beleid van loonmatiging voort. Niet zoals direct na de oorlog, door zich afzijdig te houden bij stakingen en andere arbeidersacties, maar door voor deze acties juist vaak het initiatief te nemen en zo radicale krachten de wind uit de zeilen te nemen. Daardoor daalde het percentage spontane stakingen tot een zeer laag niveau. Alleen zo konden de bonden hun greep op de leden behouden. Steevast werden de arbeiders door hun bonden echter afgehouden van het stellen van te hoge looneisen, want dat werd ook in die kringen gezien als funest voor de ontwikkeling van de economie. Een belangrijk deel van de eisen in deze crisisjaren betrof juist het behoud van de werkgelegenheid. Om dat te bereiken werden vooral in het midden van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig tientallen bedrijven door de arbeiders bezet.

Politici, inclusief die van de PvdA, reageerden heel anders op de crisis. Zij moesten op de tent passen en, zoals Colijn voor de oorlog onder de noemer 'aanpassing' de bakens verzette, zo kwam nu de sociaaldemocratische minister Duisenberg met de eenprocentsoperatie. Dat hield feitelijk niet veel meer in dan een bezuiniging op de overheidsuitgaven, iets wat te verwachten valt van iemand die daarvoor bij het IMF heeft gewerkt. Ook was Duisenberg met de KVP-minister Ruud Lubbers een groot voorstander van subsidiëring van het bedrijfsleven. Samen kregen zij de *Wet Investerings Rekening* (WIR) erdoor, waarmee ondernemers op bepaalde investeringen een subsidie kregen. Toen de vakbeweging echter in 1976 volledige prijscompensatie eiste, dreigde

het kabinet met een loonmaatregel waartegen de vakbeweging te hoop liep met een reeks acties. Met steun van de meerderheid van de PvdA-kamerleden kwam die maatregel er toch. De lonen werden met behulp van de socialisten dus bevroren.

Deze en een aantal andere maatregelen van de PvdA zouden toch voor rechts genoeg grond moeten zijn, zou men denken, om niet te vrezen dat revolutionaire marxisten de macht in handen hadden genomen. Het tegendeel is echter waar. Tot op de dag van vandaag wordt het kabinet Den Uyl door ondernemers en rechtse politici gezien als een fase in Nederland waarin ons land bijna de vernieling in is geholpen.

Dit terwijl juist Den Uyl tijdens zijn regering het koningshuis heeft gered. Wat was namelijk het geval? De echtgenoot van koningin Juliana, prins Bernhard, had steekpenningen aangenomen van het Amerikaanse bedrijf Lockheed. Lockheed hoopte via de prins meer vliegtuigen aan Nederland te verkopen en schoof hem daarom 1,1 miljoen gulden toe. Het hele land was in rep en roer. Bernhard had de schijn behoorlijk tegen en een strafrechtelijke vervolging leek onafwendbaar, wat voor Juliana reden was om te dreigen met aftreden als het echt tot vervolging zou komen. Den Uyl wist de koningin te overreden om aan te blijven, dan zou haar man niet worden vervolgd, maar hij moest dan wel zijn functie als inspecteur-generaal van de krijgsmacht neerleggen en niet meer in uniform in het openbaar verschijnen. Een mooi staaltje staatsmanschap van Den Uyl, zou je zeggen. Rechts vond het echter een schande dat onze prins niet meer in uniform mocht lopen en veel mensen aan de linkerzijde vonden dat hij gewoon voor de rechter had moeten verschijnen, zoals voor ieder ander had gegolden.

Al met al ontstond er in de loop van de tijd een sfeer in het kabinet waardoor het steeds moeilijker werd om de programma-punten van de PvdA binnen te halen. Uiteindelijk zou de regering vallen op een van die punten: de grondpolitiek. Op de achtergrond speelde bij de plannen van de sociaaldemocraten het idee een rol dat de grond in gemeenschapshanden behoort te zijn en er zeker geen speculatieve winsten behoren te worden gemaakt door grond en bijvoorbeeld oude woningen met enorme winst

en zonder ervoor te hoeven werken te verkopen. Zo wilde men het in ieder geval onmogelijk maken dat winsten op de verkoop van grond konden worden gemaakt indien de grond in waarde was gestegen als gevolg van overheidsactiviteiten. Dergelijke winst zou aan de gemeenschap toe moeten vallen. Binnen de regering bestonden echter verschillen van mening over de vraag tegen welke waarde een vergoeding moest worden bepaald in geval van onteigening. Uiteindelijk kon men het niet eens worden en viel de regering in maart 1977. Het experiment met het meest linkse kabinet uit de geschiedenis had de termijn van vier jaar niet eens vol gemaakt.

### *Verloren verkiezingswinst*

In mei waren er weer verkiezingen voor de Tweede Kamer en de PvdA ging die in met de leus 'Kies de minister-president'. Het resultaat was buiten alle verwachting: tien zetels winst. De PvdA was met 53 zetels veruit de grootste partij geworden. Overigens moet de groei van de PvdA niet worden toegeschreven aan de groei van het linkse gedachtegoed binnen de bevolking. De winst van Den Uyl ging namelijk in zijn geheel ten koste van de andere partijen met een socialistische uitstraling en dan reken ik DS'70 daar onder. De vier partijen die afstammen van de negentiende eeuwse SDB (PvdA, CPN, PSP en DS'70) verloren tezamen zelfs één zetel. Het lijkt er dus meer op dat door mensen met een socialistische voorkeur in 1977 gekozen werd voor de macht, voor de grootste die al een paar jaar aan het bewind was geweest.

De christendemocraten hadden hun buik vol van het regeren met de PvdA en kozen nu liever voor een samengaan met de VVD. Er is wel lang onderhandeld met de grote winnaar van de verkiezingen, maar tenslotte trad in december (dus zeven maanden na de verkiezingen) de regering Van Agt/Wiegel aan. Ook deze regering had het economisch tij tegen en sloeg aan het bezuinigen. Daar kwam nog bij dat met name de katholieke premier zich sterk maakte voor een ethisch reveil. Hij wilde een herstel van wat hij als traditionele waarden zag en de strijd om

abortus waar hij al in verwickeld was geweest, is hier zeker mede debet aan geweest.

Voor de PvdA, maar ook voor de radicalere stromingen in de samenleving brak een tijdperk aan van verdediging van hetgeen de afgelopen jaren was bereikt. De jaren zestig en zeventig waren een tijd van hoop, maar de volgende periode was er een van verharding en verdediging. Angst voor kernenergie en angst voor een kernoorlog zijn twee elementen die een grote rol hebben gespeeld. Binnen de partij waren de erfgenamen van de radicalisering nog wel in het offensief, zoals blijkt uit het voorzitterschap vanaf 1979 van Max van den Berg. Van den Berg zette hoog in op het punt van de kruisraketten en kreeg Den Uyl zo ver dat een principieel nee tegen plaatsing van die wapens werd ingenomen. De behoudende krachten in de partij waren hier niet blij mee.

De PvdA had het in deze jaren over het algemeen moeilijk met allerlei maatschappelijk protest, waar de partij grotendeels buiten stond. In 1979 onderschreef de kamerfractie van de partij de noodzaak tot loonmatiging, iets waar Van den Berg het niet mee eens was. Wie het daar al helemaal niet mee eens waren, was een groep arbeiders. In datzelfde jaar vond vanwege de onvrede met het jarenlang matigen van de lonen dan ook bijvoorbeeld een havenstaking plaats in Rotterdam. Voor linkse PvdA-ers zal het zuur zijn geweest om op een spandoek van de stakers te moeten lezen: *Van der Louw we lusten je rauw. Het zal je nog bezuren de ME op ons af te sturen*. Dit naar aanleiding van een vechtpartij tussen stakers en de politie. Wie was namelijk hoofd van de Rotterdamse politie? André van der Louw, het Nieuw Links kopstuk uit de jaren zestig die inmiddels burgemeester van de Maasstad was geworden. De kraakbeweging vierde hoogtij en toen dat in 1980 en 1981 tot grote rellen leidde in Amsterdam en Nijmegen keerden ook de krakers zich tegen bestuurders van sociaaldemocratische huize zoals de Amsterdamse burgemeester Polak. Ook de anti-kernenergiebeweging opereerde vrijwel volledig onafhankelijk van de PvdA, hoewel heel wat leden daarin actief waren. De meeste actievoerders voelden meer affiniteit met een partij als de PSP (zie hoofdstuk 8), hoewel grote groepen

zelfs in het geheel geen vertrouwen meer hadden in de gevestigde politiek.

Ondertussen vonden er weer eens verkiezingen plaats voor de Tweede Kamer en die leidden deze keer tot een debacle. Negen zetels verlies. Een verlies dat nauwelijks werd gecompenseerd door winst voor de andere socialistische partijen, zodat deze tezamen van 57 zetels terug gingen naar 50. Links was duidelijk in de verdediging gedrongen. De PvdA probeerde er toch nog zoveel mogelijk uit te slepen en niet de fout van 1977 te herhalen. Regeren wilde men, dan maar met minder zetels. En desnoods tegen een groot deel van de ideeën van veel leden in. Ook Van den Berg ontpopte zich in deze omstandigheden als een type 'regent', zoals toen hij de kritische *Werkgroep Socialistische Politiek* vakkundig onschadelijk maakte. Het vrijwel unanieme advies van het partijbestuur om geen zitting te nemen in een nieuwe regering met Dries van Agt was aan dovemansoren gericht.

Zo kwam dan het tweede kabinet Van Agt tot stand, waarin het CDA samenging met D'66 en de PvdA. De idylle duurde echter niet lang. Al binnen twee maanden viel de regering bijna over bezuinigingsvoorstellen. Deze breuk werd nog gelijmd, maar in mei 1982 stapte de PvdA op. De partij van Joop den Uyl had zich al snel na het aantreden van de regering trouwens de woede van heel werkend Nederland op de hals gehaald door een voorstel te lanceren dat de ziektewet zou verslechteren. Er zouden vijf wachtdagen komen voordat het ziekgeld uitgekeerd werd en de netto uitkering moest dalen tot 85 procent. Onder leiding van FNV en CNV voerden zo'n honderdduizend werknemers ruim een maand actie, maar tevergeefs. De regering en dus ook de PvdA-voorman hield voet bij stuk. De vakbeweging zag later wel kans om deze maatregel in de diverse collectieve arbeidsovereenkomsten door de ondernemers te laten repareren. Deze zaak, maar ook de moeizame houding van de PvdA ten opzichte van andere buitenparlementaire acties maken het begrijpelijk dat er een eind aan deze regering kwam. De partij was sinds 1978 namelijk ook ongeveer twaalfduizend leden kwijt geraakt.

### *Weer in de oppositie*

In de periode 1982 tot 1989 opereerde de PvdA nog slechts in de oppositie. In november 1982 trad het eerste kabinet Lubbers aan. Zijn samenwerking met de VVD duurde zeven jaar. Het waren jaren waarin rechts nog sterker dan onder Van Agt de touwtjes in handen had en een crisisbeleid voerde. In deze periode omarmde ook de PvdA, zij het schoorvoetend, de gedachte dat de markt zijn werk moest kunnen doen en dat het dan ook economisch en dus met de werkgelegenheid beter zou gaan. De werkloosheid was immers nog steeds schrikbarend hoog.

Er werden door de PvdA plannen gepresenteerd hoe de werkloosheid kon worden bestreden door arbeidstijdverkorting tot een vijfjarige werkdag aan toe. Deze plannen, die ook een bijdrage zouden kunnen leveren aan een gelijkere verdeling van het huishoudelijk werk, werden echter niet voor vol aangezien en verdwenen tamelijk geruisloos weer in de la. De partij pareerde daarnaast de rechtse aanvallen over het zogenaamde potverteren tijdens het kabinet Den Uyl nauwelijks, maar accepteerde een deel van de kritiek juist. Het nieuwe motto werd zo langzamerhand: 'eigen verantwoordelijkheid'.

De FNV, de grootste vakcentrale van het land, die in de tussen-tijd was ontstaan door een samengaan van de vroegere katholieke en sociaaldemocratische vakorganisaties, ging ook mee in het aanvaarden van de macht van de markt. In 1982 sloten de bonden met de werkgeversorganisatie het akkoord van Wassenaar. Volgens deze afspraak zouden de bonden geen hoge looneisen meer stellen en beloofden de werkgevers om in ruil daarvoor pogingen te ondernemen om banen te scheppen.

Alle ontwikkelingen tezamen leidden tot een hoop maatschappelijke onrust. De reële lonen daalden in de jaren 1979-1985 voortdurend terwijl de werkloosheid niet noemenswaard afnam. De harde bezuinigingen van de regering werden ook al niet enthousiast onthaald. De pogingen tot plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied veroorzaakten ware volksoplopen tegen dergelijke plannen. Zo demonstreerden in 1981 en 1983 honderdduizenden mensen in Amsterdam en Den Haag, maar

het mocht allemaal niet baten. De regering weigerde te buigen. De maatschappelijke onvrede en de bijbehorende protesten betekenden echter niet dat de socialistische partijen groeiden. Bij de verkiezingen van 1986 won de PvdA de zetels die in de afgelopen verkiezingen waren verloren vrijwel allemaal terug, maar dat ging ten koste van PSP en CPN. De pacifistisch-socialisten behielden nog slechts één zetel, terwijl de communisten voor het eerst sinds 1918 uit de kamer verdwenen. De winst van de sociaaldemocraten was dus slechts marginaal en bovendien bleef de kamerfractie kleiner dan ze in 1977 was geweest.

De partijkaders begrepen dat er meer aan de hand was. De winst voor de PvdA was grotendeels het resultaat van toegenomen aanhang in het zuiden van het land. Een naijleffect van de ontkerkelijking. In het westen verloor de partij echter een aanzienlijk deel van de aanhang en al helemaal onder de wat als 'klassieke arbeidersklasse' werd ervaren. Nu moet men zich realiseren dat die zogenaamde klassieke arbeidersklasse iets heel anders is dan wat we kunnen beschouwen als de arbeidersklasse in sociaal-economische zin. Overdreven gezegd wordt de arbeidersklasse, of zo men wil het proletariaat, beschouwd als de groep mensen die met hun handen werken en in oude volksbuurten wonen. De mensen die op een kantoor werken en in een rijtjeshuis in bijvoorbeeld Zoetermeer wonen, worden in deze opvatting beschouwd als behorend tot de middenklasse. Economisch gezien zijn het echter natuurlijk gewoon arbeiders of werknemers. Als men deze mensen, een zeer groot deel van de bevolking, tot de middenklasse wil rekenen dan moeten er wel wat kunstgrepen worden uitgehaald. Ze werken voor loon (salaris) en hebben nauwelijks of geen macht over het productieproces. Ze voldoen dus aan alle economische klassieke definities van de arbeidersklasse. Die arbeidersklasse is nooit de eenheids-categorie geweest waarvoor ze in sommige discussies wel eens wordt aangezien. De mannen die eind negentiende eeuw aan de wieg hebben gestaan van de moderne arbeidersbeweging, de diamantbewerkers, waren voor een groot deel hooggeschoolde, goedbetaalde mensen die in dat opzicht niet waren te vergelijken met laaggeschoolde, in plaggenhutten levende grondwerkers.

Beide groepen werden toen echter wel beschouwd als te behoren tot een en dezelfde arbeidersklasse. Ook al keken de diamantbewerkers, typografen en andere geschoolden meestal neer op hun mindere broeders en zusters. Waarom die groepen tegenwoordig dan ineens tot twee verschillende klassen zouden behoren lijkt meer een politiek doel te dienen dan het resultaat te zijn van een weloverwogen analyse.

Binnen de PvdA was de teleurstellende verkiezingsuitslag van 1986 in elk geval voldoende reden om de bakens te verzetten. De radicale Max van den Berg werd als partijvoorzitter vervangen door Marjanne Sint, meer een managerstype. Joop den Uyl gaf het stokje als fractievoorzitter door aan Wim Kok, een man uit de vakbeweging, die er borg voor zou moeten staan dat de partij niet alle banden met werknemers zou verliezen. Behalve deze personele veranderingen trad ook een periode in van herbezinning op de politieke doelen van de sociaaldemocratie in Nederland. Ook de organisatorische structuur was volgens sommigen wel aan herziening toe. Een stortvloed van rapporten verscheen gedurende de komende jaren. Het bekendste rapport is vermoedelijk *Schuivende Panelen* dat in 1987 al verscheen. De gevolgen van alle rapporten en discussies waren velerlei. De partij zou meer nadruk gaan leggen op ecologisch gezien duurzame ontwikkeling, de oriëntatie op de nieuwe sociale bewegingen (vrouwenbeweging, kraakbeweging, vredesbeweging en milieubeweging) moest verminderen, de interne structuur diende te veranderen en men sprak zich uit voor Europese eenwording.

### *Gewonnen verkiezingsnederlaag*

Voorlopig leidden alle discussies nog niet tot een vergroting van de aanhang. Het aantal leden dat midden jaren tachtig even was gestegen, hervatte de in 1978 al ingezette dalende lijn. Bij de verkiezingen van 1989 daalde het aantal kamerleden ook verder, terwijl de radicalere partij Groen Links de scherven van PSP en CPN lijmden en zes zetels behaalde.

Ondanks het verlies van de PvdA nam ze toch deel aan de nieuwe regering, het kabinet Lubbers III. De vorige coalitie-

partner van het CDA, de VVD, had van de kiezers namelijk ook een pak slaag gekregen en daarom was een nieuwe CDA-VVD regering onwerkbaar geworden, want ze zou een te kleine kamer-meerderheid hebben. De regering straalde een bepaald optimisme uit omdat de economie aantrok en de verwachting was dat na het herstelbeleid van de vorige regering nu de vruchten konden worden geplukt.

De kiezers lieten al direct zien er weinig vertrouwen in te hebben. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 kreeg de PvdA weer een flinke nederlaag te verduren. De lokale partijbestuurders waren in de ogen van veel mensen verworpen tot een soort bestuurlijke kaste, die als managers op tamelijk technocratische wijze het stadsbestuur op zich namen. De journalist Gerard van Westerloo beschreef deze situatie in *Vrij Nederland* van 16 juni 1990 als volgt:

op actieve politieke deelname heeft een klein – sociaal, economisch en beroepsmatig homogeen – segment uit de samenleving zich het vrijwel exclusieve alleenvertoningsrecht verworven. Beroepslui, overdag vergaderaar, 's avonds niet minder. Ze lezen de nota's als gold het novellen, een langslepend ordedebat beluisteren ze als betrof het een meeslepend hoorspel. Wellicht mogen wij, burgers, dankbaar zijn dat zij, vertegenwoordigers, de last van het stadsbestuur van onze schouders hebben afgenomen. Maar ze hebben hem, ondertussen, zo zwaar gemaakt dat alleen zij zelf hem nog dragen kunnen.

Aannemende dat deze beschrijving de werkelijkheid dekt, dan mogen we toch aannemen dat de socialisten, die in de negentiende eeuw de beweging in gang zetten, zich iets anders hebben voorgesteld van socialistische bestuurders. Hetzelfde geldt dan waarschijnlijk voor hun veronderstelde visie op de kersverse minister van financiën, Wim Kok. Deze ex-vakbondsbestuurder die in 1982 de acties leidde tegen de door zijn partijgenoot voorgestelde verlaging van het ziekengeld was nu verantwoordelijk voor de aangekondigde ingrepen in de WAO waartegen de vakbeweging massaal te hoop liep. In zijn eigen partij stelde de

sociaaldemocraat Kok over deze kwestie de machtsvraag. Als hij zijn zin niet kreeg, dan zou hij opstappen. Dat was nou typisch een van die machtsspelletjes waarover onvrede binnen en buiten de partij bestond. Dankzij het optreden van Kok zag het kabinet wel kans de rit uit te zitten. Voor de PvdA werden tijdens deze regering ook een aantal zaken binnen gehaald, die goed pasten in de socialistische politiek. Er kwam een verhoging van de brandstofaccijns die diende om het begrotingstekort te verminderen maar ook om het autogebruik terug te dringen. Deze verhoging is sindsdien bekend als het 'kwartje van Kok', een toeslag die tot op de dag van vandaag rechts Nederland in de gordijnen krijgt. Andere zaken waren de gelijkstelling van het samenlevingscontract met het huwelijk waardoor ook homoseksuelen en lesbiennes een soort huwelijk aan konden gaan. Tenslotte kwam er ook nog een wettelijke regeling van de euthanasiepraktijk.

### *Paars en de Derde Weg*

Veel mensen vonden de laatst genoemde regelingen wel best, met uitzondering van het kwartje van Kok dat in werkelijkheid trouwens slechts 18,3 cent bedroeg. Het totale beleid van de regering kon echter niet op veel enthousiasme rekenen van kiezers die de socialisten een warm hart toedroegen. Bij de verkiezingen werd dit duidelijk. De PvdA werd genadeloos afgestraft en zakte in zetelaantal terug naar het peil van voor 1971. Alternatief links, GroenLinks en de nieuwkomer SP, zagen slechts kans om één verloren zetel voor links te behouden. Het waren, los van het gevoerde beleid, moeilijke tijden voor alles wat zich socialist noemde. De Berlijnse muur was omvergehaald, de Sovjet-Unie desintegreerde en rechts schalde wederom de loftrompet. Iedereen dweept met het boek van de Amerikaan Fukuyama die beweerde dat de geschiedenis ten einde was gekomen, dat wil zeggen de geschiedenis van ideologieën. Het ging er nu nog slechts om de zaak te managen en dat kon het beste op de westerse manier met een parlementaire democratie en een markteconomie. Die hadden tenslotte gewonnen. Fukuyama en vooral

zijn aanhangers maakten natuurlijk een gigantische denkfout. Alsof de winnaars op een bepaald moment in de geschiedenis altijd het gelijk aan hun kant hebben gehad. Eerlijk duurt het langst en dat zal mogelijk ook gelden voor een eerlijke verdeling van de rijkdommen van een samenleving, iets waar het kapitalisme op wereldschaal nog geen oplossing voor heeft.

Voor dit soort bespiegelingen was nu echter geen plaats. Vrijwel iedereen liet zich meeslepen door de rechtse euforie. Ook de PvdA. Dat maakte de weg vrij voor een regeringsperiode van acht jaar waarin werd samengewerkt met de vanouds liberale tegenstander, de VVD. Ook de sociaal-liberalen van D'66 mochten aanschuiven en zo ontstond een coalitie die in de kamer kon rekenen op 92 van de 150 zetels. Een riante positie en dat zonder confessionelen. Die confessionelen hadden deze ontwikkeling trouwens wel aan zichzelf te danken, want de PvdA had net zo lief met het CDA een regering gevormd. Nu het echter zo liep gaf men hoog op over de nieuwe coalitie die, naar de menging van de twee kleuren blauw en rood, de benaming paars kreeg.

Paars was een uiting van de internationale Derde Weg, die ook in Engeland onder Tony Blair en zelfs in het Amerika van Clinton navolging vond. De Derde Weg was een soort vernieuwing van de sociaaldemocratie waarbij de rol van de markt een duidelijke plaats kreeg binnen het socialistische gedachtegoed. Van de oude stokpaardjes van links wilde men niet veel meer weten. Wim Kok deed hierover in 1995 zelfs de uitspraak dat de PvdA moest staan voor een 'definitief afscheid van de socialistische ideologie'. Hij wilde 'een definitieve verbreking van de ideologische banden met andere nazaten van de traditionele socialistische beweging.' Zo schudde hij zijn ideologische veren af.

Doordat de economie in de jaren van de twee kabinetten Kok lange tijd goed bleef draaien, ontmoetten de plannen van paars relatief weinig weerstand. Toen het kabinet Kok in 1994 aantrad, was een van de eerste maatregelen de afschaffing van de verplichting om advies aan de SER te vragen. Zo wilde paars de 'stroperigheid' van het overlegmodel in ons land bestrijden. De politiek moest het primaat krijgen en niet altijd aan de maatschappelijke organisaties hoeven te vragen wat ze van de plannen vonden. De

D'66 minister van landbouw drukte de weerzin van paars tegen de oude aanpak kernachtig uit in de zin: 'je vraagt de kalkoen toch ook niet of hij met kerstmis geslacht wil worden?' Waarschijnlijk onbedoeld gaf hij hiermee aan wat de plannen van het kabinet waren ten aanzien van de welvaartsstaat.

Het leek met dit soort plannen alsof Kok, de oud vakbondsman, zijn minachting toonde voor de beweging die hem, de sociaal bewogen Nyenrode-student, groot had gemaakt. Weldra brak binnen het kabinet echter het inzicht door dat het niet wijs was om de vakbeweging monddood te maken, zoals in Engeland en de Verenigde Staten was gebeurd. Samenwerking leek beter te passen in de Nederlandse verhoudingen. Overigens gingen de kabinetten Kok I en II wel door met de ontmanteling van de publieke sector. Marktwerking bleef het devies evenals loonmatiging en flexibilisering van de arbeidsverhoudingen. Werknemers werd massaal aangepraat dat het afgelopen moest zijn met banen voor het leven.

De vakcentrales gingen erg ver mee in deze nieuwe hype. Zeker toen er in de discussie sprake was van een door internet gedragen 'nieuwe economie'. Door deze economie zou de groei vrijwel onbeperkt doorgaan en crisissen zouden tot het verleden behoren. De globalisering zorgde er daarnaast voor dat de wereld een global village werd, kortom de bomen groeiden tot in de hemel en vrijwel iedereen geloofde dat.

Vreemd was natuurlijk wel, dat tegelijkertijd de sociale zekerheid onder grote druk kwam te staan. Het wekte dan ook geen verbazing, dat terwijl de top van de vakbeweging mee ging in de nieuwe ideologie, aan de basis nogal gemord werd. Dit verklaart ook waarom 1995, midden in de euforie, een jaar was met heel veel stakingsactiviteit. Buschauffeurs, politieagenten maar vooral bouwvakkers legden massaal het werk neer. Ook de aanhang van de PvdA bleek tenslotte niet zo blij met alle ontwikkelingen. Het ledental bleef teruglopen tot in 2001 nog maar de helft over was van het aantal mensen dat in 1978 lid van de partij was.

De parlementaire aanhang van de socialistische partijen groeide wel fors bij de verkiezingen van 1998. De PvdA won acht zetels en kwam daardoor weer bijna in de buurt van het aantal in

1982. Oppositie tegen paars werd echter beter beloond, want Groen Links en de SP verdubbelden hun aanhang beide ruim van in totaal zeven tot zestien zetels.

De sleet kwam weldra in paars ondanks enkele liberale wapenfeiten, zoals de invoering van het homohuwelijk. De economische groei was namelijk over zijn hoogtepunt heen en de al langer bestaande onvrede over het groeiende aandeel in de bevolking van niet-Europeanen nam juist toe. Toen op 11 september 2001 een radicaal islamitische terreurgroep diverse aanvallen uitvoerde op doelen in de Verenigde Staten waarbij duizenden slachtoffers vielen, knakte er iets in de bevolking. Veel onderhuidse onvrede kwam naar boven door het optreden van oud PvdA-lid Pim Fortuyn, die al jaren tekeer ging tegen paars. Op een of andere manier vertegenwoordigde deze goedgebekte, arrogante, flamboyante en openlijk darkrooms bezoekende Rotterdammer toch de gevoelens van een aanzienlijk deel van de bevolking. Toen hij ook nog financiële steun ontving van een aantal vastgoedmagnaten leek zijn kostje gekocht. Het feit dat een deel van de socialistische woordvoerders hem weg zette als racist, vergrootte zijn populariteit alleen nog maar verder. Niet omdat hij een echte racist zou zijn, maar omdat hij zich keerde tegen het cultuurrelativisme dat een tijdlang de politiek had beheerst. Hij stelde onomwonden dat de westerse cultuur superieur is aan wat met name de islam te bieden heeft. Ook liet hij niet na te fulmineren tegen de bestuurscultuur van de PvdA in bijna identieke bewoordingen als hierboven staan geciteerd van Van Westerloo. Hij maakte met deze kritiek overigens een punt, want toen paars in 1994 begon met regeren was een van de beloftes die het deed, dat er een eind zou worden gemaakt aan die afstand tussen bestuurders en bevolking. Daar was niet veel van terecht gekomen.

### *Een terugval naar 1917 en herstel*

Enkele dagen voor de landelijke verkiezingen van 2002 werd Fortuyn vermoord om zijn opvattingen. Het hele land was in rep en roer, want zoiets was eigenlijk nooit gebeurd in de

moderne tijd. Commentatoren grepen terug op de moord op de gebroeders De Witt in 1672 als laatste voorbeeld van een politieke moord in ons land. Ze vergaten daarbij voor het gemak dat tijdens de Duitse bezetting ook een flink aantal politieke moorden had plaats gevonden, terwijl ook de dood van een aantal actievoerders, stakers en demonstranten als politieke moorden kunnen worden gezien. Maar goed, een bijzondere gebeurtenis was de dood van Fortuyn natuurlijk wel. De aanhangers van de beoogde premier wezen links aan als schuldig aan de moord onder het veelgehoorde motto 'de kogel kwam van links'.

De verkiezingen bezorgden de Lijst Pim Fortuyn 26 zetels, terwijl de PvdA bijna gehalveerd werd tot 23, een percentage kamerzetels dat vrijwel gelijk is aan het percentage dat de SDAP in 1917 behaalde. De kiezers lieten Groen Links nagenoeg ongemoeid en de SP groeide door naar zegen zetels. Links in zijn totaliteit verloor echter alle glans.

De partij was volledig in verwarring na deze afstraffing. Ad Melkert die aangewezen was als opvolger van Wim Kok trad terug en een half jaar later kozen de leden van de partij de voormalige Shell-manager Wouter Bos tot nieuwe lijsttrekker en partijleider. Ondertussen was een regering tot stand gekomen van CDA, VVD en LPF. De nieuwkomers in de politiek maakten er echter in alle opzichten een zootje van en voor er een jaar was verstreken rolde iedereen vechtend over straat. Er moesten daarom nieuwe verkiezingen komen. Onder Bos, die door velen als een fris en niet besmet gezicht werd gezien, werd op 22 januari 2003 bijna het gehele geleden verlies van mei 2002 weer goedge maakt.

Na de verkiezingen werden onderhandelingen gevoerd tussen PvdA en CDA, maar die ketsten af, waarna een regering werd gevormd van CDA, VVD en D66. De PvdA belandde wederom in de oppositie. Dat leek de partij eigenlijk geen windeieren te leggen, want het beleid dat de regering voerde was er een van bezuinigen en verder gaan met aanpassen aan de tucht van de markt en de concurrentie. Bij peilingen kwam de PvdA al snel op bijna 60 zetels terwijl het CDA ver wegzakte. In 2004 kwam de regering met een plan om de bestaande regeling omtrent het

---

## Fragmenten uit het Beginselmanifest Partij van de Arbeid (2005)

### Idealen

1.1 Vrijheid, democratie, rechtvaardigheid, duurzaamheid en solidariteit. Dat zijn de idealen van de sociaal-democratie. In de confrontatie van deze idealen met de werkelijkheid van alle dag geven beginselen richting. Voor de Partij van de Arbeid staat daarbij het recht op een fatsoenlijk bestaan centraal. Een bestaan dat een volwaardige participatie in de maatschappij mogelijk maakt, met ruimte voor wie wil en waardigheid voor wie niet kan. Een fatsoenlijke samenleving ontstaat waar vrijheid, solidariteit en verantwoordelijkheid elkaar de hand reiken.

1.2 De sociaal-democratie is een Europese én internationale beweging die vecht voor deze idealen. (...) Het is een beweging die zich verzet tegen schending van mensenrechten, tegen onredelijke ongelijkheid van inkomen en macht, tegen armoede, tegen discriminatie en tegen de uitputting en vervuiling van natuur en milieu. 'De sociaal-democratische methode' kan niet zonder een sterke economie en een vitale markt maar begrenst deze door kaders die niet vanzelfsprekend door die markt geleverd worden: sociale rechtvaardigheid, democratische verantwoording, publiek belang, culturele ontwikkeling en ecologische duurzaamheid.

1.3 De manier waarop de beweging haar bakens heeft verzet getuigt van verantwoordelijkheidsbesef en realisme. De sociaal-democratie vervulde een leidende rol bij het negentiende-eeuwse verzet tegen het ongeremde kapitalisme dat de levensomstandigheden van grote groepen van de bevolking aantastte, bij de emancipatie van de arbeider en andere achtergestelde groepen, en bij de wederopbouw van een door twee wereldoorlogen geteisterd Europa. De sociaal-democratie voelt zich historisch verbonden met de opbouw van de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat en de sociale overlegeconomie en wil daarom een bijdrage blijven leveren aan het moderniseren van deze pijlers onder de fatsoenlijke samenleving. Voor de sociaal-democratie stond en staat de overtuiging centraal dat dit niet is te verwezenlijken zonder een sterke en democratische overheid.

1.4 Sociaal-democratische idealen binden en inspireren mensen met de meest uiteenlopende achtergronden en levensovertuigingen al meer dan een eeuw. (...) Voorop staat de overtuiging dat politiek het verschil kan maken tussen een marginaal en een fatsoenlijk bestaan, tussen vernedering en emancipatie, tussen rivaliteit van natiestaten en internationale samenwerking, tussen apartheid en vrijheid: politiek doet er toe.

---

prepensioen af te schaffen. Dit leidde tot een golf van protest. Stakingen en grote demonstraties, waaronder een op 2 oktober met 300.000 deelnemers, dwongen de regering de plannen aan te passen. Ook was een groot deel van de bevolking niet te spreken over de steun die Balkenende gaf aan de Amerikaanse inval in Irak.

De drie socialistische partijen deden het zo goed in de peilingen dat her en der zelfs werd gemompeld over een eventueel links kabinet van PvdA, GL en SP. Met name Wouter Bos hield dit idee echter op afstand. Hij wilde alle opties openlaten en niet meteen de deur naar een PvdA-CDA regering dichtslaan.

Toen Wouter Bos plannen ontvouwde om de wettelijke regeling rond de AOW te veranderen kostte hem dat zeer veel sympathie. Ineens leek iedereen uitgekeken op zijn eeuwige glimlach en voorzichtige standpunten. Bij de verkiezingen van 2006 behaalde de PvdA uiteindelijk slechts 33 van de 60 zetels die een half jaar eerder nog werden verwacht. Daarmee zakte de partij weer fors terug tot het niveau van de jaren dertig. Blijkbaar ziet de PvdA nog steeds geen kans om een vaste groep mensen bij de partij te betrekken. Het verwerpen van het socialistische gedachtegoed zou hier wel eens debet aan kunnen zijn.

Ondanks de electorale afstraffing mocht de PvdA deelnemen aan de regering. Een echt hoofdpijn kabinet dat van probleem naar probleem strompelde en uiteindelijk begin 2010 struikelde. De PvdA kende in de peilingen een opleving toen Wouter Bos als minister van financiën voortvarend optrad om de gevolgen van de grootste economische crisis sinds de oorlog te beperken. Die opleving was echter van korte duur omdat de PvdA in conflict kwam met de vakbeweging door vast te houden aan een verhoging van de AOW-leeftijd. Ook de weigering van de regering om een onderzoek te doen naar de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak deed de partij geen goed. Toen het CDA tegen alle gedane beloften in de aanwezigheid van Nederlandse troepen in Afghanistan wilde verlengen, trok de PvdA de stekker eruit. De partij kon weer gaan werken aan herstel van vertrouwen onder de bevolking, een moeilijke opgave nu Wilders, de erfgenaam van Fortuyn, de rechtse Islamfobe trom met succes roerde.

## *De CPN na de oorlog (1945-1991)*

Van de vooroorlogse CPN was na de bevrijding nog slechts de helft van het kader over. Ook het Partijbestuur was vrijwel letterlijk uitgeroeid. Slechts Paul de Groot, die in Zwolle was ondergedoken, en Jaap Brandenburg, die in de partijleiding actief was, waren nog in leven. De communisten stonden voor een moeilijke opgave. De Komintern was in 1943 opgeheven waardoor de partij feitelijk op zichzelf was terug geworpen. Aan de andere kant hadden de communisten door hun optreden in het verzet tegen de Duitse bezetter veel sympathie verworven. Een weelde waarvan de vooroorlogse communisten slechts konden dromen. De vraag trad daarom vrijwel direct op de voorgrond hoe men om diende te gaan met de nieuwe situatie.

Het zuiden van Nederland was al bevrijd toen de bevolking van boven de grote rivieren nog een paar zware maanden te wachten stond. De reactie van de Duitsers op een massale door de regering in Londen in gang gezette staking bij de spoorwegen, leidde ertoe dat in de grote steden van het westen des lands een hongersnood uitbrak. Mensen stierven langs de kant van de weg, trokken lopend naar het platteland om aan voedsel te komen en de laatste restjes menselijke waardigheid verdwenen als sneeuw voor de zon. In het zuiden was de situatie heel anders. Op 7 oktober 1944 drukte men daar de eerste legale *De Waarheid* en twee maanden later werd de *Communistische Partij van Bevrijd Nederland* (CPBN) opgericht. Voorzitter van deze partij was Wim van Exter.

Toen ook het noorden was bevrijd waren de twee nog levende leden van het vooroorlogse partijbestuur, Brandenburg en De Groot, het er al snel over eens dat de CPN diende op te gaan in

een nieuwe socialistische partij of liever nog: een brede volkspartij. Om te benadrukken dat de oude partij niet zou terugkeren, richtten zij een week na de Duitse capitulatie de *Vrienden van de Waarheid* op. De zaken liepen echter anders dan ze hadden gehoopt. Voor communisten was in de nieuwe regering die in juni aantrad, geen plaats ingeruimd. Ook niet voor vrienden van de Waarheid. Van een doorbraak van communisten naar sociaal-democraten en andere vooruitstrevende krachten bleek in het geheel geen sprake. Toen in juli een conferentie plaatsvond, besloten de aanwezigen de CPN weer op te richten onder de naam *CPN (Waarheid)* maar werd tevens een strijd om de macht uitgevochten tussen vooral De Groot en Van Exter. De Groot kreeg verwijten naar zijn hoofd geslingerd over zijn verwarrende artikel in *Politiek & Cultuur* uit juli 1940, waarin hij pleitte voor een correcte houding ten opzichte van de Duitsers. Van Exter en de zijnen werden ook hard aangepakt met de typering dat ze 'sectarisch-radicalistische en beginselloze leden' zouden zijn. De uiteindelijke overwinning van De Groot leidde er toe dat Van Exter in 1949 zelfs werd geroyeerd.

Deze strijd ging, op een manier die al ver voor de oorlog kenmerkend was geworden voor interne partijstrijd bij de communisten, gepaard met schimpscheuten en verdachtmakingen die leidden tot een volledig uitsluiten van de tegenstander. Tegenstanders werden op straat niet meer gegroet en zelfs vriendschap met een bekende van de tegenstander werd beschouwd als een vijandelijke daad. Deze oude manier van uitvechten van meningsverschillen leidde tot teleurstelling bij heel wat nieuwe leden, die door en na de oorlog hun weg naar het communisme vonden. Ook typerend was het feit dat het nieuwe partijbestuur vrijwel geheel bestond uit leden die tot het toch danig uitgedunde vooroorlogse partijkader hadden behoord. Van vernieuwing naar buiten toe was dus weinig sprake, naar binnen toe was dat zeker ook niet het geval.

Toch bleef de CPN in de eerste periode na de oorlog ongekend populair. Belangrijk daarvoor was de sympathie die velen voelden voor het Russische volk dat zo zwaar geleden had onder de oorlog, maar ook een onvoorstelbaar groot aandeel had gehad in

---

### Paul de Groot (Amsterdam 1899 – Bussum 1986)

Vrij snel na zijn geboorte vertrok het ouderlijk gezin naar Antwerpen omdat daar voor pa De Groot nog werk als diamantbewerker te vinden was. Paul, die eigenlijk Saul heette, verbleef vrijwel zijn hele jeugd in de Scheldestad. Daar maakte hij ook kennis met de arbeidersbeweging en werd hij communist. In 1923 werd hij als ongewenst vreemdeling uitgewezen en na twee jaar keerde hij terug in zijn geboortestad.

De Groot werd actief in de diamantbewerkersbond en de CPH. Op een gegeven moment trad hij uit de communistische partij vanwege meningsverschillen over de vakbewegingspolitiek van de partij. Toen hij enige tijd later terugkeerde sprak hij een uitgebreid 'mea culpa' uit.

De Groot was een begenadigd schrijver, een autodidact en de man met de meeste internationale ervaring. Deze factoren zorgden ervoor dat zijn ster snel kon rijzen. Hij nam de leiding van de RVO op zich en verzamelde een ploegje getrouwen om zich heen. Zo werd hij uiteindelijk in 1938 politiek secretaris. Zijn politieke tegenstanders werden op een zijspoor gerangeerd.

Inzake de Tweede Wereldoorlog stelde De Groot zich op het standpunt dat het vooral een conflict betrof tussen imperialistische mogendheden met Engeland aan de ene en Duitsland aan de andere kant. Nadat Duitsland de Sovjet-Unie was binnen gevallen, veranderde hij echter van mening. Alle krachten dienden te worden gewijd aan het smeden van een eenheidsfront tegen Duitsland, ter bescherming van de Russische revolutie.

De Groot ontsnapte ternauwernood aan de dood toen de bezetters hem in 1942 vanwege zijn joodse achtergrond trachtten op te pakken. Zijn vrouw en dochter eindigden in de gaskamer. Een gebeurtenis die hem zeer aangreep. De Groot dook onder en speelde gedurende de rest van de oorlog geen rol meer in de partij.

Na de bevrijding keerde hij echter terug. Hij werd weer politiek secretaris en rekende af met politieke tegenstanders. Niet onbegrijpelijk was dat hij alle tegenstanders tot het eind van zijn carrière met wantrouwen bekeek. Zijn onderduikperiode had hem gesterkt in de overtuiging dat de wereld was vergeven van de vijandelijke agenten en provocateurs. In 1951 hertrouwde hij.

Tientallen jaren bleef hij de sterke man in een krimpende partij. Alle tegenstand wist hij te overwinnen. Toen hij in 1977 de zoveelste verkiezingsnederlaag verklaarde uit een samenzwering, werd het de partij echter te gortig. Het partijbestuur, waarvan hij sinds 1967 nog slechts erelid was, nam hem deze laatste functie af. Na dit debacle leidden De Groot en zijn vrouw een teruggetrokken leven. Vlak na elkaar overleden zij.

---

de overwinning op de Duitsers. Waardering voor het Russische optreden en dat van de Nederlandse communisten bezorgden de CPN een overwinning bij de kamerverkiezingen van 1946. Tien communisten namen na de verkiezingen zitting in de kamer die toen nog uit honderd leden bestond. Het ledenaantal maakte ook een enorme sprong voorwaarts naar 50.000, een vijfvoud van het vooroorlogse maximum. Overigens wordt dit aantal betwist en zou uit interne stukken blijken dat het aantal leden de dertigduizend niet te boven ging. Dan nog betekent het echter een fikse groei.

### *De vakbewegingskwestie*

Voor communisten is de vakbeweging altijd een belangrijke plaats geweest om leden te rekruteren. In de woorden van Lenin was het de plek waar arbeiders tot een vakbondsbewustzijn konden komen, maar een echt klassenbewustzijn zouden ze uitsluitend in de partij kunnen verwerven. Het is daarom voor communisten altijd zaak geweest om in de vakbonden te werken. In de jaren voor de oorlog waren dat vooral het NAS en NVV, maar zoals we hebben gezien was de CPH erop uit om te komen tot één grote organisatie.

In het bevrijde zuiden van het land ondernamen diverse groepen pogingen om te komen tot een eenheidsvakbeweging. Reeds in januari 1945 sloten communisten van boven de grote rivieren zich bij dit streven aan. Ook groepen niet-communistische arbeiders zagen hier wel wat in. Velen waren namelijk niet bepaald enthousiast over het vooruitzicht dat het NVV en de confessionele vakcentrales zouden terugkeren. Aan die verdeeldheid moest nu maar eens een eind komen. Bovendien had vooral het NVV zich in de ogen van velen gecompromitteerd tijdens de oorlog. Na de bevrijding van het gehele land maakte de *Eenheids Vak Centrale* (EVC) een stormachtige groei door en was enige tijd de grootste vakcentrale.

Het partijbestuur van de CPN hoopte op dat moment nog een grote rol te kunnen spelen in de Nederlandse politiek. Om zijn goede wil te tonen zag Paul de Groot af van het stakingswapen

met woorden die rechtstreeks afkomstig leken uit de pauselijke encycliek *Rerum Novarum* uit 1891: 'Wanneer de staking het laatste middel is, moeten wij er achter staan, doch wij moeten de arbeiders ervan overtuigen dat er nog andere middelen zijn, en dat zij overal bondgenoten kunnen vinden om hun eisen te ondersteunen, zonder dat tot staken wordt overgegaan.' De partij zou volgens de leiding naar honderdduizend leden kunnen doorgroeien en ook werd de verwachting uitgesproken dat regeringsdeelname in het verschieft lag. Een verdeelde vakbeweging paste niet erg in dat beeld. Vandaar dat de CPN zich uitsprak voor een fusie van de EVC met het heropgerichte NVV. Binnen de EVC leidde dit streven tot veel weerstand van mensen die voor de oorlog de teloorgang van het NAS onder communistische invloed hadden zien plaats vinden. Alle registers werden door de leiding echter open getrokken om ook nu weer de dissidenten de mond te snoeren, vooral ook omdat het NVV aangaf wel mee te willen gaan in een fusie, waarbij de EVC dan overigens de organisatie moest zijn die zich aansloot bij de inmiddels al weer grotere fusiepartner. De greep van de CPN op de EVC was intussen ook groter geworden. Dat kwam treffend tot uitdrukking in het feit dat EVC-voorzitter Berend Blokzijl stiekem partijlid werd. Deze en andere gebeurtenissen waaruit het overwicht van de CPN binnen de EVC bleek, waren uiteindelijk voor het NVV reden genoeg om de hele fusie af te blazen. Een van de voormannen van de sociaaldemocratische vakcentrale moet toen hebben verzucht: 'Laat de EVC voortbestaan. Zo houden we de communisten in quarantaine.'

De EVC bleef inderdaad bestaan maar een jaar later, in 1948, splitsten de linkse arbeiders in vooral Rotterdam en omgeving, die niet tot de CPN behoorden, zich af. Zij vormden het *Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties* (OVb) dat met recht als de voortzetting van het vooroorlogs NAS kan worden beschouwd. De EVC was nu geheel in handen van de CPN en daarmee onderhevig aan de politieke koers die door de partij werd uitgestippeld, maar ook aan de onderlinge twisten van de communisten.

### *In quarantaine*

Binnen enkele jaren na de bevrijding verdampte de aanvankelijke grote sympathie die de partij onder de bevolking had. De partij geraakte echt in een isolement, ook binnen links, en het zou tot de jaren zeventig duren voor ze daar weer uit raakte.

De CPN werd door vrijwel iedereen vereenzelvigd met het beleid dat de Sovjet-Unie voerde en wilde dat zelf ook. Had de SU immers niet het meest geleden onder de oorlog en waren het geen Russische soldaten geweest die hun vlag op de Rijksdag in Berlijn plantten? De waardering voor de Russische oorlogvoering werd door de CPN maar wat graag te gelde gemaakt. Er bestond aanvankelijk wel enige onduidelijkheid over de verhouding met de andere communistische partijen, want de Komintern bestond niet meer. Die was in 1943 stilzwijgend ten grave gedragen om bij de geallieerde bondgenoten van de Sovjet-Unie angstgevoelens voor een aanstaande revolutie weg te nemen. Toen in 1947 een wat vrijblijvender organisatie, het Communistisch Informatie Bureau (Cominform), het levenslicht zag, nam de CPN een afwachtende houding aan. Een jaar later was Paul de Groot echter al weer de mening toegedaan dat er een eind moest komen aan 'de wanordelijke toestand dat iedere communistische partij op eigen houtje opereert.' De banden moesten met andere woorden weer aangehaald worden.

Deze relatie kon zich natuurlijk tegen de CPN keren en dat gebeurde ook toen in 1948 communisten in Tsjecho-Slowakije een staatsgreep pleegden en het land definitief in het sovjetkamp trokken. De verontwaardiging hierover was groot, de krant verloor abonnees en bij de Tweede Kamerverkiezingen raakte de partij bijna een derde van de aanhang uit 1946 kwijt. De reactie van de partijleiding was er een van terugtrekking op het eigen bastion en een verdere oriëntering op het socialistische vaderland. In 1949 werd zelfs in bedekte termen aangegeven dat de communisten bij een gewapend conflict de zijde van de Sovjet-Unie zouden kiezen. In ditzelfde jaar vierde ook kameraad Stalin zijn zeventigste verjaardag en hoewel de partij verklaarde niet aan kleinburgerlijke persoonsverheerlijking te doen, plaatste

*De Waarheid* ongeveer vijfduizend felicitaties voor de grote leider en werd hem ook een cadeau namens het Nederlandse volk aangeboden. Deze loyaliteit werd vanuit Moskou beloond met geldelijke steun en toen de CPN een jaar later bijna failliet was, plunderde men gewoon de nog wel goedgevulde kas van de EVC.

Intern leidde het groeiende isolement tot spanningen die op hun beurt werden verlicht door steeds meer de nadruk te leggen op de heroïsche rol van de partij in het verzet. Terwijl de rest van het land, waaronder natuurlijk ook de meeste arbeiders, vooruit wilde, greep de CPN terug op het verleden. Meningsverschillen werden nogal eens beslecht door de betrouwbaarheid van de tegenstander gedurende de bezetting in twijfel te trekken. Tot in lengte van jaren zou de houding tijdens de oorlog voor oudere leden de lakmoesproef blijven. De rol van de partij tijdens de februaristaking van 1941 werd ook ten volle uitgebuit en dat niet alleen. Die rol werd volgens de partij met het verstrijken der jaren steeds groter en de rol daarbinnen van Paul de Groot nam bijna exponentieel toe.

Terwijl de communisten de positie van de good guy voor zichzelf opeisten, gingen ze er meer en meer toe over om de rol van anderen in een kwaad daglicht te stellen. Vooral de sociaaldemocraten moesten het hierbij ontgelden, waarbij het soms leek of oude tijden herleefden: de tijden van de theorie van het sociaal-fascisme. Zover kwam het nog net niet, maar wel werd een relatie gelegd tussen rechtse sociaaldemocraten en het 'herlevend fascisme' dat als motto gold voor de kamerverkiezingen van 1952. Van een herlevend fascisme was uiteraard in werkelijkheid geen sprake, de heersende machten die in de jaren twintig en dertig voor een deel het opkomend fascisme hadden gesteund, hadden wat dat betreft hun lesje wel geleerd. Wat overigens niet weg neemt dat de angst bij de communisten voor het fascisme niet geheel onlogisch was gezien het in hun functie herstellen van zeer veel Duitsers (legerleiders, rechters) die in '39-'45 niet zo'n frisse rol hadden gespeeld.

Het in zich zelf gekeerd zijn van de communisten en het gehamer op zaken die de meeste mensen niet erg boeiden hadden weer een verkiezingsnederlaag tot gevolg. Daarbij moeten we

overigens niet uit het oog verliezen dat alle behoudende krachten bij voortduring doorgingen met het uiten van waarschuwingen tegen het 'communistiche gevaar'. Deze hetze droeg uiteraard ook bij aan de afkalving van sympathie die bestond voor de *Communistische Partij van Nederland* (CPN), zoals de partij sinds 1950 heette, dus zonder de toevoeging (Waarheid).

### *De kwestie Stalin*

Door de overwinning op Duitsland was Stalin over vrijwel de gehele wereld erg populair. Voor communisten ging dat nog een stap verder en was hij een soort cultfiguur geworden. Kritiek op het optreden van Stalin werd afgedaan als heulen met de vijand en om die reden betichtten communisten hun toch bijna geestverwanten, de aanhangers van Trotski, van samenwerking met het fascisme. In deze tijd lagen vermoedelijk bij vrijwel iedere communist de volgende boeken op het nachtkastje: *De Geschiedenis van de Communistische Partij van de Sowjet-Unie (Bolsjewiki)* en *De Grote samenzwering*.<sup>14</sup> In deze boeken werd afwisselend de loftrumpet over de sovjetleider gestoken en gewezen op het vermeende fascistische karakter van Trotski. Hiermee werd de sfeer binnen de socialistische groeperingen links van de sociaaldemocratie zwaar vergiftigd. Onderlinge strijd leek wel belangrijker dan strijd tegen het kapitalisme. Dat hebben we in deze geschiedenis van het socialisme in Nederland al eerder als verschijnsel gezien.

Stalin was ondanks alle verering natuurlijk even sterfelijk als gewone mensen. In 1953 kwam een einde aan het leven van deze voormalig priesterstudent en dat dompelde de hele communistische wereldbeweging in rouw. Zijn dood had echter grote gevolgen voor diezelfde beweging, want het cement was

14 *Geschiedenis van de Communistische Partij der Sowjet-Unie (Bolsjewiki)*, Korte leergang onder redactie van een kommissie uit het Centraal Komitee van de Kommunistische Partij der Sowjet-Unie, en door het Centraal Komitee goedgekeurd, Amsterdam 1939 (oorspr. Moskou 1938) Sayers, Michael & Albert E. Kahn. *De grote samenzwering*. Voorwoord G.J. van Heuven Goedhart, Amsterdam, Republiek der Letteren, z.j.

tussen de stenen uit waardoor het bouwwerk van het internationale communisme behoorlijk verzwakte. Drie jaar na zijn verscheiden vond in Rusland het twintigste congres van de CPSU plaats. Chroetsjov, de nieuwe leider van de partij, hield daar een geheime rede waarin hij wees op de grote fouten en misdaden die Stalin had begaan. Deze rede, waarvan de niet-Russische communisten de inhoud in hun eigen burgerlijke pers moesten vernemen omdat zij niet waren toegelaten tot de zaal waar kameraad Chroetsjov sprak, veroorzaakte een ongekende schok. Veel communisten wisten zich geen houding te geven. Waren zij dan al die tijd voorgelogen of was de nieuwe leider een onbetrouwbare overloper?

Er vonden levendige discussies plaats, waarbij de grote Nederlandse leider Paul de Groot de mening was toegedaan dat Stalin weliswaar fouten had gemaakt, maar dat het toch allemaal niet zo erg kon zijn als nu het geval leek. Hoe het ook zij, de onthullingen van het twintigste congres zetten een proces in gang waarbij de CPN langzaam afstand nam van de Russen. Dit proces werd versneld door de inval op 4 november 1956 van de Russische legers in Hongarije. Ook in dat land, dat tot de Russische invloedsfeer behoorde, had het twintigste congres geleid tot een poging los te komen van de overheersing van het Kremlin. Een studentenopstand uit solidariteit met stakende arbeiders in Polen leidde tot steeds grotere onlusten waarbij door tienduizenden demonstranten werd opgeroepen tot terugtrekking van de Russische troepen uit hun land. Het tegendeel geschiedde echter.

Deze gebeurtenissen hadden grote gevolgen voor de CPN omdat het laatste restje sympathie bij de meerderheid van de bevolking nu verdampte. Jaren later vertelden communisten nog vol trots hoe ze in Amsterdam het partijgebouw Felix Meritis drie dagen lang verdedigden tegen een opgezweepte menigte, die wilde voorkomen dat *De Waarheid* zou verschijnen. De krant verscheen wel, maar de oplage zakte nog verder terug. Trouwens de verkiezingen van 1956 waren al uitgelopen op een ramp voor de partij, die nog slechts 4,8 % van de stemmen haalde.

Ook de desintegratie van de internationale communistische beweging kreeg een stevige stimulans van de inval in Hongarije.

Daar kon de lancering van de Spoetnik in 1957 weinig aan veranderen. Wel juichte men alom dit staaltje technisch vernuft toe, omdat het de superioriteit van het communisme zou aantonen, maar het tij was niet te keren. Omdat de Sovjet-Unie onder Chroetsjov voorzichtig toenadering tot het westen zocht, keerden de Chinese communisten, die sinds een tiental jaren hun land regeerden, zich tegen de Russen. De communistische beweging viel daarmee feitelijk uit elkaar.

De CPN onder leiding van De Groot probeerde tussen de partijen door te laveren. Er was een tijdje veel aandacht voor de Chinese kameraden, die van kritiek op Stalin trouwens niets wilden weten. Ook zij vonden dat Stalin ongetwijfeld fouten had gemaakt, maar van misdaden was in hun ogen in het geheel geen sprake. De Groot, die dit ook vond, betitelde de Russische leider tot 'Knoeichef'. Het leek maar het beste om zich zo weinig mogelijk te bemoeien met de 'meningsverschillen' zoals de strijd tussen Rusland en China eufemistisch werd genoemd. Vanaf 1963 stelde de CPN zich officieel autonoom op, wat binnen de partij natuurlijk tot onvrede leidde onder de Rusland-getrouwen. Een van hen, Friedl Baruch, werd uit het partijbestuur gezet en begon voor zichzelf met het blad *Communistische Notities*. Dit was overigens niet de eerste scheuring in de naoorlogse CPN. Enige jaren eerder hadden enkele honderden leden de partij ook al de rug toegekeerd.

### *Weer de vakbondskwestie*

De vakbewegingskwestie speelde aan het eind van de jaren vijftig nog altijd een belangrijke rol in de CPN. Het partijbestuur voelde er in toenemende mate voor om de kaarten op het NVV te zetten, omdat de EVC steeds meer leden verloor. Binnen het NVV was men daar niet echt blij mee. De bondsleiding zag liever dat de, in hun ogen onbetrouwbare communisten, in quarantaine bleven. Als CPN-ers zich aanmeldden probeerde het NVV ze, geholpen door de Binnenlandse Veiligheids Dienst (BVD), buiten de deur te houden. Dat lukte soms wel, soms niet. De communisten die wel lid werden ontpopten zich als hardwerkende en

loyale leden, wat ertoe leidde dat tien jaar later de bonden hun communistenverboden de een na de ander lieten vallen. Zover was het echter nog niet, want eerst moest binnen de partij de strijd om de EVC worden uitgevochten.

De oppositie tegen opheffing van de EVC was niet omvangrijk, maar er waren wel kopstukken bij, zoals Bertus Brandsen, die zich sterk maakten voor de eigen vakcentrale. Brandsen met zijn grote staat van dienst opende frontaal de aanval op Paul de Groot. Later zei hij daarover:

Het was misschien niet de goede manier waarop ik het deed. De Groot zat met een paar man van het Dagelijks Bestuur achter de tafel, aan de uiterste hoek. Pal naast het kathedoor waar ik stond...Ik hoorde hem ademen. Ik zag hem wit worden en rood en blauw...Merkte hij ook eens wat het was behandeld te worden zoals hij anderen altijd aanpakte. En voor me, in de zaal...Iedereen zat erbij alsof ze allen met hun vingers in het stopcontact zaten.<sup>15</sup>

De strijd was begonnen en zou in de slechtste tradities van de partij worden gevoerd. Tegenstanders van De Groot haalden zijn vermeende misstappen uit de oorlog van stal en verweten hem aan te leunen tegen persoonsverheerlijking. De Groot en zijn kompanen tapten vol overtuiging uit hetzelfde vaatje en toen *Het Vrije Volk*, de krant van de sociaaldemocratie, van de BVD inlichtingen over de partijstrijd ontving en deze met graagte publiceerde was de beer echt los. In het voorjaar van 1958 rooyeerde de CPN een aantal vooraanstaande leden van de oppositie, waaronder de leden van de Tweede Kamer Wagenaar, Gortzak en Lips-Odinot. Aan het eind van dat jaar publiceerde de partij een document genaamd *De CPN in de oorlog*, waaruit zonneklaar moest blijken dat de oppositie bestond uit types die in de oorlog allemaal erg fout waren geweest. De oppositie stond bekend als de Brug-groep omdat zij een blad uitgaf dat *De Brug* heette. In 1959 richtte men zelfs een nieuwe partij op: de *Socialistische*

15 Ger Verrips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991*, Amsterdam 1995, p. 339

*Werkers Partij* (SWP), maar meer dan een paar honderd leden wist men niet aan deze partij te binden. Parallel aan de splitsing in de partij scheurde ook de EVC, wat er uiteindelijk tot leidde dat beide EVC's van het toneel verdwenen. In 1965 hief ook de SWP zichzelf op, waarna de meeste leden hun weg naar de *Pacifistisch-Socialistische Partij* (PSP) vonden.

De CPN kwam, alle onrust in aanmerking genomen, eigenlijk verrassend sterk uit de perikelen naar voren. Weliswaar halveerde het electoraat in 1959, maar de daling van het ledental kwam vrijwel tot stilstand. Alle weerstand en intern verzet zorgden er dus voor dat de overblijvers sterker dan voorheen de warmte van het eigen nest opzochten en verdedigden. Dit mogen we namelijk niet vergeten: de partij was voor de leden een veilige haven. Als je eruit stapte dan raakte je in een persoonlijk isolement, maar zolang je binnen de eigen gelederen bleef opereren dan wist je je omgeven door een bijna sektarische groep gelijkgestemden. Deze groep werd in veel gevallen bij elkaar gehouden door familiebanden en in ieder geval door het gevoel door de boze buitenwereld niet te worden begrepen.

### ***Van arbeidersstrijd naar intellectuelenverzet***

De partij liquideerde de eigen vakcentrale in feite, wat het voor de arbeidersleden noodzakelijk maakt om tot het NVV toe te treden. Aanvankelijk gold daar nog een communistenverbod, maar de enkelingen die dit wisten te omzeilen toonden zich zulke actieve leden dat het verbod een dode letter werd. In de jaren zestig, en daar heb ik in het hoofdstuk over de PvdA al op gewezen, vond na de relatieve rust van het decennium daarvoor een toename van de arbeidersstrijd plaats. Communisten roerden zich daarin duchtig en een van hen, Fre Meis, kwam op de golven van die strijd naar boven drijven.

In Groningen kwam het eind jaren zestig tot een aanhoudende reeks stakingen in de strokarton. Het NVV wilde niets met de stakingen te maken hebben en een bestuurder verlaagde zich zelfs tot de volgende uitspraak: 'Men is in Oude Pekela vrij links georiënteerd en richt zich tegen het industriekapitaal. Het

ontwikkelingspeil schijnt daar vrij laag te zijn en het aantal BLO-kinderen vrij hoog.' Het NVV kon vervolgens niet anders dan de meneer die deze uitspraak deed, overplaatsen. Meis ontpopte zich tijdens de stakingen als een goedgebekte stakingsleider van eigen bodem. Hij won het vertrouwen van veel mensen in de regio door zijn felle strijd voor het belang van het gebied, waarbij hij zich ook niet te goed achtte om in de beste tradities van de partij wekelijks een spreekuur te houden. Omdat Groningen binnen Nederland een achtergesteld gebied was, organiseerden Meis en de zijnen een aantal volkscongressen waar velen op af kwamen en waar oproepen aan de regering in Den Haag werden gedaan om de regio te steunen. Uiteindelijk leidde dat tot verplaatsing van een aantal rijksdiensten naar de provincie.

In de jaren zestig en zeventig vond echter niet alleen een opleving van de arbeidersstrijd plaats, maar kwamen ook andere groepen in beweging. Een groeiende groep kinderen van arbeiders en kleine middenstanders vond zijn weg naar de universiteiten en hogescholen, wat nieuwe problemen met zich meebracht. Veel studenten en scholieren kwam in actie tegen zaken die deze kinderen van na de oorlog bezig hielden. De oorlog in Vietnam en de armoede in de Derde Wereld was voor velen van hen reden om zich in te willen zetten voor een betere wereld. Comités die zich bezig hielden met solidariteit met derde wereldlanden schoten als paddestoelen uit de grond. Om de wereld ook hier te veranderen stredden studenten voor meer democratie aan de universiteiten. Jonge mensen weigerden daarnaast op principiële grond hun militaire dienstplicht te vervullen. Vrouwen stredden voor gelijke kansen en voor het recht om een ongewenste zwangerschap af te laten breken. Kortom, er vond een heel scala aan acties plaats. De gestaalde kaders van de CPN wisten aanvankelijk niet goed hoe ze hier mee om moesten gaan. Er was nogal wat wantrouwen tegen deze vorm van opstandigheid, ook omdat een deel van de jeugd koketteerde met het anarchisme. De meest spraakmakende bewegingen van eind jaren zestig, Provo en Kabouter, voelden niets voor het partijwezen met zijn in hun ogen kadaverdiscipline. Er waren desondanks ook veel jongeren die vol eerbied opkeken tegen de CPN-ers met hun verzetsverleden. De partij

maakte trouwens ruim gebruik van deze emotie door daar in publicaties sterk de nadruk op te leggen. Langzaam druppelden jongeren de partij binnen en het waren vooral de nieuwe leden die in de studentenbeweging de aandacht wisten te verleggen naar acties voor het eigen belang. Er kwam een tweedeling tot stand waarbij de radicalere studenten zich vooral bezig hielden met de inhoud van de studie om te bekijken hoe deze 'in dienst van het volk' kon worden gesteld. De activisten die richting CPN gingen, wilden de strijd op een vakbondsmanier voeren. Dus strijd tegen verhoging van het collegegeld of voor lagere maaltijdprijzen in de mensa. Op de oude leninistische manier zouden studenten zo worden geworven voor de partij.

Deze aanpak bleek succesvol, want het ledental van de CPN groeide in de jaren zeventig voor het eerst sinds tijden weer. De sociale samenstelling van de partij veranderde natuurlijk wel aanzienlijk. Het scholingsniveau nam toe en een steeds groter deel van de leden bestond uit vormingswerkers en leraren. De havenarbeiders en metaalarbeiders verloren hun plaats in de CPN, zoals ze die trouwens in de hele maatschappij kwijt raakten. In reactie op de grote loonstijging als gevolg van stakingen en vakbondsactie in de jaren zestig probeerde het kapitaal op grote schaal de arbeid uit de bedrijven te weren. Hele bedrijfstakken, waaronder de scheepsbouw, verdwenen uit de westelijke wereld en met hen de handarbeiders die deze bedrijvigheid groot hadden gemaakt.

### *Teloorgang*

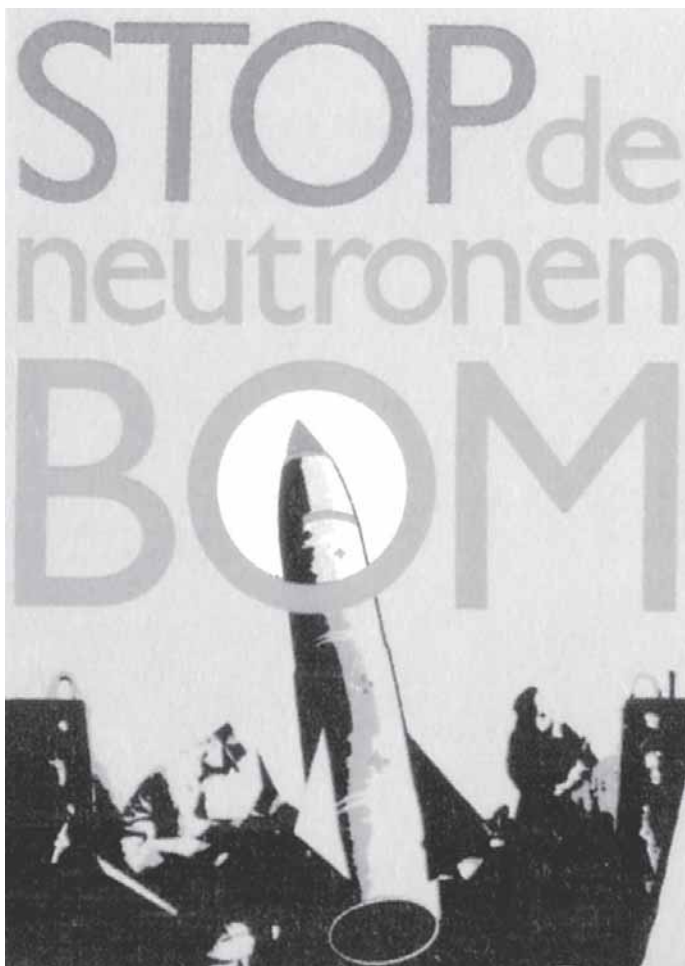
Op de golven van het verzet in de jaren zestig en zeventig groeide de aanhang van de partij weer. Tussen 1959 en 1972 won de CPN er bij iedere verkiezing een zetel bij, zodat het aantal kamerleden in het laatste jaar weer zeven bedroeg. De man die in die jaren het onbetwiste gezicht van de partij vormde, was Marcus Bakker. Hij is een goed voorbeeld van een beroeps politician; zijn hele leven werkte Bakker voor de partij. Vriend en vijand waardeerden hem om zijn optreden in de kamer, een eer die niet veel communisten te beurt is gevallen. Ook op andere fronten kroop

de CPN uit haar schulp, wat ertoe leidde dat op lokaal niveau de communisten weer wethouders leverden.

Deze ontwikkelingen waren Paul de Groot een doorn in het oog. Hij kon ze echter niet tegenhouden, hoewel hij nog zeer invloedrijk was. De Groot haalde van de weeromstuit de contacten met Moskou weer aan, als reactie op de discussies die links en rechts werden gevoerd over de Russische dissidenten zoals Solzjenitsin en Sacharov. Het vaderland was in gevaar en de rijen dienden gesloten te worden. In 1977 overspeelde De Groot zijn hand echter toen hij de verkiezingsnederlaag van dat jaar, de CPN ging terug van zeven naar twee zetels terwijl de PvdA er tien won, weet aan een treinkaping door Molukkers die vlak voor de verkiezingen plaats vond. De Molukse jongeren voerden hun actie uit om aandacht te vragen voor het feit dat Nederland zich nooit had ingezet voor een onafhankelijke Molukse staat, hoewel dat wel was beloofd. De Groot maakte van deze actie echter een samenzwering tegen de CPN. Deze gedachte was de meeste partijbestuurders te gortig en de oude man, De Groot was op dat moment 77 jaar, werd op een zijspoor gezet.

Dat De Groot was uitgerangeerd, wilde nog niet zeggen dat de hernieuwde oriëntatie op de Sovjet-Unie ook tot een eind kwam. Integendeel, toen de CPN het initiatief nam tot een actie tegen de ontwikkeling door het Amerikaanse leger van een neutronenwapen, bleek de partij als vrijwel de enige communistische partij in West-Europa sterke banden met Rusland te onderhouden. De neutronenbom zou een wapen zijn dat bij gebruik alleen mensen doodde, maar alle dode materialen in stand hield. De massaal gevoerde actie daartegen was voor een deel gefinancierd door Oost-Duitsland en op een manifestatie in maart 1978 kwam een Russische spreker opdraven. In het Dagelijks Bestuur van de CPN sprak men als volgt over deze acties, waar ruim een miljoen mensen, al was het maar door het zetten van een handtekening, aan mee deden: 'Het is een ontzaglijke overwinning voor onze partij geworden. Je kunt dat moeilijk overdrijven. Ons optreden is van nog niet te overziene invloed op de nationale politiek, de Amerikaanse politiek en op de internationale communistische beweging.'

De neutronenbom kwam er niet, maar na deze actie was de rol van de CPN in de vredesbeweging, die in de jaren die kwamen nog honderdduizenden mensen op de been zou brengen, grotendeels uitgespeeld. Niet alleen in de vredesbeweging trouwens. Weliswaar had de partij in 1978 aangekondigd een nieuwe koers



*Het laatste hoogtepunt van de CPN*

te zullen varen, maar het was al te laat. In een tijdsbestek van tien jaar ging de CPN ten onder. De gebeurtenissen in Polen waar in 1980 massale stakingen tegen het communistische bewind uitbraken deden aan de zaak van het communisme geen goed, zoals ook de Russische invasie in Afghanistan een jaar eerder niet op veel sympathie kon rekenen. De communisten hadden hiertegen geen verweer terwijl aan de andere kant de neoliberale wind die door de westerse wereld woei ook niet kon worden gestopt door de linkse krachten in de samenleving.

Wat de CPN ook deed, het mocht allemaal niet baten. Een fris nieuw gezicht in de kamer, het intrekken van het rapport *De CPN in de oorlog* uit 1958, het vaarwel zeggen van het marxisme-lenisme in 1984 en het veranderen van de partijstructuur; niets hielp. Sterker nog, volgens de gestaalde kaders was juist dat frisse nieuwe gezicht van Ina Brouwer, samen met de aandacht voor het feminisme, de oorzaak van de ondergang van de CPN. De partij liep werkelijk leeg. Waren er in 1980 nog ruim vijftien-duizend leden, in 1989 was dit aantal geslonken tot 5.700. Ook de electorale aanhang liep weg, wat ertoe leidde dat vanaf 1986 voor het eerst sinds tientallen jaren geen communist meer in de Tweede Kamer zat. Eigenlijk hield de krant het nog het langste uit, maar ook daar was de ondergang niet te stoppen. Op 28 april 1990 verscheen *De Waarheid* voor de laatste keer.

### *Opheffing en doorstartje*

Op 15 juni 1991 deed de laatste het licht uit en fuseerden de restanten van de CPN met de PSP en de *Evangelische Volks Partij* (EVP) tot *Groen Links*. Niet iedereen deed hier echter aan mee. Al in 1983 vormden degenen die van alle vernieuwingen niets wilden weten een groep binnen de CPN, het *Horizontaal Overleg van Communisten* (HOC). Deze horizontalen verzetten zich fel tegen het vaarwel zeggen van het marxisme-leninisme, sterker nog: zij beschouwen de CPN vanaf die dag in 1984 als opgeheven. Het HOC begon met de uitgave van een blad, *Manifest*, en ging in 1985 over in het *Verbond van Communisten in Nederland* (VCN).

De VCN deed twee keer mee aan kamerverkiezingen, maar haalde op zijn hoogst 7.380 stemmen.

In 1992 stichtte de VCN, samen met enkele andere groepen CPN-getrouwen, de *Nieuwe Communistische Partij van Nederland* (NCPN), die de uitgave van *Manifest* als tweewekelijks blad voortzette en in 2003 naar eigen zeggen ongeveer duizend leden zou hebben. Deelname aan de kamerverkiezingen van 2003 leverde een kleine vijfduizend stemmen op. De NCPN opereert in alle opzichten als een marxistisch-leninistische voorhoedepartij, maar dan wel een heel kleine.

## *Pacifistisch Socialistische Partij* (PSP, 1957-1991)

Naast de twee grote stromingen sociaaldemocratie en communisme bestonden er zowel voor als na de oorlog nog diverse andere opvattingen over hoe de mensheid kon komen tot een socialistische maatschappij. Wat betreft de periode voor 1940 is in het voorgaande gewezen op anarchisten, christensocialisten, radencommunisten, revolutionairsocialisten en Trotskisten. Ook tijdens en na de oorlog bliezen deze organisaties hun deuntje mee. Aan het eind van de jaren vijftig voegde zich echter een nieuwe loot aan de stam van het Nederlandse socialisme: het pacifistisch socialisme.

Zoals we hebben gezien ontstond al vrij snel na afloop van de Tweede Wereldoorlog de Koude Oorlog. In deze situatie stonden twee machtsblokken tegenover elkaar, dat van het westers kapitalisme en dat van het sovjetsysteem. Velen vreesden voor een Derde Wereldoorlog en de gevolgen daarvan zouden, zo meende men, ontzettend veel desastreuzer zijn dan de toch ook niet geringe verschrikkingen van de beide voorgaande oorlogen. Deze reële angst was het gevolg van het feit dat beide kampen de beschikking hadden over kernwapens. De vernietigende kracht van dergelijke wapens was aan het licht gekomen bij de bommen op de steden Hiroshima en Nagasaki, die een eind maakten aan de Japanse deelname aan WOII. Velen waren bang, dat een oorlog die met dergelijke wapens zou worden uitgevochten, de hele wereld te gronde kon richten.

Uit onvrede over de tweedeling in de wereld ontstond begin jaren vijftig een beweging die zich tooide met de naam *De Derde*

Weg. Aanhangers daarvan spraken zich uit tegen de Koude Oorlog en de oorlogsvoorbereiding. Leden van de PvdA die zich erbij aansloten kregen vanuit de partij kritiek, want de Derde Weg zou alleen maar leiden tot versterking van het communisme. Hoe men in kringen van de CPN over Derde Weg-ers dacht moge duidelijk zijn. De stroming kende slechts een kleine aanhang, maar ging moedig door tot 1965.

Al waren dan niet veel mensen betrokken bij de Derde Weg, vanuit haar midden kwam een groep voort die voor ons onderwerp van groot belang is geweest. Ook in kringen van linkssocialisten bestond grote afkeer van aansluiting bij de PvdA of de CPN, als vertegenwoordigers van respectievelijk de kant van de Noord Atlantische Verdrags Organisatie (NAVO) of Moskou. Sommige van deze socialisten sloten zich aan bij de Derde Weg, maar gingen weldra hun eigen weg. In 1955 vormden zij het *Daklozenberaad* waarvan de naam redelijk voor zich spreekt. Zij trachtten tot aansluiting te komen met eerst de Socialistische Unie en later de PvdA, maar dat leidde tot niets. Daarom vormden zij een jaar later de *Actiegroep tot vorming van een Partij op Anti-militaristische en Socialistische Grondslag* op. De grondslagen van de groep berustten op drie peilers: humanisme, socialisme en pacifisme. Sneller dan verwacht spraken flink veel mensen zich uit voor een dergelijke partij en eind januari 1957 vond het oprichtingscongres plaats.

### *De oprichting*

Op het congres dat in Amsterdam plaats vond, waren ongeveer 125 voorstanders van de nieuwe partij binnen gelopen. Uit vele voorstellen voor een naam koos men uiteindelijk met een kleine meerderheid voor PSP, maar het had weinig gescheeld of de nieuwe partij had Radicaal Socialistische Vredes Partij geheten. De partij sprak zich niet uit voor enige vorm van Marxisme of anarchisme, maar zou misschien het best als een utopisch socialistische beweging kunnen worden gekarakteriseerd. Het belangrijkste basisprincipe was de principiële geweldloosheid waarmee men de bestaande maatschappij te lijf wilde gaan.

Daarin onderscheidde de PSP zich duidelijk van de vooroorlogse antimilitaristische beweging, die immers tegen het leger was als onderdrukkend apparaat, maar een gewelddadige revolutie niet uitsloot.

Verder was de PSP voor opzegging van het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO en voor een federatieve wereldregering. Een van de oprichters, Van Steenis, gaf aan waar het economisch heen moest met de samenleving, door het door hem opgerichte coöperatieve ingenieursbureau als voorbeeld te stellen. Een andere oprichter, de eveneens ingenieur Piet Schut, bepleitte een 'noodzakelijke verandering in de doelstellingen van het socialisme, o.a. dat het zich aan moet passen aan de omstandigheden van deze tijd. Dus geen klassenstrijd en niet meer de idee, dat het doel verwezenlijkt kan worden uitsluitend door het proletariaat.'

Niet iedereen was het met deze woorden eens, maar het typeert de PSP wel dat een dergelijke discussie in deze links-socialistische organisatie gevoerd kon worden. In de CPN was dit vrijwel zeker op roeyement uitgelopen. Typerend voor de nieuwe organisatie was ook de sociale of zo men wil klassensamenstelling. De sociaal wetenschapper Lucas van der Land deed vrij snel na de oprichting een onderzoek naar de eerste honderd leden van de PSP en concludeerde dat slechts tien procent van hen arbeider in de traditionele betekenis van het woord was. Nog eens een kwart van de eerste honderd leden hadden een kantoorbaan of waren verpleegster; de overige 65 procent trof Van der Land aan in de beroepen met een hogere scholing. Misschien nog duidelijker geeft de vraag naar de andere organisaties waar men lid van was, aan dat de nieuwe partij bestond uit een heel divers gezelschap. Genoemd werden onder andere: Kerk en Vrede, Nederlandse Vegetariërsbond, Doopsgezinde Vredesgroep, Quakers, Theosofische Vereniging, Bijbelsociëteit Tenach en Evangelie en de Gemengde Vrijmetselarij. De helft van de eerste honderd leden kwam voort uit de PvdA en de Socialistische Unie.

Deze diverse verzameling verontrusten besloot deel te nemen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1959 en deed dat onder de leus 'Socialisme zonder Atoombom'. Waren de andere partijen aanvankelijk nog welwillend opgetreden tegenover de

PSP, nu veranderde dat. De PvdA voerde vanuit haar aanhanke-  
lijkheid aan het westen en de NAVO een felle tegencampagne en  
de CPN deed dat niet minder. Volgens De Groot en de zijnen  
moest het westen eenzijdig ontwapenen omdat de bewapening  
van Moskou uitsluitend defensief zou zijn. De CPN haalde ook in  
dit geval het vaste middel van beschuldigingen over het oorlogs-  
verleden van de politieke tegenstander uit de kast. Hoe PvdA en  
CPN zich ook inzetten; wat de PSP in stilte hoopte en de beide  
andere partijen vreesden, gebeurde. De PSP kwam in een klap  
met twee zetels in de kamer terwijl PvdA en CPN zetels verloren.

### *Geweldloos of socialistisch*

De PSP had haar plaats binnen het politieke bestel, maar het was  
nu des te meer zaak om over een aantal zaken duidelijkheid  
te verkrijgen. Het belangrijkste discussiepunt zou de komende  
jaren de vraag zijn hoever de geweldloosheid van de partij ging.  
Deze discussie werd in gang gezet door een aantal gebeurtenis-  
sen op het wereldtoneel.

In de Franse kolonie Algerije woedde al sinds 1954 een be-  
vrijdingsoorlog die uiteindelijk vele honderdduizenden men-  
sen het leven kostte. De gewelddadige strijd tegen de koloniale  
overheerser kon op veel sympathie rekenen, maar wat moesten  
de pacifisten hier nu mee aan? Hetzelfde gold voor de Cubaanse  
revolutie van 1959, het Zuid-Afrikaanse bloedbad in Sharpeville  
en de antikoloniale strijd die in 1961 in Angola een aanvang  
nam. Twee jaar felle discussie in de PSP over de vraag of er  
onderscheid mag worden gemaakt tussen onderdrukkend en  
bevrijdend geweld leidde eigenlijk niet tot de vorming van een  
duidelijk partijstandpunt. Zelfs de laatste koloniale oorlog van  
de eigen regering in de kwestie Nieuw-Guinea bracht geen dui-  
delijkheid. Natuurlijk sprak de kamerfractie zich uit tegen de  
zending van troepen, maar bij de vraag hoe actie moest worden  
gevoerd, legde de partij de nadruk op het feit dat daarbij 'geen  
luidruchtige optocht', geen 'geschreeuw, geen stenen, geen ge-  
klodder op muren' pasten.

Inzake de strijd tegen de kernbewapening lagen de zaken aanvankelijk veel simpeler. In navolging van de Engelse Paasmarsen demonstreerden hier met Pasen 1961 twee-en-een-half duizend mensen tegen kernwapens en kernproeven. Deze demonstratie was georganiseerd door het *Comité 1961 voor de Vrede* dat op 1 januari van dat jaar ook al een demonstratie voor hetzelfde doel had weten tot stand te brengen. Vanaf dat jaar werden de paasmarsen ook in ons land een traditie. Tot 1968, toen de laatste plaats vond. Inmiddels waren binnen de anti-kernwapenbeweging ook stemmen te horen dat die marsen wel leuk waren, maar toch eigenlijk tot niets leidden. Daarom wilde men ook andere wapens in de strijd gooien zoals het verstoren van militaire taptoes, iets wat eigenlijk niet goed paste bij de geweldloze strijd. Voor een enkeling was dit reden om de PSP vaarwel te zeggen, maar nog meer mensen stroomden nog toe als lid.

Het ledenbestand groeide aanzienlijk tot de partij in 1967 bijna vijfduizend leden telde. De groei kwam voor een deel voort uit de toestroom van ontevreden PvdA-ers, Trotskisten en vijftien mensen die bij de van de CPN afgescheiden SWP de stekker uit het stopcontact trokken. Wat deze socialisten aantrekkelijk vonden in de PSP was vooral het ondogmatische karakter van de nieuwe partij, zo heel anders dan ze gewend waren. De partij groeide niet alleen, maar ook veranderde de sociale samenstelling. In 1963 bestond ongeveer een kwart uit handarbeiders tegenover tien procent in 1957. Deze verandering en de maatschappelijke ontwikkelingen van dat moment zorgden ervoor dat de PSP meer oog kreeg voor sociaal-economische problemen. Vanaf eind jaren vijftig was de stakingsactiviteit in Nederland weer flink gegroeid en het idee dat klassenstrijd er niet meer toe deed verloor onder de pacifistisch socialisten aanhang. Duidelijk werd dit vooral tijdens de visserijstaking die in 1964 uitbrak. Daarin speelde de PSP een kleine rol door voor het eerst in haar bestaan de rol van solidariteit, die socialisten in het verleden zo vaak hadden gespeeld, op zich te nemen.

In het midden van de jaren zestig speelden echter nog meer zaken een grote rol. De Amerikaanse rol bij oorlog in Vietnam riep veel weerstand op, ook al bleef een groot deel van de bevol-

king de Amerikanen als de bevrijders van 1945 zien. De massale bombardementen op Noord-Vietnam leidden er echter toch toe dat veel Nederlanders Amerika op dit punt de rug toekeerden. Vooral jongeren liepen voorop in de acties, die uiteindelijk culmineerden in massale demonstraties op plaatselijk niveau. Op 6 januari 1973 liepen honderdduizend mensen door de straten van Utrecht. Dat de beweging zo breed werd gedragen was zeker ook een verdienste van PSP'er Piet Nak, een oud-CPN-lid en erkend held uit de Februaristaking van 1941. Hij was voor een zo breed mogelijk gedragen verzet. Een ander lid van de PSP, de quaker Onno Boetes, stond wat onconventionelere actiemiddelen voor.

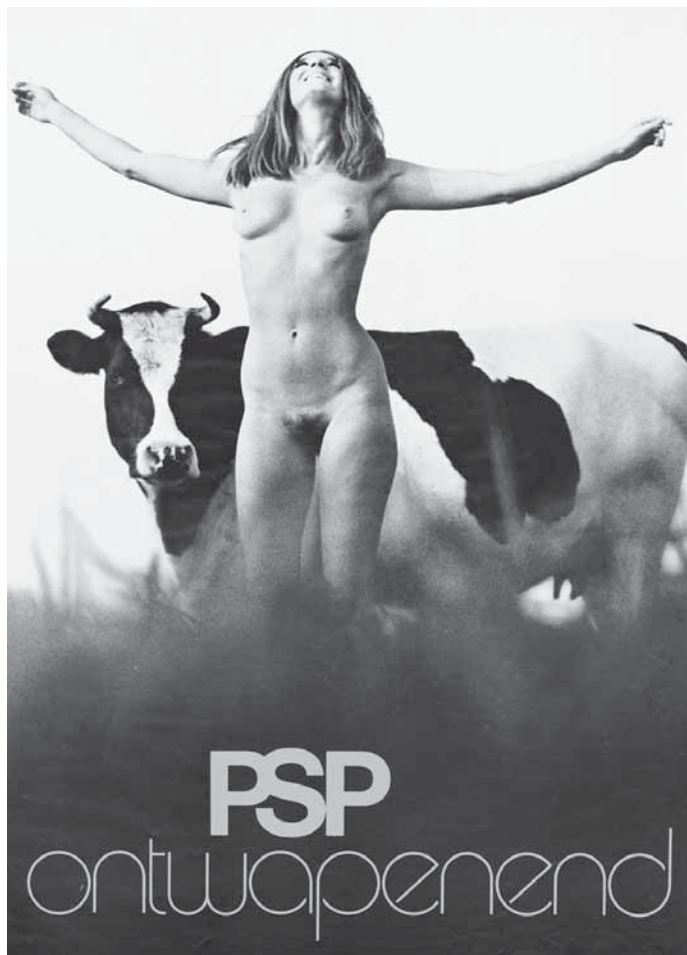
Een andere grote maatschappelijke kwestie was midden jaren zestig de monarchie. Kroonprinses Beatrix wilde trouwen met een Duitser, Claus von Amsberg, wat zo vlak na de oorlog op nogal wat weerstand stuitte. Het huwelijk was aangekondigd voor 10 maart 1966 en de enige partij die weigerde in de kamer steun te verlenen aan de wet ter goedkeuring van het huwelijk, was de PSP (de CPN'ers waren bij de stemming gewoon niet aanwezig). Rond het huwelijk vonden wat demonstraties plaats en er werd zelfs een rookbom naar de koets met het prinselijk paar geworpen, maar verder bleef het tamelijk rustig.

In acties voor een beter milieu profileerde de PSP zich ook meer dan PvdA en CPN. Toen in 1965 voor Mobil Oil een nieuwe vestiging in Amsterdam op de agenda stond, verklaarde de PSP zich hier tegen. De bedreiging van de leefomgeving werd belangrijker gevonden dan de groei van de werkgelegenheid waar PvdA en CPN verlekkerd op wezen. Ook bij acties van studenten, feministen en huurweigeraars speelde de PSP een stimulerende en ondersteunende rol. Omdat de pacifisten niet de pretentie hadden een voorhoedepartij te zijn, zoals de communisten, was het voor hen ook minder problematisch om zelfstandig gevoerde acties niet bij voorbaat af te wijzen.

### *Interne partijstrijd*

In 1967 vonden verkiezingen plaats voor provinciale staten en gemeenteraden waarbij de PSP zeer goed scoorde. De verwach-

tingen voor de kamerverkiezingen van 1967 waren daarom hoog gespannen. De resultaten vielen echter vies tegen. In plaats van een verdere groei was sprake van stagnatie, die voor een deel te wijten was aan de opkomst van een nieuwe partij: *Democraten '66* (D'66), die meteen zeven zetels behaalde. Voor de PSP was



*Feministen waren niet onverdeeld ongelukkig met dit bijzondere affiche*

dit een signaal dat er meer met andere partijen moest worden samengewerkt. De vraag was natuurlijk met welke partijen en daarover ging de discussie op het congres van 1968. Voor samenwerking met uitsluitend andere socialistische partijen of met alle progressieve partijen, waar bijvoorbeeld ook D'66 toe gerekend werd. Velen binnen de PSP stelden in het kader van mogelijke samenwerking met de PvdA hun hoop op de opkomst van Nieuw Links.

De discussies over samenwerking met anderen sleepten zich voort, waarbij ook de aloude vraag over de verhouding tussen pacifisme en socialisme weer opdook. Moest de partij principieel zijn of ook de strijd voor belangenbehartiging van de gewone man aangaan? Een pacifist, de Rotterdammer Schöll, schreef over belangenbehartiging: 'Het opkomen voor de kleine belangen van de 'werkende' bevolking is derhalve niet een oppositie *tegen* het systeem, maar een oppositie *binnen* het systeem.' Met deze opvattingen, die ook door een aantal kopstukken in de partij, zoals Kamerlid Bram van der Lek, werden gedeeld, sloten de pacifisten aan bij ideeën zoals die ook in Provo leefden. Trouwens, in feite herhaalde zich hier een discussie die ook in de vroege arbeidersbeweging al gevoerd was tussen revolutionairen en reformisten.

Ook in de discussie over de prioriteitenstelling kwam de PSP niet tot een besluit. Wel bestond weerzin tegen de waargenomen ontwikkeling in Marxistische richting. Dat bleek op een samen met de *Socialistische Jeugd* en leden van de Vierde Internationale georganiseerd congres in april 1969. Op diverse fronten was de partij van de pacifistisch-socialisten in beroering en in oktober 1969 dreigde zelfs een scheuring. Sinds het begin van dat jaar werd samengewerkt met de PvdA en de *Politieke Partij Radicalen* (PPR), een progressieve afsplitsing van de confessionele partijen en dan met name van de KVP, in een Progressief Akkoord (PAK). Er waren echter nogal wat leden die vreesden voor verlies van de eigen identiteit. Een jaar later zegde de partij de samenwerking dan ook weer op.

De rust keerde echter niet terug, want de interne strijd leidde tot een lichte daling van het ledental. Erger was echter het verlies

van twee zetels bij de kamerverkiezingen van 1971. In dezelfde maand ontstond een oppositiegroep binnen de partij: *Proletaries Links*. Deze groep wilde van de PSP een voorhoedepartij maken en dat idee werd gevoed door de aanwezigheid van een handvol Trotskisten die sinds de opheffing van de SWP onderdak in de pacifistische partij hadden gezocht en gevonden. Het optreden van PL leidde tot felle reacties door het partijbestuur, dat het door de Trotskisten opgeëiste tendensrecht als een bedreiging voor de partij zag. In januari 1972 royeerde de partij PL en verloor daardoor ongeveer honderd leden. Een hoop rust leek daarmee gewonnen. Maar niet voor lang, want nu laaide de strijd over linkse samenwerking weer op. Een jaar eerder had men wel een beleidsplan aanvaard waarin stond dat de partij zich moest gaan oriënteren op zowel de vakbeweging als de nieuwe bewegingen, maar daarnaast ook diende te zoeken naar nieuwe vormen van samenwerking met het oog op een linkse regering.

De PSP wilde het gezamenlijk verkiezingsprogramma Keerpunt '72 van PvdA, PPR en D'66 wel steunen ondanks alle bedenkingen die er tegen bestonden. Het probleem werd echter opgelost door de sociaal-liberalen van D'66. Zij wilden de pacifistisch-socialisten er gewoon niet bij hebben. Einde oefening! Het verkiezingsresultaat in 1972 was ook niet echt om over naar huis te schrijven. Terwijl PvdA en CPN zetels wonnen, bleef de PSP gelijk.

In 1974 deed weer een groepering binnen de organisatie van zich spreken. Deze groep werd naar het vormingscentrum waar zij samen kwamen de 'Oosterhesselengroep' genoemd. Zij waren ernstig van mening dat slechts samenwerking de partij nog kon redden en dan vooral samenwerking met de vakbeweging en de andere linkse partijen. Op lokaal niveau gebeurde dat wel, maar zoals we hebben gezien, landelijk lukte dat niet erg. Ook al niet omdat inmiddels een regering met Joop den Uyl van de PvdA aan het hoofd het land bestuurde. Dit kabinet Den Uyl maakt het voor radicaalsocialisten niet altijd even makkelijk om het beleid te steunen. Bijvoorbeeld toen in 1973 in verband met de economische toestand volgens Den Uyl de lonen moesten worden bevroren.

De aarzelingen bij het partijbestuur over het geven van steun aan Den Uyl en zijn regeringsploeg veroorzaakten dat de Oosters-hessengroep eind 1974 uit de partij stapte. Voor het merendeel sloten deze leden zich bij de sociaaldemocraten aan. Het ging daarbij weliswaar niet om veel mensen, maar het waren wel bijna allemaal kaderleden, dus het was zeker een aderlating.

Aan het eind van zijn regeerperiode ging de PvdA in 1977 de verkiezingen in met de leus 'Kies de minister president'. Vrijwel iedereen wiens hart links zat, deed dat ook: CPN en PSP werden vrijwel weggevaagd, terwijl de PvdA een monsterzege behaalde.

### *Een traag einde*

De partij was er electoraal slechter aan toe dan ooit tevoren. Nog slechts één Kamerlid vertegenwoordigde de idealen van de PSP en het ledental stagneerde. Toch was er nog een ongekennde groeiperiode in aantocht. In zes jaar zou het aantal leden meer dan verdubbelen en ook behaalde de partij bij de verkiezingen van 1981 en 1982 drie kamerzetels.

Deze vooruitgang was het gevolg van de sympathie die de pacifisten verwierven onder feministen en krakers, maar vooral onder mensen die zich inzetten voor een leefwaardiger milieu en tegen kernwapens en kernenergie. Massale demonstraties tegen de bouw of uitbreiding van kerncentrales in Kalkar, Almelo, Dodewaard en Doel. Nog massalere demonstraties tegen de plaatsing van kernwapens. Ook vonden grote kraakacties plaats. Nederland was in beroering en de partijen die daar het meest van profiteerden waren CPN en PSP. De PvdA liet het afweten door zich te distantiëren van de leus 'Kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland.' De PSP trok vooral jonge mensen aan, de helft van de leden in 1981 was scholier of student.

Er was echter een gure wind op komst. Rechts hergroepeerde zich en de jaren tachtig zouden vooral worden gekenmerkt door de opkomst van het neoliberalisme. Het marxisme kwam weer in de hoek waar de klappen vallen. In dit tijdsgewricht verbonden zich op bijna wonderbaarlijke wijze trouwens twee ontwikkelingen. Het rechtse individualisme sloot binnen links aan op de

door het feminisme aangewakkerde afkeer van denken in structuren en klassenanalyse. Het persoonlijke was immers politiek en als je maar boos genoeg was, dan deed een gedegen onderzoek er niet meer zo toe. Deze tendens was bijvoorbeeld ook in de kraakbeweging zeer manifest.

Organisaties als de PSP, maar hetzelfde geldt voor de CPN, hingen hun ideologie aan de wilgen en zochten elkaar op om wat beschutting te krijgen tegen de gure rechtse wind. In 1984 zette de daling van het ledental in en bij de verkiezingen van 1986 hielden CPN en PSP van de zes kamerzetels die zij samen hadden er nog slechts één over. Deze werd bezet door Andrée van Es, die inzag dat moest worden samengewerkt om te redden wat er nog te redden viel. Niet iedereen was het hiermee eens. Met name Fred van der Spek, de man die al jaren voor de PSP in de kamer zat, wilde een autonome partij houden. Toen zijn partij toch verregaande samenwerking opzocht, vertrokken Van der Spek en een aantal medestanders en begonnen voor zichzelf in de *Partij voor Socialisme en Ontwapening* (PSO). Binnen het jaar hield de PSO echter op te bestaan.

De PSP ging ondertussen verder op de ingeslagen weg. In 1989 namen PSP, CPN en PPR aan de verkiezingen deel met een gezamenlijke lijst die de naam GroenLinks droeg. Het zetelaantal dat de partijen in 1986 hadden behaald (CPN-0, PSP-1 en PPR-2) verdubbelde tot zes, een ongekend succes. Men besloot dan ook de eigen partijen op te heffen. Op 1 juli 1991 hield de PSP op te bestaan. Een jaar daarna kwam nog wel onder leiding van Fred van der Spek een splinterpartij tot stand onder de naam PSP'92. Deze club bestaat nog steeds als tijdschrift en website.

## *Links-socialisme na 1945*

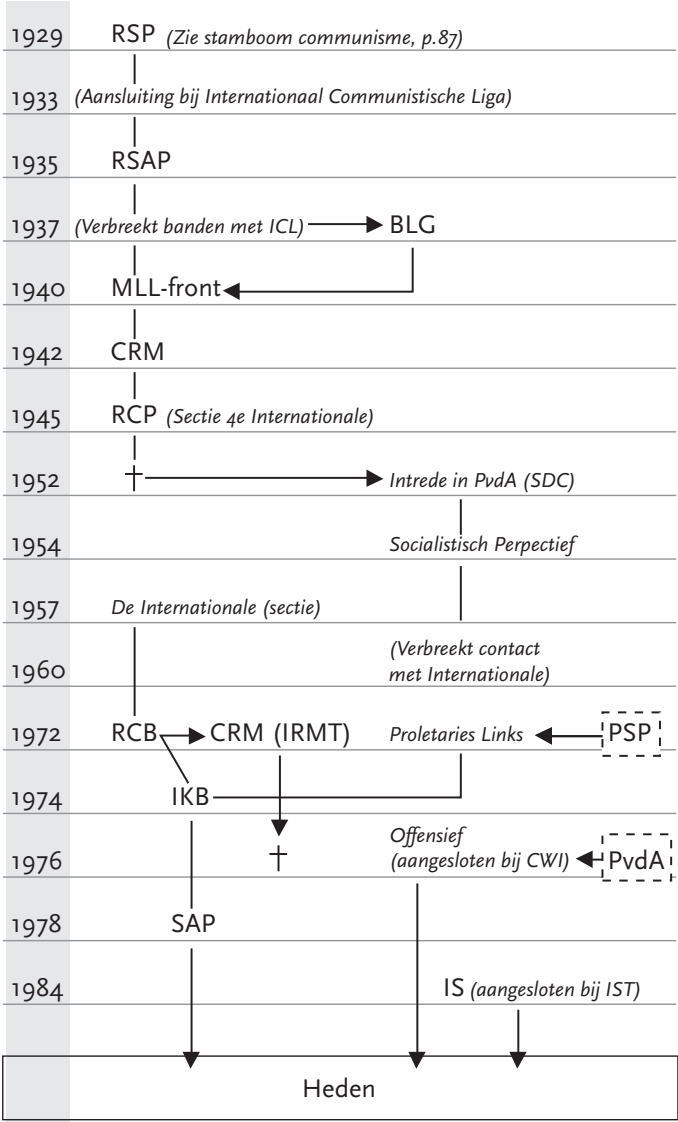
Na de oorlog ging de strijd tussen sociaaldemocratie en communisme, die ook de vooroorlogse periode had overheerst, in feite gewoon verder. Links van beide stromingen bleef ruimte voor radicalere stemmen, maar met uitzondering van enkele korte periodes bleven ze slechts in de marge klinken. PSP en SP zijn op die regel uiteraard een uitzondering geweest, maar die worden daarom ook in aparte hoofdstukken behandeld. In dit hoofdstuk is plaats ingeruimd voor opvattingen die voor de oorlog ook al op bescheiden schaal van zich deden spreken.

### *Trotskisme*

Na het door de Nazi-terreur uit elkaar vallen van het Marx-Lenin-Luxemburg Front (MLL-front) in 1942, hergroepeerden de overgebleven Trotskisten zich op 22 augustus van hetzelfde jaar in het *Comité van Revolutionaire Marxisten* (CRM) in de steden Den Haag, Delft en Rotterdam. Zij gaven gedurende de laatste jaren van de oorlog het blad *De Rode October* uit en speelden een kleine maar opvallende rol in het verzet. Wat hen onderscheidde van de rest van dat verzet, inclusief de CPN, was dat zij geen heil zagen in een verbond met de geallieerden. Binnen het CRM zag men onder het motto ‘noch Roosevelt, noch Churchill, noch Stalin’ de oorlog namelijk uitsluitend als een conflict tussen imperialistische mogendheden.

Toen de oorlog was afgelopen telde het CRM minder dan 75 leden, maar toch gingen de leden ertoe over om vlak voor de kerst van 1945 de groep om te zetten in een partij: de *Revolutionaire-Communistische Partij* (RCP). De RCP sloot zich aan bij de Vierde Internationale en begon in februari 1946 met de uitgave

Stamboom van het Trotskisme in Nederland



van een gedrukt weekblad als opvolger van *De Rode October*. Hoofdredacteur Sal Santen, de schoonzoon van Sneevliet, schreef jaren later in een autobiografisch geschrift, *Adios Compañeros!*, dat dit nieuwe blad (*De Tribune*) slechts kon bestaan bij de gratie van financiële steun, gegeven door het kantoor van de Internationale in Parijs. In 1946 was het aantal leden gegroeid tot 150, maar dat bleek onvoldoende om het blad zelfstandig in stand te houden. Toen de Parijse steun wegviel, was het dan ook gauw gedaan met *De Tribune*. Eerst verscheen het als veertiendaags blad, vervolgens werd het om en om gedrukt en gestencild en tenslotte gaf de RCP er helemaal de brui aan. Een belangrijke rol in dit besluit speelde het feit dat de naoorlogse verwachting van een revolutionaire opleving niet was uitgekomen. In 1952 besloten de honderd resterende leden tot formele opheffing en gingen zij over tot wat zij noemden: de intredepolitiek. Ze werden lid van de PvdA, om daar te trachten als groep, radicaal socialistische leden los te weken met het oog op de toekomstige oprichting van een revolutionaire partij. Feitelijk bleven ze dus als groep bestaan, maar niet in de vorm van een partijorganisatie. Binnen de socialistische partij vormden de Trotskisten een eigen groep, het *Sociaal-Democratisch Centrum* (SDC), maar al na enkele jaren werden zij door het partijbestuur voor de keus gesteld. Of uit de PvdA òf het SDC opgeven. De meesten besloten tot het laatste, maar ze bleven wel een eigen blad uitgeven: *Socialistisch Perspectief*. Een van de ingetreden, Herman Drenth, schreef het in 1970 zelfs tot Kamerlid voor de PvdA. Anderen sloten zich aan bij de *Socialistische Werkers Partij* (SWP), die uit de CPN was voortgekomen en kwamen uiteindelijk in de PSP terecht.

De Trotskisten die hun eigen organisatie niet wensten op te geven, begonnen in 1957 met de uitgave van het theoretische blad *De Internationale* en bleven contact onderhouden met de Vierde Internationale. Die internationale leed in die jaren nogal onder onderlinge tegenstellingen en dat leidde tot een scheuring. In 1965 scheidde de meerderheid in de kleine Nederlandse sectie zich af en sloot zich aan bij de stroming rond Michel Pablo, die uit de Vierde Internationale was getreden. Deze groep ging verder onder de naam Internationale Revolutionaire

Marxistische Tendens. Van de ongeveer vijftien Trotskisten in Nederland begon een deel met het *Comité van Revolutionair Marxisten* (CRM) en sloot zich aan bij Pablo en de zijnen. Na vier jaar gaf deze groep echter al de pijp aan maarten.

Door het studentenverzet van die jaren ontstond er naast de grote, al beschreven, toestroom naar CPN en PSP ook belangstelling voor de ideeën van Trotski. De meerderheid van de Internationale-groep besloot daarop om de *Revolutionair Communistische Bond* (RCB) te vormen. Deze RCB vond vervolgens aansluiting bij de groep Proletaries Links (PL) in de PSP, waar andere Trotskisten ook onderdak hadden gevonden en na het roeyement van PL besloten beide groepen tot een fusie. In december 1974 formeerden zij de *Internationale Kommunisten Bond* (IKB), een groep die een mooi blad uitgaf en flink aan de weg timmerde. Om aan te geven dat de IKB zich meer op de arbeiders wilde gaan richten, veranderde men in 1978 van naam in *Socialistische Arbeiders Partij* (SAP). Toen de SAP in 1981 besloot mee te doen aan de verkie-



*Het logo van de Vierde Internationale*

zingen leverde dat echter niet veel op, slechts 1.900 mensen gaven hun stem aan de partij. Na nog enkele pogingen om electoraal een goed resultaat te bereiken, gaf de SAP het op. In 1994 besloot men van naam te veranderen in *Socialistische Alternatieve Politiek*. De bedoeling is niet meer om een partij te vormen, maar de SAP staat voor een democratische, socialistische, groene en feministische wereld, zonder racisme. De SAP is geen partij in de traditionele betekenis van het woord, het is meer een beweging van actieve socialisten. Leden van SAP zijn actief in de SP en geven de bladen *Grenzeloos* en *De Internationale* uit. De groep is nog steeds aangesloten bij de Vierde Internationale.

Inmiddels bestaan er diverse Trotskistische groeperingen. Zo een ontstond in 1976 onder de naam *Committee for a Workers International* en een groep leden van de PvdA sloot zich daar bij aan. Zij vormden de groep Offensief, die heel lang vooral actief bleef binnen de PvdA. De groep bestaat nog steeds zij het buiten de PvdA, maar veel meer dan een blad en een website is het niet.

Heel anders is het gesteld met de Internationale Socialisten. In 1984 meldde zich een groepje Nederlanders bij de *Internationale Socialistische Tendens* (IST) in Engeland. Deze IST was begin jaren vijftig ontstaan toen een groep rond Tony Cliff uit de Vierde Internationale was geroyeerd. Het belangrijkste verschil met de moederorganisatie was het inzicht van Cliff en de zijnen dat de Sovjet-Unie geen gedegenereerde arbeidersstaat is, maar een staatskapitalistische samenleving. De Nederlanders vormden later de *Groep Internationale Socialisten* en gaven het blad *Internationaal Socialisme* uit. Inmiddels zijn zowel de naam van de groep als die van het blad gewijzigd. De *Internationale Socialisten* (IS) publiceren nu *De Socialist* en hebben een goed vormgegeven website.

De enkele honderden veelal jonge leden zijn zeer actief op het gebied van racisme, seksisme, oorlog en homofobie. Bij de demonstraties tegen de Nederlandse steun aan de oorlog tegen Irak liepen leden van de IS bijvoorbeeld voorop, evenals bij de acties tegen de plannen van de opeenvolgende kabinetten Balkenende. In de traditie van de Trotskistische intredepolitiek wilden de IS in 2005 een tendens vormen binnen de SP. De SP was daar

echter niet blij mee en verbood dubbellidmaatschappen. Sinds de teloorgang van de IKB-SAP zijn de IS veruit de meest zichtbare Trotskistische groepering in Nederland.

### *Radencommunisme*

Na het uiteenvallen van het MLL-front gingen ook de radencommunisten weer hun eigen weg. Al in de zomer van 1942 vormden zij de *Comunistenbond Spartacus* die het blad *Spartacus* uitgaf. Twee jaar later sloten de leden van de GIC zich bij Spartacus aan, waardoor alle radencommunisten in een enkele organisatie waren verenigd. De leden van Spartacus onderscheidden zich van de Trotskisten door hun opvatting dat de Sovjet-Unie niets met een arbeidersstaat te maken had, maar meer nog door hun idee dat werken in de vakbeweging geen enkele zin meer had in de huidige fase van het kapitalisme. Alle kaarten werden ingezet op de spontane strijd van de arbeiders. Vakbonden waren volgens hen voor die strijd alleen maar een belemmering.

*Spartacus* verscheen na de oorlog een tijdlang als weekblad, maar de scheuringsbacil deed zijn werk ook hier. In 1948 verliet een *Groep van Radencommunisten Nederland* de organisatie, maar deze was geen lang leven beschoren. *Spartacus*, dat zich ging tooien met de ondertitel 'orgaan ter bevordering van de zelfstandige arbeidersstrijd', kreeg begin jaren zestig wederom te maken met een scheuring. Toen splitste zich de groep *Daad en*



*Gedachte* (D&G) af, die als ondertitel van het blad voerde 'Orgaan gewijd aan de problemen van de zelfstandige arbeidersstrijd'. Deze groep rondom Cajo Brendel gaf daarmee aan nog slechts heil te zien in studie, maar niet te geloven in de bevordering van de strijd. Eigenlijk een beetje zoals de GIC's voor de oorlog dachten. Wat deze groep daarmee nog onderscheidde van willekeurig welke verzamelaar van postzegels was voor de meeste andere socialisten uiteraard volslagen onduidelijk. In 1999 hield het groepje oude mannen ermee op.

*Spartacus* was ondertussen al lang verdwenen, hoewel het blad nog een klein beetje had geprofiteerd van de opstandigheid van de jaren zestig. Enkele jongere leden versterkten toen de gelederen, maar het aanhaken bij de kraakbeweging zette niet echt zoden aan de dijk. In 1979 verscheen de laatste *Spartacus*.

In 1975 tenslotte is de *Internationale Kommunistische Stroming* (IKS) opgericht welke zich beroept op de Hollandse en Duitse linkse stroming van vlak na de Eerste Wereldoorlog, maar meer nog op de Italiaanse linkerzijde uit die tijd. De IKS heeft zich vanaf het begin verzet tegen de lethargische houding van Spartacus, maar vooral van D&G. Binnen de IKS is men ervan overtuigd dat het kapitalisme sinds 1914 een systeem in verval is en dat de bestaande partijen en vakbonden, ook de linkse, slechts dienen om de arbeidersstrijd te belemmeren. De IKS heeft afdelingen in tientallen landen; de Nederlandse geeft drie keer per jaar het blad *Wereldrevolutie* uit. Qua omvang stelt het allemaal niet veel voor.

### *Anarchisme*

Was tijdens de oorlog al niet veel te merken van het anarchisme, na de oorlog was dat nog minder het geval. De syndicalisten vonden hun weg naar het *Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties* (OVb) dat in 1948 van de inmiddels door de CPN overheerste EVC afsplitste, maar anarchisten vonden elkaar nog slechts tijdens de jaarlijkse pinksterbijeenkomsten in Appelscha. Wel werden nog enkele anarchistische bladen gepubliceerd, zoals *De Vrije Socialist* en *Socialisme van Onderop*, maar de hele

beweging was noodgedwongen erg in zichzelf gekeerd. Deze restanten van het eens bloeiende anarchisme in Nederland werden vooral gedragen door de oudere generatie.

De Ban-de-Bom beweging die eind jaren vijftig bloeide, zorgde voor hernieuwde belangstelling voor het anarchisme. De latere Provo- en Kabouterbeweging beriepen zich zeer nadrukkelijk op anarchistische voorgangers zoals Kropotkin. Wel waren beide bewegingen, waarin de anarchist Roel van Duyn een vooraanstaande rol als theoreticus speelde, ook aangeraakt door ideeën van mensen als Herbert Marcuse. De arbeidersklasse was in die opvatting verburgerlijkt en verandering van de maatschappij kon slechts komen van randgroepen. Piet Kooijman, die al voor de oorlog actief was volgens het neem-en-eet recht, omschreef deze randgroepen als volgt: 'beatniks, kunstenaars, studenten'.

Kabouter, maar vooral Provo trokken duizenden jongeren het actiewezen in. Niet geheel volgens de oude anarchistische principes, maar zeker niet volgens de principes van de socialistische en communistische partijopvattingen. In ieder geval ging van de nieuwe bewegingen een inspirerende invloed uit op het bestaande anarchisme. *De Vrije Socialist* werd weer nieuw leven ingeblazen en vanaf 1972 verscheen *De As*, een meer theoretisch tijdschrift. Inmiddels is er sprake van meerdere anarchistische groeperingen, zoals de van het OVB afgesplitste Vrije Bond en de lokale groep Eurodusnie in Leiden. Appelscha is nog steeds de plaats waar anarchisten elkaar jaarlijks ontmoeten.

## *De Socialistische Partij (SP, 1971-heden)*

In een eerder hoofdstuk hebben we kunnen zien hoe er binnen de CPN voortdurend onrust was. Deze onrust was het gevolg van een aantal factoren, zoals de enorme geslotenheid van de partij onder leiding van Paul de Groot. Deze geslotenheid werd echter nog eens versterkt door de koude oorlog, welke ertoe leidde dat de hele socialistische beweging links van de sociaal-democratie voortdurend onderhevig was aan aanvallen van rechts. Rond 1960 kwam in de internationale communistische beweging een al langer sluimerend conflict tussen de Sovjet Unie aan de ene en de Volksrepubliek China aan de andere kant tot volle wasdom. Dit boek is niet de plaats om de verschillen tussen beide landen te behandelen, maar het conflict leidde ook binnen de CPN tot gerommel. Een groep verweet de partijleiding te veel naar China te luisteren en een andere groep uitte juist het verwijt dat De Groot c.s. de Chinezen lieten vallen. Deze laatste groep en zijn opvolgers zijn het onderwerp van dit hoofdstuk.

Nadat Paul de Groot in 1963 had laten weten geen partij te willen kiezen in het conflict Rusland-China staken enkele pro-chinese communisten de koppen bij elkaar. In Rotterdam waren dat een paar leden van afdeling 33 in Blijdorp (niet de diergaarde, maar de woonwijk) en zij vormden het *Marxistisch-Leninistisch Centrum* (MLC). Gangmakers waren Nico Schrevel (geb. 1934) en Daan Monjé (geb. 1925), die in een brochure en een eigen blad hun standpunten naar voren brachten. Ook in Amsterdam ontstonden dergelijke groepen, De *Kameradengroep* en de *Rode Vlag* groep, waarvan de laatste onder leiding stond van Chris Bisschot (geb. 1927). In het blad de *Rode Vlag*, dat de laatste groep uitgaf, werd de strijd van de Chinese communisten verheerlijkt als een

voortzetting van de revolutionaire lijn van de communistische wereldbeweging tegenover het revisionisme van de leiding van de CPN en de Russische communistische partij. Eigenlijk wilden de maoïsten, zoals we ze verder zullen noemen, niet uit de CPN treden, maar dat probleem werd eind 1964 voor ze opgelost. Ze werden namelijk geroyeerd. Daar stonden ze dan. Een handvol (het MLC had bijvoorbeeld aanvankelijk niet meer dan vier leden) partijloze communisten, die het ook onderling niet eens waren.

De Amsterdammers wilden nog steeds proberen terug te keren in de CPN, maar de Rotterdamse groep zag daar niet veel heil in. De laatste groep die inmiddels wel was uitgebreid met anderen, besloot na een jaar om zich op het hele land te richten. De naam veranderde in *Marxistisch Leninistisch Centrum Nederland* (MLCN) en het blad kreeg ook een nieuwe naam. Tot dan was het verschenen onder de naam *Spartacus*, maar toen de maoïsten hoorden dat onder diezelfde naam al enkele tientallen jaren een radencommunistisch blad werd gepubliceerd, veranderden zij de naam in *Rode Tribune*.

Ondertussen kregen het MLCN en de Rode Vlag groep gezelschap van nog een derde maoïstische zusterorganisatie. Deze *Marxistisch-Leninistische Partij Nederland* (MLPN) kwam voort uit de Kameradengroep, maar bleek later een geheel en al door de Binnenlandse Veiligheids Dienst opgezette en geleide club te zijn.

### *De KEN(ml)*

De CPN was een partij op haar retour en voor de drie maoïstische kleine zusjes zag het er in deze jaren niet veel beter uit. Enkele tientallen leden en dat was het. Het waren echter ook de jaren van de al diverse malen gememoreerde opkomende jeugdbeweging, de strijd tegen de oorlog in Vietnam en de algehele roep om maatschappelijke veranderingen. De wederopbouw was achter de rug en de bevolking wilde nu ook meeprofiteren van de groeiende economie. Arbeiders staakten voor hoger loon en brachten het naoorlogse systeem van geleide loonpolitiek aan

het wankelen. In diverse plaatsen voerden mensen acties tegen de nog immer bestaande woningnood en actiegroepen die zich solidair verklaarden met de tientallen bestaande verzetsbewegingen in derde wereld landen schoten als paddestoelen uit de grond. Dit klimaat bood de maoïsten de mogelijkheid om groter te groeien. De *Rode Tribune* zoals die eind jaren zestig verscheen toont duidelijk dat de oud-CPN-ers de tijdgeest goed aanvoelden. Van rigide marxistisch-leninistisch gedram is nauwelijks sprake; het blad lijkt met open vizier naar de wereld om hem heen te kijken. Deze aanpak had succes en een groeiend aantal studenten en andere jongeren trad toe tot het MLCN, dat nu ook vaste grond onder de voeten kreeg in de hoofdstad. Het was dus weer tijd voor een naamsverandering en in januari 1970 veranderde het MLCN van naam in *Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland (marxisties-leninisties)*, hier verder gewoon KEN te noemen.

In hetzelfde jaar brak in Rotterdam een van de grootste stakingen van de geschiedenis uit op de scheepswerven en in de haven. Doordat de KEN een aantal contacten in de haven had en een aantal leden in de haven werkte, zag men kans om hier actief op te treden. De erkende vakbonden weigerden de stakers te steunen en toen de KEN met een comité *Arbeidersmacht* op de proppen kwam, bleek het mogelijk om enige tijd de leiding van de strijd in handen te krijgen. De goedgebekte Wouter ter Braake trad op als woordvoerder van het stakingscomité en massale demonstraties door de stad joegen heel rechts Nederland schrik aan. Geruchten deden de ronde over mogelijk legeringrijpen en de burgemeester verklaarde op de televisie dat het hier ging om in Albanië getrainde beroepsagitatoren.

Na een week namen andere groepen de stakingsleiding over en was de rol van de KEN uitgespeeld, maar was ze wel in één klap landelijk bekend geworden. De studenten en scholieren (waaronder schrijver dezes die in die tijd nog op de HBS zat) stroomden toe want de organisatie had bewezen contact te hebben met echte arbeiders, het volk. Ook de Chinese kameraden dachten daar blijkbaar zo over, want de KEN ontving van hen enkele tienduizenden dollars.

Om het contact met de arbeiders te versterken en hun vertrouwen te winnen, moesten de leden keihard werken, want de KEN had in de traditie van de communistische beweging diverse massaorganisaties opgericht. Met deze organisaties hoopte men op verscheidene terreinen mensen voor te bereiden op het lidmaatschap van de partij. Op doordeweekse dagen betekende dat in de buurten colportereren met de krant van de *Bond voor Huurders en Woningzoekenden* (BHW), op zaterdag met de *Rode Tribune* en als dat zo uitkwam 's ochtends de krant van Arbeidersmacht aan bedrijfspoothen proberen te slijten. Voor jongeren was er dan ook nog de *Jonge Tribune* van de *Marxisties-Leninistiese Jeugd* (MLJ) en studenten hadden *Dien het Volk* van de *Marxistiese-Leninistiese Studentenbond* (MLS). Kortom de week kon aardig worden gevuld met werken aan de revolutie en naast al het colportereren waren er nog de nodige vergaderingen.

De nieuwe aanwas kreeg ook het consigne dat ze zich moesten scholen en van die taak kweet Nico Schrevel zich. Hij reisde het hele land af en gaf her en der scholingen in het marxisme. Daan Monjé deed op andere wijze van zich spreken. Hij was als pijpfitter het toonbeeld van de echte proletariër, al deed zijn mao-jasje daar natuurlijk wel een beetje afbreuk aan. Een van zijn mooie verhalen wil ik de lezer niet onthouden. Daan ver-

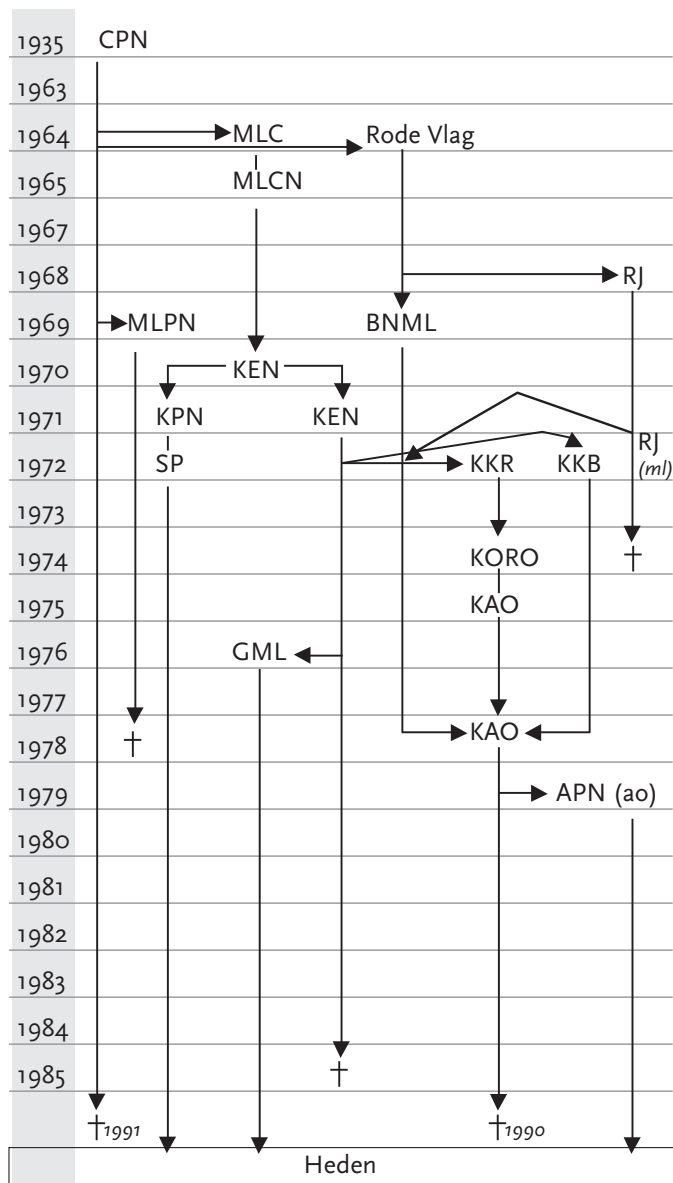
|                                                                      |  |                    |  |             |  |
|----------------------------------------------------------------------|--|--------------------|--|-------------|--|
| KEN (ml)                                                             |  | Jaar : <u>1971</u> |  |             |  |
| KOMMUNISTIESE EENHEIDSBEWEGING NEDERLAND<br>(marxisties-leninisties) |  |                    |  | 3           |  |
| BEWIJS VAN  LIDMAATSCHAP                                             |  |                    |  | 4. 5. 6.    |  |
| Naam <u>Sjaak van Velden</u>                                         |  |                    |  | 7. 8. 9.    |  |
| Afdeling <u>Rotterdam</u>                                            |  |                    |  | 10. 11. 12. |  |
| Begin kandidaatlidmaatschap <u>7-7-'71</u>                           |  |                    |  | 13. 14. 15. |  |
| Begin lidmaatschap <u>1-9-'71</u>                                    |  |                    |  |             |  |
| Voor het bestuur:                                                    |  |                    |  |             |  |

*Een wel heel serieuze lidmaatschapskaart*

telde met graagte het verhaal hoe hij als loodgieter eens aan het werk was bij een mevrouw Mongé. Toen zij hem er op wees dat je aan het verschil in naam tussen haar en hem goed kon zien dat er sociale verschillen tussen hen bestonden, gaf Daan haar een heel spitsvondig antwoord. Volgens hem was het zo dat toen de Fransen ons dwongen een achternaam te nemen, je die zelf op mocht schrijven. Zijn voorouders hadden dat dan ook gedaan. De voorouders van mevrouw waren waarschijnlijk analfabeet en daarom had een Fransoos voor hen de naam toen maar opgeschreven. Het hele verhaal is vermoedelijk van A tot Z uit Daan's duim gezogen, maar we hingen aan zijn lippen als hij het vertelde.

Het verschil tussen beide leiders van de KEN kwam ook treffend tot uitdrukking in een verschil van inzicht over de juiste aanpak van de opbouw van de organisatie. Schrevel hing de visie aan dat communistische politiek gebaseerd diende te zijn op gedegen marxistische studie van het kapitalisme. Monjé daarentegen vond dat die politiek zijn basis moest vinden in wat de arbeiders de partij vertelden. Goed beschouwd was hij in die zin een betere maoïst dan Schrevel. De 'massalijn' en 'Dien het volk' waren zijn geloofsartikelen die hij mee had genomen uit China waar hij in 1967 op bezoek was geweest en tot lid van de Rode Garde was benoemd. Zoals zo vaak ging ook de strijd tussen Nico en Daan vergezeld van heftige persoonlijke ruzies en aantijgingen. Zo voltrok zich binnen een jaar na oprichting van de KEN al een schisma in het clubje van enkele honderden leden. Studentensteden als Nijmegen en Leiden kozen voor de lijn van Monjé. Tilburg en Rotterdam (de enige afdeling met een relatief groot aantal arbeidersleden) zagen niet veel heil in het arbeiderisme van Daan dat ook wel erg ver ging. Mannelijke student-leden moesten hun lange haar af laten knippen om de afstand tot de gewone arbeiders te verkleinen. Toen schrijver dezes zich samen met een vriend, Ronald van Vlaarding, aanmeldde, hoefden wij dat niet. Was ook een beetje moeilijk vol te houden aangezien Ronald op de Havenvakschool zat... Over het algemeen was die arbeideristische aandrang in Rotterdam toch kleiner, maar in sommige andere steden gingen mensen zo ver

## Stamboom van het Maoïsme in Nederland



om al hun 'burgerlijke' boeken en muziek de deur uit te doen en zelfs van naam te veranderen, zoals ene Pierre die ineens Piet heette. Het ultieme bewijs van ware partijliefde was echter toegeven aan het motto 'de fabriek in'. Niet om pamfletten uit te delen, maar om er te gaan werken en zo onder de arbeiders te verkeren.

Na enkele halfslachtige pogingen om de breuk te dichten, gingen beide stromingen hun eigen weg. Er werden nog wel wat afspraken gemaakt. De stroming Schrevel behield de naam KEN en de stroming Monjé ging verder onder de naam *Kommunistiese Partij van Nederland (marxisties-leninisties)* (KPN-ml). De KPN veranderde in 1972 van naam in *Socialistiese Partij* (SP), waarvan we de geschiedenis verderop in dit hoofdstuk weer zullen oppakken. Eerst besteed ik nog wat aandacht aan de golf van maoïstische clubjes die in de jaren zeventig over het land spoelde. Alle tooiden ze zich met de kwalificatie 'marxistisch-leninistisch', maar evengoed waren ze het heftig met elkaar oneens hoe hier precies vorm aan diende te worden gegeven. De strijd werd ook weer met felle aantijgingen en beschuldigingen gevoerd; in deze zin waren de maoïsten goede opvolgers van de CPN.

### ***Totale versnippering***

De stamboom van het maoïsme in Nederland vertakte zich na de scheuring tussen KEN en KPN in rap tempo tot een onontwarbare kluwen van vooral lokale organisaties. Deze telden soms niet meer dan enkele leden, maar waren er wel alle van overtuigd dat zij de juiste lijn bewandelden in de opbouw van een nieuwe communistische partij ter vervanging van de CPN. Daarbij hadden ze het dubbel moeilijk omdat de discussies niet alleen werden gevoerd met citaten uit de boeken van de klassieken Marx-Engels-Lenin-Stalin-Mao, maar ook nog omzichtig moest worden gekeken naar de ontwikkelingen in China. Zoals de CPN in de jaren '20-'60 haar politiek vaak liet bepalen door de koerswijzigingen in de Sovjet-Unie, zo deden de maoïsten dat met het land van Mao. Dat gaf ook nu weer aanleiding tot soms zeer pijnlijke standpunten. Bijvoorbeeld toen de KEN zich, in navolging van de

toenadering tussen China en de Verenigde Staten, uitspraak voor de NAVO om zo de strijd tegen het 'sowjet imperialisme' te steunen. Ook het misdadige regime in Cambodja (korte tijd Kampuchea geheten) kon rekenen op de onversneden sympathie van de KEN-ners. In links Nederland leidde dit tot een volslagen isolement van het maoïsme en de KEN in het bijzonder, waarna nog slechts terug trekken op het eigen bastion overbleef. De club haakte in die ontwikkeling aan bij de feministische leus 'het persoonlijke is politiek' en veranderde in een soort commune, die uiteindelijk door de politie werd opgerold wegens vermeend kindermisbruik. In 1985 viel het doek.

De diverse afsplitsingen van de KEN bestaan inmiddels ook niet meer, hoewel twee heel kleine groepjes nog van zich doen spreken door uitgave van resp. een maandblad (*Rode Morgen*) en een internetmagazine (*Rode Tribune*). Twee opvallende ontwikkelingen zou ik nog willen memoreren alvorens terug te keren naar de geschiedenis van het hoofdonderwerp van dit hoofdstuk: de SP. Dat is ten eerste het feit dat de Amsterdamse maoïstische afsplitsing van de CPN, de Rode Vlag groep, in 1978 tenslotte toch nog aansluiting kreeg bij de toenmalige Rotterdamse groep toen beide fuseerden tot de *Kommunistische Arbeiders Organisatie* (ml). Een veel interessantere ontwikkeling is het feit dat uit die Amsterdamse groep in 1966 de *Rode Jeugd* (RJ) was voortgekomen. De RJ was in de acht jaar van haar bestaan meer nog dan alle andere groepen de schrik van behoudend Nederland. Deze arbeidersjongeren, die later ook aanhang verwierven in plaatsen als Eindhoven, IJmuiden en Kampen moesten niet veel hebben van het getheoretiseer van de maoïstische broeders in de andere clubs. Zij voerden liever actie en deden dat met de vuist en een enkel bommetje. Een deel van de RJ zag uiteindelijk niet veel heil in terroristische acties en keerde in 1972 weer terug bij de Rode Vlag groep, die inmiddels *Bond van Nederlandse Marxisten-Leninisten* (BNML) was gaan heten. De andere leden van de RJ bleven nog enige tijd geloven in de mogelijkheid de samenleving te kunnen veranderen door gewelddadig optreden, maar de contraterreur van politie en BVD was toch te sterk. In 1974 hief de RJ zichzelf op.

### *Het begin van de SP*

Ondertussen sloeg de KPN-SP een andere weg in dan de maoïstische broeders en zusters. De gedachte leefde daar voort van dienstbaarheid aan het volk en de gedwongen proletarisering van student-leden. De massaorganisaties BHW en Arbeidersmacht, dat inmiddels werd beschouwd als een alternatieve vakbond, bleven een belangrijk rekruteringsmiddel voor nieuwe leden, terwijl de massalijn de toon zette voor een deel van het politieke programma. Bij de massalijn wordt volgens het maoïstische recept gehandeld: 'Ga naar de massa, neem haar ideeën, denk er over na, zet ze om in actie zodat die ideeën aan de praktijk getoetst worden, de juiste opvattingen bevestigd worden en de foute gecorrigeerd.' Door deze aanpak toe te passen liep de SP al in de jaren zeventig voorop in een debat dat tot dan uitsluitend in extreemrechtse kringen werd gevoerd, dat over de groeiende aanwezigheid van buitenlanders. In de brochure *Gastarbeid en kapitaal* werd gesteld dat buitenlanders het loonpeil drukten en dat ze moesten integreren of remigreren. Een standpunt dat de SP de hoon van de rest van links Nederland opleverde, hoewel het inmiddels de gangbare visie in brede kringen van het politieke spectrum is geworden.

Binnen korte tijd zag de SP kans om flink te groeien, tot ongeveer 750 leden. Deze groei vond vooral plaats in het oosten en zuiden van het land, waarbij de kracht van de partij in Oss legendarisch is geworden. De maoïstische principes bleven in die jaren nog zeer belangrijk voor het handelen van de SP, wat goed tot uiting kwam bij het eerste grote succes van de SP in Oss: de staking bij Bergoss. SP-leden waren daar volgens de partijdirectieven gaan werken om onder de arbeiders te zijn en inventariseerden de problemen in de fabriek. Wat in hun voordeel werkte, was dat alle leden van de afdeling Oss ook zelf uit Oss kwamen waardoor ze makkelijker het vertrouwen van mensen konden winnen. Een voordeel dat een Brabantse student in de Rotterdamse haven natuurlijk niet had. Toen op een gegeven ogenblik bleek dat de jaarlijkse loonsverhoging voor de arbeiders van Bergoss lager uitviel dan bij een naburige fabriek, gaf

Arbeidersmacht een pamflet uit met als eis vijftien gulden schoon per week loonsverhoging. Zoniet, dan zou de fabriek op 18 mei 1973 platgaan. Het was heel spannend voor de kersverse arbeiders, maar hun collega's legden inderdaad het werk neer. Tien dagen later gingen de 450 stakers van Bergoss weer aan het werk, na enkele kleine toezeggingen van de directie. Inmiddels had de SP door collectes in het hele land genoeg geld verzameld om de stakers een uitkering van 250 gulden te kunnen geven, wat in Oss zeker bijdroeg aan de toegenomen sympathie voor de jonge organisatie.

Ondanks het behaalde succes besloot de partijleiding in dezelfde maand tot een koerswijziging ten aanzien van de leus 'allemaal de fabriek in'. Omdat de resultaten hiervan over het algemeen gering waren en men tot het inzicht kwam dat veel van de studenten niet op hun plaats waren in een fabriek, werd het niet langer verplicht gesteld. Sommigen deden het nog wel, anderen niet meer. De groei van de partij maakte het sowieso steeds moeilijker om van iedereen een dergelijk ingrijpende stap te vragen. Het gevoel tot een uitverkoren sekte te behoren, iets wat veel maoïsten in het verleden nogal parten had gespeeld en in verwante organisaties nog steeds gold, verdween enigszins uit de partij. De leiding gaf zich echter niet zonder slag of stoot gewonnen en besloot naar goed communistisch gebruik tot een partijzuivering. Zoals men het in 1975 zelf onder woorden bracht en na te lezen is op pagina 173 van het boek dat Kees Slager schreef over de geschiedenis van de afdeling Oss:

Het liberalisme is de partij binnengeslopen. Liberalisme wil zeggen dat je niet 100% partijlid bent. Een jaar of vier geleden waren we 100% partijlid. Als de partij zei: 'allemaal de fabriek in', dan gingen we allemaal de fabriek in. Als je moest verhuizen om ergens een nieuwe afdeling op te zetten dan deed je dat. Als je 's nachts uit bed werd gehaald voor partijwerk dan kwam je eruit. En als dat opstaan te lang duurde, kreeg je de eerstvolgende vergadering van de hele afdeling kritiek. Toen waren we hemelbestormers. We hadden de filosofie wel niet onder de knie, maar onze instelling was goed. De revolutionaire schwing was aanwezig.

Het stuk vervolgt met de constatering dat er nu leden zijn die slechts 60% partijlid zijn en er zelfs afdelingen zijn waar de leden een vrije avond hebben.

Met dat soort scheve verhoudingen moeten we radicaal breken. Alle afdelingen moeten orde op zaken stellen. Wij zijn geen club goedwillende mensen die hopen dat het socialisme komt. Wij zijn de georganiseerde voorhoede van de arbeidersklasse en wij willen zo snel mogelijk met alle ons ten dienste staande middelen het socialisme bereiken.

Dat was duidelijke taal. De erop volgende roeyementen dunden de partij gevaarlijk uit. Tijd dus voor weer een koerswijziging. In 1976 besloot de SP tot het bestaan van twee soorten leden: de kaderleden die op de oude voet verder gingen en massaleden van wie weinig werd geëist. Deze wijziging zette de deur open voor een grote toestroom van leden. Veel mensen voelden namelijk wel sympathie, maar waren niet van plan om hun hele leven in dienst van de partij te stellen, iets wat tot dan van de leden wel gevraagd werd. De genoemde sympathie was zeker ook gevoed door de praktische aanpak van problemen. In de oude traditie van socialistisch Nederland zette de SP juridische spreekuren op voor mensen die problemen hadden met baas, huisbaas of belastingdienst. Op een aantal plaatsen kwam het zelfs tot de oprichting van medische centra, naar het idee van de blote voetendokters in China en het voorbeeld van Alle Macht aan de Arbeiders (AMADA) in België. Daarnaast bleef de partij vooraan staan bij buitenparlementaire acties, maar veelal op een ander niveau dan de acties die werden gevoerd door de brede voorhoede van nieuwe sociale bewegingen. De SP hield zich meer bezig met lokale acties en bouwde zo een aanzienlijk netwerk van sympathisanten op. Daarnaast zette de partij de oriëntering op China bij het grof vuil, waaraan de vriendschapsbetrekkingen tussen China en Amerika debet waren. Die vonden nota bene midden in de Vietnam oorlog plaats. Waar andere maoïstische clubs deze betrekkingen toejuichten, wees de SP ze af. Zeker de oproep van Peking om de NAVO te steunen viel in niet in goede aarde. Overigens wil dat niet zeggen dat de socialisten zich nu

uitsluitend nationaal oriënteerden zoals wel beweerd wordt. De actie Van Mens tot Mens, waarbij briefkaarten aan willekeurige Amerikanen werden gestuurd om te wijzen op de verschrikkingen van de oorlog in Zuid-Oost Azië, bewijst het tegendeel. De nieuwe aanpak leidde tot herstel van het ledental, dat in 1979 wederom 750 bedroeg.

### *Ook parlementair actief*

Al in een tamelijk vroeg stadium besloot de SP aan verkiezingen deel te nemen. De partij deed namelijk mee aan de gemeenteraadsverkiezingen die op 29 mei 1974 plaats vonden. Een enkele afdeling sputterde wel tegen uit angst dat de partij zijn principes zou laten verwateren door toetreding tot organen van de burgerlijke democratie, maar uiteindelijk ging iedereen om. Een van die afdelingen waar de leden aanvankelijk hun twijfel uitten was Oss, maar juist daar behaalde de SP een prachtig resultaat: drie zetels. De enige andere gemeente waar in dat jaar SP-ers in de raad kwamen, was Nijmegen.

Tegen alle verwachtingen in deden de socialistische gemeenteraadsleden het ook nog eens goed. Ze stelden veel zaken aan de kaak in deze door regenten bestuurde gemeente. Het voortdurende gehamer in de raad op dingen die niet goed gingen, gecombineerd met het daarbij betrekken van grote delen van de bevolking en het voortgaan met dienstverlening in het medisch centrum en een spreekuur, zorgden voor vergroting van de aanhang bij iedere volgende verkiezing. Op deze plaats zal ik niet verder op de geschiedenis van de Osse variant van Dien het Volk en de Massalijn ingaan. Dat verhaal is door Kees Slager in zijn boek *Het geheim van Oss* uitgebreid beschreven.

Een enkel voorbeeld kan dienen om de aanpak van oer-Ossen naar Jan Marijnissen en de zijnen te illustreren. In 1978 ontplofte in Spanje een tankwagen met LPG waardoor honderdzestig mensen de dood vonden. De SP startte direct een onderzoek in Oss hoe het was gesteld met de pompstations in de stad die LPG verkochten. Bij een Shell-station bleek net een nieuwe tank te zijn geïnstalleerd op 75 meter afstand van een bejaardenflat.

Ook bleek dat de Inspectie voor de Volksgezondheid in beroep was gegaan tegen de hinderwetvergunning die de gemeente voor die tank had afgegeven. Voorlichting aan de bewoners van de flat en een handtekeningenactie leidden niet tot verwijdering van de tank. Ook de bezetting van de hal van het stadhuis door tachtig bejaarden kon de raad niet vermurwen om de hinderwetvergunning in te trekken. De enige partij die voor een SP-motie stemde waarin daartoe werd opgeroepen, was de SP zelf. Dit soort acties is voor veel mensen, inclusief leden van andere linkse partijen, vaak reden geweest om de SP te beschuldigen van demagogisch optreden. Over het algemeen hadden de SP-ers hun huiswerk echter goed gedaan. Zo ook in dit geval, want een jaar later oordeelde de Raad van State dat de vergunning onterecht was afgegeven.

De SP voerde in deze jaren veel acties op het gebied van milieu en volksgezondheid. Vandaar dat men het had aangedurfd om in 1977 zelfs mee te doen aan de Kamerverkiezingen. Met het verkiezingsmotto 'gezond en milieubewust' haalde de partij echter niet genoeg stemmen om een kamerzetel te bemachtigen. Slechts 24.000 mensen brachten hun stem op de partij uit in het jaar dat de PvdA vrijwel alle stemmen bij de andere linkse partijen wegzoog met haar campagne 'Kies de minister-president'. Toch ging de partij op de ingeslagen weg voort. Aan alle latere verkiezingen werd meegedaan en iedere keer groeide het aantal kiezers. De enige uitzondering op deze groei was in 1986. Het was het jaar waarin de radicale partijen vrijwel werden weggevaagd; de PSP kreeg nog slechts één zetel en de CPN verdween uit de kamer. Onder leiding van de nieuwe lijsttrekker, Jan Marijnissen, pikte de SP de opgaande lijn weer op. Dat had te maken met de nieuwe wind die na de dood van Daan Monjé door de partij ging waaien. Praktische politiek won het nu ook landelijk van ideologische scherpslijperij. Het direct aanpakken van problemen waar mensen tegenaan liepen leidde tot groeiende sympathie onder de bevolking voor de 'Rode Jehova's', zoals ze enigszins minachtend in de media ook wel werden genoemd. Op lokaal niveau behaalde de partij kleine successen, ze stonden altijd klaar voor wensen van de mensen en leden in vertegenwoordi-

gende organen droegen hun vergoeding af aan de partij. In 1991 werd het marxisme-leninisme overboord gezet, iets wat voor veel sympathisanten de laatste drempel om zich aan te sluiten wegnam.

In 1994 ging de SP (inmiddels geschreven volgens de officiële spelling en dus niet meer als Socialistische Partij) de verkiezingen in met als leus: 'Stem tegen. Stem SP' en als logo een rode tomat. Het resultaat was overweldigend: twee kamerzetels. En dat in een jaar dat de PvdA twaalf zetels verloor en ook Groen Links zijn glans kwijt leek te zijn. De SP was nog de enige partij die het oude socialistische gedachtegoed uit durfde dragen. Immers, de PvdA had zijn ideologische veren afgeschud en GL profileerde zich vooral als een milieupartij voor intellectuelen. De groei ging daarna vrijwel voortdurend door en nadat het

|           |        |        |       |         |      |       |       |
|-----------|--------|--------|-------|---------|------|-------|-------|
| LANDELIJK | LOKAAL | EUROPA | WORLD | THEMA'S | ROOD | LEDEN | EXTRA |
|-----------|--------|--------|-------|---------|------|-------|-------|

# SP.NL

**GROTE SCHOONMAAK SP.**

**OVERZICHT**

- SP IN HET KORT
- RESULTATEN
- STANDPUNTEN

**PARTIJ**

- NIEUWS
- AGENDA
- SP-TV
- PUBLICATIES
- SHOP
- INTERACTIE
- CONTACT
- CARTOONS

**ZOEKEN**

☐ Ook op lokale sites

**IN DE MEDIA**



Maandag 17 mei 2010 - Radio 1  
18:15-19:15 uur,  
Ewout Irgang  
neemt deel aan stand.cafe.



Woensdag 19 mei 2010 - Ned. 2  
21:20 uur, Emile Roemer in het tv-programma Het Lagerhuis.

**SP :: OVERZICHT :: IN HET KORT**

## EVEN VOORSTELLEN: DE SP



De SP (Socialistische Partij) is de derde partij van Nederland. Alleen het CDA en de PvdA zijn groter, maar de afstand wordt steeds kleiner! Binnen en buiten het parlement werkt de SP aan haar doel: een maatschappij waarin menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit centraal staan.

Leden van de SP zijn o.a. arbeiders en studenten, verpleegkundigen en onderwijzers, accountants en loodgieters, scholieren en gepensioneerden. Elk lid maakt deel uit van een lokale afdeling en kan daar deelnemen aan activiteiten, scholingen, discussies en besluitvorming. Elke afdeling kiest haar eigen bestuur en daarmee ook haar vertegenwoordiger in de Partijraad, het hoogste orgaan van de SP. Tevens kiezen de leden hun eigen afvaardiging naar regioconferenties en congressen.

**MIJN PROFIEL**

Meld je aan voor een persoonlijk profiel, en blijf par e-mail op de hoogte van belangrijk nieuws!

► Aanmelden of snel inloggen

**SABET KARABULUT**



Job, wat wil je nu eigenlijk?

**STELLING**

Geen nieuwe missie naar Afghanistan!

**INTERVIEW NU.NL**



'Ze hebben er geen bal van geleerd'

## SP.NIEUWS

**NIEUWS VAN DE SP**

**VRIJDAG 14 MEI**

► SP open Air gaat niet door; toegangsbezoeken hele dag geldig voor bezoek openlucht museum

**WOENSDAG 12 MEI**

► SP onderzoekt bezuinigingen basisonderwijs

*De website van de SP*

motto in 2003 veranderde in 'Stem vóór, Stem SP' werd de SP de vierde partij van het land. Drie jaar later bleek de partij in de kamer zelfs de derde partij te zijn en bereikte het ledental de vijftigduizend. Slechts twaalfduizend kleiner dan de PvdA en twee keer zo groot als GL. Toch weigerden PvdA en CDA om de SP tot de regering toe te laten.

### *Salonfähig maar socialistisch?*

Door de groeiende aanhang van de SP schaamden ook steeds minder mensen, die oorspronkelijk tot traditioneel links behoorden, zich om openlijk de partij te steunen. Daarnaast steunen bekende Nederlanders de socialisten als partijlid of door bij verkiezingen op te treden als lijstduwer. Op lokaal niveau neemt de partij inmiddels in tientallen gemeenten deel aan het gemeentebestuur en toont zich daar over het algemeen loyaal aan het college. In de ontwikkeling van de SP lijkt zich de geschiedenis van de SDAP te herhalen. Vanuit een activistische achtergrond is steun van een deel van de bevolking verworven en langzaam maar zeker schuift de partij op naar het centrum van de macht.

Ook zijn echter overeenkomsten zichtbaar met de vooroorlogse CPN. Dat was een partij van zoals marxisten dat soms zo fijn kunnen benoemen: het lompenproletariaat. Ook de latere SP vertoont daar wel trekken van. Dat is een gevolg van het feit dat de partij zich al jaren vooral richt op iedereen in de maatschappij die ziek, zwak en misselijk is. Het vakbondswerk is daardoor vrijwel geheel verwaarloosd ten gunste van het werken in buurten en de zorg. Dat onder vakbondsleden de SP toch goed scoort is door de partij nauwelijks te gelde gemaakt.

Vanwege het opkomen voor de verdediging van verworven rechten, verwijten anderen de SP wel ouderwetsheid. Dat beeld van een behoudende partij strookt overigens niet met het feit dat de partij zeer creatief om gaat met propaganda en zelfs een designprijs voor de huisstijl heeft gewonnen.

Ook het feit dat jongeren zeer ruim de gelegenheid krijgen om naar voren te treden als gezicht van de partij maakt het verwijt van ouderwetsheid niet erg geloofwaardig. De strakke

leiding die Marijnissen aan de SP geeft wordt van buitenaf regelmatig bekritiseerd, maar van binnen de partij is slechts zo nu en dan kritiek hierop hoorbaar. Hoe zich dat ontwikkelt nu de groei-curve is onderbroken is natuurlijk wel de vraag. Een jaar na de grote verkiezingsoverwinning had de SP al een aantal kwesties achter de rug. Het vertrek van een lid van de Eerste Kamer en van de hoofdredacteur van het partijblad Tribune zorgden voor lichte interne onrust, maar vooral voor een daling van de aanhang in het land. De glans leek er een beetje af.

Toen Jan Marijnissen in juni 2008 om gezondheidsredenen terugtrad als fractievoorzitter in de Tweede Kamer stond de SP in de peilingen nog slechts op 18 zetels. Deze neergang leek door zijn opvolgster Agnes Kant te worden omgebogen want een week na haar aantreden stond de SP weer op 20 virtuele zetels. De opgang was echter van korte duur. Na slecht verlopen gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 toen de SP in de landelijke peilingen nog slechts 11 zetels bleek te hebben, hield Kant de eer aan zichzelf en trad af. Ook het ledental zette een daling in.

Alle moderne en electorale ontwikkelingen ten spijt, blijft de SP zich openlijk socialistisch noemen. In de statuten staat bijvoorbeeld te lezen:

1. De vereniging stelt zich ten doel het verwezenlijken van een socialistische maatschappij in Nederland, een maatschappij waarin de menselijke waardigheid, de gelijkwaardigheid van mensen en de solidariteit tussen mensen daadwerkelijk gestalte krijgen.
2. De vereniging tracht het doel te bereiken door:
  - het organiseren van activiteiten onder primair de bevolking van Nederland, en secundair de bevolking van andere landen;
  - het deelnemen aan verkiezingen
  - door alle andere wettige middelen die aan het doel van de vereniging bevorderlijk kunnen zijn, een en ander in de ruimste zin van het woord.

## *Groen Links (GL, 1990-heden)*

Wat inmiddels als klein links bekend stond, leek de strijd met de grote broer PvdA niet te kunnen bolwerken. Zoals we al hebben gezien verloren CPN en PSP een aanzienlijk deel van hun aanhang in de jaren tachtig. Tussen 1980 en 1988 halveerde het totaal aantal leden van beide partijen en het aantal kamerzetels was van zes tot één gedaald. In beide partijen nam men onder invloed van de nieuwe sociale bewegingen meer en meer afscheid van het marxisme en werd gezocht naar nieuwe wegen. Deze werden onder andere gevonden in het feminisme en aandacht voor het natuurlijk leefmilieu. Beide waren ieder op hun eigen wijze door traditioneel socialistische partijen veronachtzaamd. De oplossing voor beide problemen zou in de oude opvattingen immers vanzelf komen als de arbeiders, of beter nog als de eigen partij de macht zou hebben overgenomen. Vrijwel niemand leek daar nog in te geloven en zelfs als men dat wel geloofde, dan leek het toch raadzaam om te bekijken wat kon worden bereikt vóór het socialisme zou zijn verwezenlijkt. Een beetje vergelijkbaar dus met de discussies rond 1900 over het reformisme. Liever nu een goed huis en meer loon, dan wachten tot de revolutie. Om te redden wat er te redden viel, zochten de partijen daarom ook naar verregaande vormen van samenwerking.

In beide partijen was niet iedereen ervan overtuigd dat samengaan vooruitgang betekende. De twijfelaars waren bang voor het verlies van de eigen identiteit en zoals we al hebben gezien vormden deze groepen uiteindelijk de NCPN en PSP'92. Ook in de andere partijen die in het samenwerkingsverband waren betrokken, de PPR en de *Evangelische Volks Partij* (EVP), waren twijfelaars, maar tenslotte vonden de hoofdstromingen in de vier partijen elkaar in 1989 met een gezamenlijk programma en een

gezamenlijke kandidatenlijst voor de verkiezingen. Men ging die verkiezingen in onder de naam *Groen Links*, maar de hooggespannen verwachtingen werden niet helemaal ingelost. Hoewel de partij op meer hoopte, behaalde de lijst slechts zes zetels. Een jaar later werd de nieuwe partij daadwerkelijk opgericht en in 1991 hieven de deelnemende partijen zichzelf op. Vanzelfsprekend ging het echte fusieproces niet zo gladjes als hier in een paar zinnen is samengevat, maar de verwikkelingen rond de fusie zal ik hier verder laten voor wat ze zijn. Interessant te vermelden is nog wel dat formeel aan de fusie ook onafhankelijke, dus niet partijgebonden individuen konden deelnemen. Heel wat socialisten die zich voorheen niet thuis voelden in een van de bestaande partijen grepen de hen geboden kans aan en namen deel aan GL. De bekendste figuur die als onafhankelijke voor het voetlicht trad, was de vroegere maoïst Paul Rosenmöller. Deze was inmiddels van zijn maoïstische geloof afgefallen en vakbondsbestuurder in de Rotterdamse haven geworden. De oprichters van Groen Links besloten hem te vragen of hij als vierde op de verkiezingslijst wilde. De drie eerste plaatsen waren gereserveerd voor de drie bloedgroepen. Ria Beckers, Andrée van Es en Ina Brouwer stonden op de plaatsen een, twee en drie als vertegenwoordigsters van respectievelijk PPR, PSP en CPN.

Al vrij snel na het betreden van de kamer als nieuwe partij zagen de GL-ers zich voor een duivels dilemma gesteld. De Iraakse dictator Saddam Hoessein viel Koeweit binnen en de westerse landen bezonnen zich op tegenmaatregelen. Met mandaat van de Verenigde Naties viel begin 1991 een grote legermacht het Iraakse leger aan en verjoeg de troepen van Saddam. Ook Nederland steunde deze interventie, maar zonder steun van de Groen Links fractie. Deze opstelling veroorzaakte een discussie in de partij met als uitkomst dat GL in het vervolg missies zou steunen die de vrede zouden bevorderen. Hiervoor zou zelfs een beroepsleger tot stand moeten komen. Deze opstelling betekende het definitieve einde van het vroegere PSP-pacifisme. Niet alleen het pacifisme stond echter onder druk.

## *Afscheid van het socialisme*

Het waren moeilijke tijden voor links. De Berlijnse muur was gevallen, de Sovjet-Unie viel uit elkaar en de economie begon aan een ongekennde groeispurt. Zowel ideologisch als economisch zaten socialisten in de verdrukking. De val van de Sovjet-Unie werd tegen links gebruikt om er nog eens flink in te wrijven dat het westerse kapitalisme toch echt had bewezen het best denkbare systeem te zijn. Ook werden oud-communisten opgeroepen en uitgedaagd om schuld te bekennen. Schuld aan de misdaden die het regime in Rusland had begaan. Frits Bolkestein van de VVD heeft zich onsterfelijk gemaakt met zijn oproepen om zelfkritiek te leveren. Dat terwijl tegelijkertijd niemand Bolkestein uitdaagde om schuld te bekennen voor de onfrisse praktijken van zijn vroegere broodheer Shell. Diverse mensen die voorheen hoge posities in de CPN hadden bekleed, traptten in deze val van rechts en trokken het boetekleed aan.

In deze sfeer was het voor de nieuwe partij niet eenvoudig om te kiezen voor een socialistisch programma. Ook de aanwezigheid van vooral ex-PPR-leden was uiteraard niet bevorderlijk voor het aanhaken bij de socialistische traditie. De drang om te vernieuwen was echter het grootste struikelblok op de weg naar een nieuwe socialistische politiek. Alles moest immers anders. Een struikelblok op de vernieuwingsweg was ongetwijfeld de prominente aanwezigheid van kopstukken uit de oude bloedgroepen. Dat bleek wel bij de verkiezingsstrijd van 1994. De partij had er – zeer vernieuwend – voor gekozen met een duo-lijsttrekker voor de dag te komen. Binnen GL vond eerst een strijd plaats tussen twee duo's: Ina Brouwer en Mohammed Rabbah streden om de hoogste eer tegen Paul Rosenmöller en Leoni Sipkes. De eerste combinatie won, maar bereikte een tegenvallend resultaat bij de kamerverkiezingen, de partij verloor een zetel. Brouwer hield daarop de eer aan zichzelf en trad af, waarop Rosenmöller fractievoorzitter werd.

In de kamer en daarbuiten ontpopte hij zich al snel als een lieveling van de media. Mooie man, goed debater en beste politicus van het jaar waren enkele van de complimenten die men hem

toewierp. Doordat zijn fractie zich ook meer en meer constructief opstelde door het leveren van alternatieven in plaats van uitsluitend kritiek te leveren, groeide onder collega-politici de sympathie voor GL. De kerndoelen van de partij waren en zijn goed samen te vatten met de termen Groen en Sociaal. Het woord socialisme kwam echter niet voor in het Beginselprogramma uit 1992. Ook het streven naar onteigening van kapitalisten ofwel de machtsstrijd in de economie, zaken die meer dan een eeuw het socialistische ideaal hadden beheerst, werden niet genoemd. Deze ontwikkeling weg van het socialisme was echter nog maar pas begonnen.

Toen in 1998 weer verkiezingen plaats vonden verdubbelde GL zijn zetelaantal in de Tweede Kamer ruim van vijf naar elf. Regeringsdeelname werd daarna steeds vaker besproken als een serieuze optie. Al binnen het jaar ontstond er binnen de partij echter onenigheid. De oude pacifistische bloedgroep roerde zich toen de Kamerfractie de NAVO-interventie in voormalig Joegoslavië steunde, maar al snel vond men elkaar in een compromis. GL zou zich verzetten als de bombardementen ook op niet-militaire doelen zouden plaats vinden. In 2001 kwam de oude tegenstelling echter weer bovendrijven toen na een terroristische aanval op 11 september op de Verenigde Staten een inval plaats vond in het land waar de terroristen vermoedelijk schuil hielden. Deze inval in Afghanistan kreeg steun van de Kamerfractie van GL, maar na intern verzet werd deze steun opgeschort.

### *Een links-liberale partij*

Nog geen jaar na de partijstrubbelingen over de inval in Afghanistan zouden in ons land Kamerverkiezingen plaats vinden. In hoofdstuk 6 hebben we al kunnen lezen hoe in de aanloop naar die verkiezingen Pim Fortuyn boven kwam drijven. Hij vertolkte onlustgevoelens over de grote toename van migranten en het feit dat politici niet luisterden naar mensen met deze gevoelens. De angst voor de islam werd ook flink aangewakkerd door de aanslagen van 11 september. Toen Fortuyn vlak voor de verkiezingen werd vermoord, werden vooral de linkse partijen daarop aangekeken. Het ging zelfs zover dat Rosenmöller en zijn gezin

dusdanig werden bedreigd dat ze nog slechts onder politiebegeleiding over straat konden. Hij verliet daarop in 2003 de politiek.

Zijn opvolgster, Femke Halsema, zette de ontwikkeling naar een niet-socialistische partij voort. Zelf afkomstig uit de PvdA, was ze inmiddels helemaal opgenomen in de wereld van GL. De oorlog van vooral de VS tegen Irak, waaraan Nederland steun verleende, liet voor het eerst een eensgezinde Kamerfractie zien. Men was tegen de steun en deed zelfs mee aan een grote demonstratie op 15 februari in Amsterdam. Tachtigduizend mensen lieten daar op luidruchtige wijze zien het niet eens te zijn met de inval, terwijl op dezelfde dag miljoenen mensen op andere plaatsen over de hele wereld uiting gaven aan dezelfde opvatting.

Ook bij de massale demonstratie tegen de pensioenplannen van de regering in 2004 was Halsema van de partij en stond ze op het podium. De aanwezigheid van de partij bij acties is echter uitzonderlijk. In tegenstelling tot de oude CPN en PSP staat GL niet bekend als een actiepartij, maar meer als een parlementaire en bestuurdersorganisatie. Het is dan ook niet vreemd dat Rosenmöller het in zijn boek *Een mooie hondenbaan* vooral heeft over de uitstekende contacten die hij met collega-politici heeft aangeknoopt in zijn parlementaire jaren. Contact met de basis in bijvoorbeeld de vakbeweging heeft niet de hoogste prioriteit en al helemaal niet sinds de verzorgingsstaat onder druk is komen te staan, ook binnen GL. Binnen de partij heeft wel oppositie bestaan tegen de nieuwe koers, maar deze bleek niet krachtig genoeg en dielf het onderspit.

Oude socialisten waren al lang gelden van mening dat persoonlijke vrijheid een groot goed is, maar ze wisten ook dat die vrijheid in toom dient te worden gehouden, omdat anders de grootste schreeuwers er met de winst vandoor gaan. Liberalen denken daar anders over en het geeft te denken dat Halsema haar partij omschreef als 'de laatste links-liberale partij van Nederland'. Kenmerken van zo'n partij zijn dan vrijheid, tolerantie, zelfontplooiing en emancipatie en om dat allemaal te bereiken is een groene en sociale politiek in een kosmopolitische omgeving van het grootste belang. Mooie idealen, maar met socialisme heeft dat allemaal weinig van doen. Dat wil namelijk meer.

## *Nawoord*

We zijn aan het eind gekomen van deze beknopte overzichts-geschiedenis van het socialisme in Nederland. Een centraal punt dat door die hele geschiedenis een grote rol is blijven spelen, is de tegenstelling tussen autoritair socialisme en een vrijheids-lievende variant. De sociaaldemocratie en het communisme in al zijn varianten behoren duidelijk tot de eerste hoofdstroming. Omdat zij de verovering van de staatsmacht centraal stelden en daar veel van hun activiteiten op richtten, hebben zij veel kunnen bereiken voor de arbeiders maar de uiteindelijke doelstelling is vrijwel niet dichterbij gekomen, want het kapitalisme is sterker dan ooit. De tweede hoofdstroming, het anarchisme in al zijn diversiteit is niet meer dan een randverschijnsel geweest, met uitzondering van korte perioden zoals het vooroorlogse anti-militarisme en de tijd van Provo.

Veel onderwerpen zijn helaas niet behandeld. De ruimte ontbrak om uitgebreider aandacht te besteden aan regionale zaken zoals de ontwikkeling van het wethouderssocialisme tussen de twee wereldoorlogen. Het ging daarbij om het spanningsveld waarin SDAP-wethouders zoals Wibaut in Amsterdam moesten opereren. Aan de ene kant verantwoordelijk voor de opbouw van een betere volkshuisvesting maar aan de andere kant ook verantwoordelijk voor politieoptreden tegen stakers en demonstranten. Bij het laatste werd in de radicaal linkse pers gesproken over de 'kozakken van Wibaut', maar daar tegenover staat de bijna verering onder de leus 'Wie bouwt? Wibaut!' die hem ten deel viel vanwege zijn inzet voor de woningbouw. Aan de specifieke rol van vrouwen binnen de socialistische beweging heb ik ook geen aandacht kunnen besteden, hoewel diverse vrouwen wel de

revue zijn gepasseerd. De plaats van de jeugd is ook zo'n thema dat belangrijk genoeg is om meer aandacht aan te besteden. Bekijk de levenslopen van veel socialisten en het is opvallend op hoe jonge leeftijd velen zich al met hart en ziel inzetten voor hun ideaal. Helaas ontbrak ook de ruimte om hier dieper op in te gaan. De rol van buitenlanders? Nog zo'n onderwerp waarover veel te vertellen valt, denk alleen al aan mensen uit Suriname, de Antillen of Oost-Indië die hier actief waren. Ook echter de houding van socialistische partijen tegenover migranten en buitenlanders is aandacht waard, want daarover zijn niet alleen positieve zaken te melden. Tenslotte, om nog een laatste punt te noemen dat in dit boek stiefmoederlijk bedeed is, treft de lezer ook niet veel aan over de internationale organisaties waar socialistische partijen en bewegingen lid van zijn geweest.

Kortom, dit boek is niet meer dan een eerste aanzet voor wie meer wil weten over de geschiedenis van 125 jaar socialisme in ons land. De literatuurlijst bevat voor de lezer genoeg materiaal om zich verder in die geschiedenis te verdiepen. Wat in dit boek ook niet goed uit de verf is gekomen is een analyse van de geschiedenis van het socialisme in relatie tot de algemene ontwikkeling van het kapitalisme. Het lijkt niet overdreven om te veronderstellen dat die ontwikkelingen met elkaar in verband staan in die zin dat bij een opgang van de economische golf het socialisme eveneens aan kracht wint. Dan is het immers reëel om overwinningen te verwachten en te behalen.

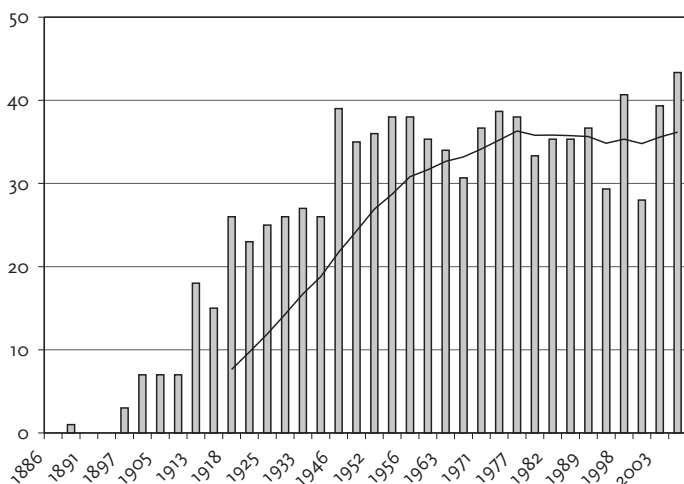
Grafiek 1 laat de aanhang van het socialisme zien, uitgedrukt als het percentage Kamerleden dat in een socialistische fractie zat. Als we die grafiek bekijken dan komt daar een hoopvolle ontwikkeling uit naar voren voor het socialisme in Nederland.

Uiteraard zijn de gegevens in grafiek 1 bedrieglijk in die zin, dat ook partijen als DS'70 en GroenLinks er in zijn opgenomen, partijen waarvan we in de voorgaande hoofdstukken hebben gezien dat ze nauwelijks socialistisch te noemen zijn. Toch denk ik dat we de grafiek en dan met name de trendlijn zo mogen lezen dat een steeds groter deel van de bevolking zich heeft afgekeerd van de traditioneel behoudende partijen. De 25 zetels uit

2006 voor de SP, die het socialisme nog vol trots in zijn naam draagt, zeggen wat dat betreft genoeg.

Een van de aspecten van de geschiedenis van het socialisme die mij erg heeft getroffen, is de in zekere zin totalitaire kijk op de wereld van veel socialisten en hun organisaties. Het ging niet alleen meer om de machtsvraag in de samenleving, maar ook om heel andere zaken. Hoe mensen volgens de partij moesten leven. Was het bijvoorbeeld toegestaan om te drinken? Wat dacht men over hogere machten? Welke muziek was verantwoord? Op alle terreinen van het leven formuleerde de partij wel een voorkeur. Daarbij maakt het niet veel uit of we kijken naar de sociaaldemocratische stroming of de communistische. Socialisten formuleerden op alle levensterreinen een standaardopvatting in plaats van zich te beperken tot de zaak waar het in eerste instantie om ging, de machtsontwikkeling in de verhouding tussen arbeid en kapitaal. Zou iemand die graag een borrel lustte en louche volkskroegen bezocht echt geen goed strijder tegen het kapitaal kunnen zijn zoals Domela Nieuwenhuis beweerde? Of iemand die er heilig van overtuigd is dat er een god

*Grafiek 1. Socialistische kamerleden in de Tweede Kamer, (percentages en trendlijn) 1886-2006*



bestaat? Maar ook die hebben het lange tijd zeer moeilijk gehad in de socialistische beweging en zijn daarom op kleine schaal maar voor zichzelf begonnen. De meeste gelovige arbeiders voelden zich in het geheel niet thuis bij het socialisme.

Er is een, weliswaar wisselend, aantal standpunten geweest dat niets met de strijd tussen de klassen te maken had, maar waaraan men zich eigenlijk wel diende te conformeren als men als socialist serieus genomen wenste te worden. Tot op de dag van vandaag gaat dat door, want als progressief, links iemand moet je bijvoorbeeld wel voor de vrijheid op euthanasie zijn, anders ben je in de ogen van velen die politiek gezien links staan een reactionair. De SP vormt hierop overigens een uitzondering, maar die wordt door diezelfde linksen dan ook niet voor niets vaak voor populistisch en conservatief versleten. Met socialisme, opgevat als een beweging die strijd levert voor de bevrijding van een klassenmaatschappij, heeft dat standpunt over euthanasie echter weinig te maken, eerder met liberalisme.

Nu is dat misschien niet zo heel vreemd, want als politieke stromingen zijn liberalisme en socialisme in die volgorde voortgekomen uit de achttiende-eeuwse verlichting en het daarbij horende rationalisme. De verschillen zitten vooral in de *visie* die men heeft op de rol van de staat in de samenleving. In de *praktijk* hebben zowel liberalisme als socialisme in de voorbije eeuw hun steentje bijgedragen aan een staatsmacht die ongekend groot is geworden. Met in het achterhoofd lofwaardige strevingen, als betere huisvesting, menswaardiger arbeidsomstandigheden, maar evengoed bestrijding van terrorisme, hebben politici er zorg voor gedragen dat de tegenwoordige staat zich bemoeit met zaken tot ver achter de voordeur en zelfs in de hersenpan van haar onderdanen.

Deze staatsalmacht is typerend voor alle regimes in de twintigste eeuw. De fixatie van socialisten op de staat, als beschermer van de arbeidersklasse tegen de willekeur van de kapitalisten, is er schuldig aan geweest dat ook zij de staat zo machtig hebben gemaakt.

Laat ons echter terug keren naar de socialistische organisaties in Nederland. Er is in de afgelopen eeuw veel veranderd, maar

er zijn ook dingen hetzelfde gebleven. Tegenwoordig bestaan er bijvoorbeeld nog steeds diverse splintergroeperingen die de waarheid in pacht menen te hebben. Een voorbeeld daarvan is de *Groep Marxisten-Leninisten*, de club waar de latere fractievoorzitter in de Tweede Kamer van Groen Links, Paul Rosenmöller, ooit toe behoorde. In het maandelijks verschijnende blad *Rode Morgen* staat nog iedere keer het volgende proza:

We staan aan de vooravond van een nieuwe stormloop op het imperialistische wereldsysteem. Om de toekomst te bevechten zal de arbeidersklasse zich zelf met de politiek moeten gaan bemoeien. Alleen het echte socialisme biedt perspectief. Zonder een marxistisch-leninistische massapartij zal de arbeidersklasse in Nederland zich niet succesvol bij deze internationale revolutionaire strijd kunnen aansluiten. De GML/*Rode Morgen* stelt zich tot taak in Nederland de partij van de arbeidersklasse van de grond af opnieuw op te bouwen, in de beste traditie van de revolutionaire Nederlandse communisten.

Deze ‘vijf man en een paardenkop’ spreiden enorme ambities en pretenties ten toon en beroepen zich nog steeds op het marxisme-leninisme. De aanhangers van organisaties waar de GML niets mee te maken wil hebben, zoals de NCPN en de Internationale Socialisten, doen dit trouwens ook en meestal in vrijwel dezelfde woorden.

Het leninisme, dat zoals Anton Pannekoek al lang geleden zo prachtig analyseerde thuis hoort op de Russische steppen van 1900, gaat vooral over de organisatieprincipes van deze splintergroeperingen. Het marxisme heeft een heel andere betekenis.

Kenmerkend voor het marxisme is, wat men er inhoudelijk ook van mag denken, dat het de bestaande, kapitalistische samenleving analyseert. Een analyse van de machtsverhoudingen, van de verhouding tussen kapitaal en arbeid. Over de ontwikkeling van deze verhouding is in reactie op de globalisering de laatste jaren heel wat geschreven. Enkele punten uit die analyses zijn dat de macht van grote internationale bedrijven enorm is toegenomen, dat internationaal gezien de arbeiders sinds de jaren

zeventig aan macht hebben ingeboet, dat de inkomensverschillen weer zijn toegenomen, en dat de macht van vakbonden en het stakingsrecht behoorlijk zijn ingeperkt. Wie denkt dat dit voor ons land allemaal niet van toepassing is, zou ik slechts willen wijzen op het feit dat in 2002 een onderzoekscommissie van de Raad van Europa concludeerde dat in Nederland het stakingsrecht door de rechters dusdanig aan banden is gelegd dat dit recht, zoals het geformuleerd staat in het Europees Sociaal Handvest, wordt bedreigd.

In de in de inleiding genoemde boeken van Wouter Bos en Femke Halsema hierover geen woord. Beiden spreiden wel allerlei lovenswaardige plannen ten toon om de wereld en ons land in het bijzonder een prettiger plaats te maken om te leven, maar aan een analyse ontbreekt het ten enen male. De boeken hadden evengoed door de eerste de beste goedwillende liberaal geschreven kunnen zijn, iets wat zeker mevrouw Halsema zal beamen. Door het denken in termen van macht op te geven, geven beide partijleiders in feite de strijd tegen de macht van het kapitaal op. Het zijn sympathieke mensen die het beste voorhebben met de wereld, maar socialisten kun je ze eigenlijk niet noemen. Bij de PvdA is dat natuurlijk niet zo vreemd omdat Wim Kok de 'ideologische veren' van de sociaaldemocratie had afgeschud, bij Groen Links is het een recentere ontwikkeling. Beide ontwikkelingen waren echter duidelijk ingegeven door de rechtse euforie na de val van de muur. Dat de maatschappij achter het ijzeren gordijn niets met echte democratie te maken had, wil echter nog niet zeggen dat de andere samenleving zo veel beter is. Sterker misschien, maar beter? De val van de muur zou voor links eigenlijk juist nieuwe kansen hebben moeten betekenen. Verlost van de ballast van onderontwikkelde landen die onder het banier van het marxisme met vaak grof geweld een staatskapitalistische ontwikkeling aan de bevolking hebben opgelegd. Het westen met zijn geschiedenis van slavernij, kinderarbeid, imperialisme en zo zouden we nog wel een tijdje door kunnen gaan, heeft overigens niet het recht om hoog van de toren te blazen in deze discussie. Beide vormen van kapitalistische ontwikkeling, het liberale en het

sovjetcommunistische, zijn ontstaan in golven bloed en aanhangers van beide maatschappijvormen past slechts bescheiden stilte als het om ethiek gaat.

De ethiek van Cohen, Bos en Halsema, maar ook Marijnissen past in dit rijtje goed thuis, levert denkbeelden op waar de samenleving heel veel beter van kan worden. Zoals ik al heb betoogd levert uitsluitend een ethische benadering echter geen inzicht in de samenleving op. Nou kan men zich afvragen wat er mis is met hoogstaande ethische motieven. Niets natuurlijk. Het vervelende is echter dat ethiek er in een wereld die wordt overheerst door marktdenken uiteindelijk niet veel toe doet. Als vrijwel iedereen ethisch denkt en handelt, dan zullen de paar slechteriken in een vrije markt uiteindelijk toch bovendrijven. Zij bepalen dan de agenda, want de markt staat hun slechtheid immers toe. Op een aantal terreinen ziet iedereen dit ook wel in en zelfs de meest rabiate marktfundamentalist is van mening dat er wetten moeten zijn die het verbieden om kernwapens te maken en die zomaar aan de hoogste bieder te verkopen. In de ogen van diezelfde mensen is het echter wel verantwoord om zaken als openbaar vervoer, onderwijs en gezondheidszorg aan de markt over te laten. Sommigen gaan nog verder en willen ook onderdelen van de interne en externe nationale veiligheid uitbesteden aan marktpartijen. Ethiek helpt in een dergelijke wereld niet veel, want er hoeft maar één onethische partij op te staan en deze zou in korte tijd in staat zijn om de markt te beheersen. Het is in dit verband ook een opvallende zaak dat er nogal wat ondernemers zijn, die zich, zo gauw ze niet meer als kapitalist opereren en de schaapjes zogezegd op het droge hebben, op goede doelen storten. Beetje laat, zou ik zo zeggen. Ethiek speelt in de wereld van alledag en zeker in de politieke en economische wereld nauwelijks een rol. Hoe hard de beleidsbepalers in die werelden ook roepen dat dit wel het geval is.

Als het erom gaat de wereld te maken tot een betere plaats om te leven, dan moeten ook de maatschappelijke structuren veranderen. Van oudsher hebben socialisten daarnaar gestreefd. Het lijkt mij geen goede zaak, als men tenminste die betere wereld wil, dat niet meer wordt gedacht in termen van het ver-

anderen van de machtsverhoudingen. De optie om Gods water over Gods akker te laten lopen en maar te zien wat ervan komt, leidt al helemaal tot een ziellose samenleving, hoewel sommige liberalen ons anders willen doen geloven. Het is een van de aspecten die de mens van het dier onderscheidt, dat wij onze omgeving niet klakkeloos als gegeven accepteren maar juist trachten om vorm te geven aan die omgeving. Liberalen zijn het hier nog wel mee eens als het gaat over de materiële omgeving, maar zo gauw de maatschappelijke omgeving in beeld komt haken zij af. Juist daarin onderscheiden liberalen en socialisten zich. Socialisten streven een samenleving na waarin de macht van de rijken, de alfa mannetjes en vrouwtjes uit het dierenrijk, aan banden wordt gelegd. Dat gaat niet vanzelf, daarvoor moet worden nagedacht over de ontwikkeling van de maatschappij. Dat denken heeft echter een analyse kader nodig, want zonder zo'n kader is denken al gauw krachteloos. Socialisten van allerlei pluimage (sociaaldemocraten, anarchisten, communisten, raden-communisten, christensocialisten enz.) zijn degenen geweest die al meer dan anderhalve eeuw over de ontwikkeling en de toekomst nadenken. Dat denken lijkt inmiddels grotendeels verstomd of in ieder geval beperkt tot gedachtevorming over de tactieken van de eigen partij tot de volgende verkiezingen. Dat soort denken is wel erg beperkt en geeft de eigen leden en anderen nauwelijks of geen visie op en hoop over de toekomst. Het toekomstbeeld van socialisten zou verder moeten gaan dan de hoogte van de sociale uitkeringen bij een gegeven percentage economische groei. Hoe belangrijk dat voor de betrokkenen ook is, in maatschappelijk opzicht is het een beperkte visie. Hiermee wil ik uiteraard geen pleidooi geven voor een terugkeer naar de periode toen directieven uit Moskou klakkeloos werden uitgevoerd. Ook de tijd toen mensen met elkaar discussieerden om te bewijzen wie het beste op de hoogte was van de bedoelingen van Marx of Bakoenin ligt achter ons en dat moesten we maar zo houden.

Er is echter een mooi Nederlands gezegde over kind en badwater dat we ons ter harte moeten nemen. Het badwater is in dit verband de bijna religieus aandoende hang naar vaste zeker-

heden die deze of gene heilige schrift mensen biedt. Het kind dat helaas ook overboord is gezet, betreft in deze metafoor de theorie van maatschappijanalyse en maatschappijverandering. Of de na te streven verandering in de vorm van een gewelddadige revolutie zal plaats vinden zoals sommigen denken, valt nog te bezien. Dat strijdende socialisten van allerlei pluimage ook de hedendaagse samenleving een duwtje, hoe klein ook, in de goede richting kunnen geven, is door de geschiedenis van 125 jaar socialisme in Nederland ruimschoots aangetoond. Een licht teken van herstel van maatschappij kritiek is misschien de uitspraak van Wouter Bos begin 2010 dat het afschudden van de ideologische veren door Wim Kok in 1995 enigszins voorbarig is geweest.

Deze terugkeer van maatschappij kritiek is uiteraard ingegeven door de crisis van het kapitalisme die de hele wereld raakt. Misschien kan deze kritiek leiden tot een nauwere samenwerking tussen de PvdA van Cohen, de SP van Roemer en GroenLinks van Halsema. Ze hebben dezelfde afkomst (de Sociaal-Democratische Bond), ze vertegenwoordigen vrijwel de hele samenleving (de PvdA de oude sociaal-democratie en vooruitstrevende delen van het grootkapitaal; de SP de mensen aan de onderkant van de samenleving en GroenLinks de progressieve grachtengordel) en ze hebben een toekomst te winnen.

## Om verder te lezen

De onderstaande lijst bevat de belangrijkste werken waaruit is geput. Afgezien van enkele klassiekers gaat het hier vooral om tamelijk recent verschenen boeken die over het algemeen ook nog wel antiquarisch te verkrijgen zijn. Voor een enkele titel geldt dit zeker niet, maar deze is dan opgenomen omdat ze belangrijk is geweest voor mijn beeld van het betreffende onderwerp.

- Robert J. Alexander, *International Trotskyism 1929-1985. A documented analysis of the movement*, Durham and London 1991
- Bert Altena, Bürger in der Sozialdemokratie. Ihre Bedeutung für die Entwicklung der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (SDAP) in den Niederlanden 1894-1914, in: *Geschichte und Gesellschaft* 20, 1994, p. 533-548
- Bert Altena, Anarchisme in België en Nederland (1885-2000), In: Arvon, *Anarchisme*
- Henri Arvon, *Het anarchisme*, 's-Hertogenbosch 2000
- Jan Bank e.a., *In dienst van het gehele volk. De Westeuropese sociaal-democratie tussen aanpassing en vernieuwing 1945-1950*, Amsterdam 1987
- German Bauman, *De Tribunisten – de revolutionaire marxisten van Nederland*, Moskou 1988
- Frans Becker en René Cuperus (red.), *Verloren slag. De PvdA en de verkiezingen van november 2006*, Amsterdam 2007
- Wouter P. Beekers, *Mao in de polder. Een historisch-sociologische benadering van het Nederlandse maoïsme 1964-1978*, Rotterdam 2005 (zie ook [www.hdc.vu.nl/hdc/publimed.html](http://www.hdc.vu.nl/hdc/publimed.html))
- Anet Bleich, *Een partij in de tijd. Veertig jaar Partij van de Arbeid 1946-1986*, Amsterdam 1986
- J.C.H. Blom, *De munterij op de Zeven Provinciën*, Bussum 1975

- Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden: de vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894*, Amsterdam 2001
- Wouter Bos, *Dit land kan zoveel beter*, Amsterdam 2006
- Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)*, Amsterdam 1989
- Boudwijn Chorus, *De verloedering van het georganiseerde anarchisme in Nederland in: Dielo Trouda Organisatories platform van de revolutionaire anarchisten*, Groningen 1976 (oorspr. Parijs 1926)
- Job Cohen, *Binden* (toespraken en lezingen, met een inleidend interview door Bas Heijne), Amsterdam 2009
- Bart de Cort, *Solidariteit in anonimiteit. De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij (1932-1935). Een documentaire*, z.p. 2004
- Frans Dekker & Daan Dijksman, *'n Hollandse stadsguerrilla. Terugblik op de Rode Jeugd*, Amsterdam 1988
- Paul Denekamp e.a., *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP*, Amsterdam 1982
- J.A.A. Van Doorn, *Duits socialisme. Het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme*, Amsterdam 2007
- Menno Eekman en Herman Pieterse, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen*, Amsterdam 1987
- Hansje Galesloot & Susan Legêne, *Partij in het verzet. De CPN in de tweede wereldoorlog*, Amsterdam 1986
- Ton Geurtsen, *Een geschiedenis van verloren illusies. Sociaaldemocratie in Nederland*, Amsterdam 1994
- Anthony Giddens, *Paars. De derde weg. Over de vernieuwing van de sociaal-democratie*, Antwerpen-Baarn 2000 (oorspr. 1998)
- Karel Glastra van Loon & Kees Slager, *Hoe dan Jan? Een gesprek over nieuw optimisme in tijden van crisis*, Amsterdam/Antwerpen 2005
- Femke Halsema, *Over de linkse lente*, Amsterdam 2006
- Piet Honig, *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*. Bezorgd door Bert Altena, Utrecht 2005
- H. van Hulst, A. Pleysier en A. Scheffer, *Het roode vaandel volgen wij. Geschiedenis van de S.D.A.P. van 1880-1940*, 's-Gravenhage 1969
- Rudolf de Jong e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland*, Amsterdam 1981
- A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij*, Den Haag 1972
- Rudie Kagle, *De socialisten. Achter de schermen van de SP*, Amsterdam 2004
- Paul Kalma, *Links, rechts en de vooruitgang*, Amsterdam 2004

- L. van der Land, *Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij*, Amsterdam 1962
- Tom van der Meer, Steven van Schuppen en Sjoerd Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913*, Amsterdam 1981
- Martin Mevius, Lennart Booij en Erik van Bruggen (red.), *Hier: de Partij van de Arbeid.! Vijftig jaar geschiedenis in interviews*, Amsterdam 1996
- Max Perthus, *Henk Sneevliet revolutionair-socialist in Europa en Azië*, Nijmegen 1976
- Ronald van Raak, *Het rijke rooie leven. Verhalen over socialisme in Nederland*, Soesterberg 2006
- Hans Ramaer, *De piramide der tirannie. Anarchisten in Nederland*, Amsterdam 1977
- Eric van Ree, *Wereldrevolutie. De communistische beweging van Marx tot Kim Jong Il*, Amsterdam/Antwerpen 2005
- Piet de Rooy, Nico Markus, Tom van der Meer, Wim Vroom, *De rode droom. Een eeuw sociaal-democratie in Nederland. Een essay en een beeldverhaal*, Nijmegen 1995
- Paul Rosenmöller, *Een mooie hondenbaan*, Amsterdam 2003
- Jasper Schaaf, *Karl Marx. Bekend en onbekend*, Groningen 2000
- Jasper Schaaf, *Marx, zó gelezen*, z.p. 2005
- Kees Slager, *Het geheim van Oss. Een geschiedenis van de SP*, Amsterdam 2001
- Hans Sleurink en Johan Frieswijk, *De zaak Hogerhuis. Eene gerechtelijke dwaling*, Leeuwarden 1984
- Jan Willem Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986*, Amsterdam 2000
- Bart Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PvdA, 1878-1977*, Amsterdam 2002
- Sjaak van der Velden, *Werknemers in actie. Twee eeuwen stakingen, bedrijfsbezettingen en andere acties in Nederland*, Amsterdam 2004
- Sjaak van der Velden, *Werknemers georganiseerd. Een geschiedenis van de vakbeweging bij het honderdjarig jubileum van de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV)*, Amsterdam 2005
- Antoine Verbij, *Tien rode jaren. Links radicalisme in Nederland 1970-1980*, Amsterdam 2005
- Ger Verrips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991*, Amsterdam 1995

- W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, Amsterdam 1921 (oorspr. 1902), 2 delen
- W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed. Geschiedenis der Sociaal-democratische Arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan*, Amsterdam 1919
- Gerrit Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)*, Amsterdam/Antwerpen 2001
- H. de Vos, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd*, Baarn 1976, 2 delen
- Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940*, Amsterdam 2003
- Max van Weezel en Michiel Zonneveld, *De onttovering van Paars. Een geschiedenis van de kabinetten-Kok*, Amsterdam 2002
- Joost Zwagerman, *De schaamte voor links*, Amsterdam 2007

Naast het zoeken van boeken in bibliotheek of winkel loont het zeker ook de moeite om een van de volgende sites op internet te bezoeken.

[nl.internationalism.org](http://nl.internationalism.org)  
[www.anarchisme.nl](http://www.anarchisme.nl)  
[www.buitendeorde.nl](http://www.buitendeorde.nl)  
[www.devrije.nl](http://www.devrije.nl)  
[www.dewaarheid.nu](http://www.dewaarheid.nu)  
[www.grenzeloos.org](http://www.grenzeloos.org)  
[www.groenlinks.nl](http://www.groenlinks.nl)  
[www.iisg.nl](http://www.iisg.nl)  
[www.inghist.nl/](http://www.inghist.nl/)  
[www.marxists.org](http://www.marxists.org)  
[www.ncpn.nl](http://www.ncpn.nl)  
[www.offensief.nl](http://www.offensief.nl)  
[www.psp92.nl](http://www.psp92.nl)  
[www.pvda.nl](http://www.pvda.nl)  
[www.sp.nl](http://www.sp.nl)  
[www.socialisme.nu](http://www.socialisme.nu)  
[www.voorwaarts.nl](http://www.voorwaarts.nl)  
[www.wikipedia.nl](http://www.wikipedia.nl)

BIJLAGE 1

*Ledentallen socialistische partijen, 1880-2010*

|      | SDB   | SDAP   | SDP/CPN |
|------|-------|--------|---------|
| 1880 | 150   |        |         |
| 1881 | 200   |        |         |
| 1882 | 350   |        |         |
| 1883 | 700   |        |         |
| 1884 | 1.500 |        |         |
| 1885 | 2.450 |        |         |
| 1886 | 4.000 |        |         |
| 1887 | 3.300 |        |         |
| 1888 | 2.600 |        |         |
| 1889 | 2.600 |        |         |
| 1890 | 3.442 |        |         |
| 1891 | 2.236 |        |         |
| 1892 | 3.230 |        |         |
| 1893 | 5.000 |        |         |
| 1894 | 3.668 |        |         |
| 1895 | 2.540 | 700    |         |
| 1896 | 2.230 | 1.000  |         |
| 1897 | 2.126 | 1.500  |         |
| 1898 | 600   | 2.100  |         |
| 1899 |       | 2.500  |         |
| 1900 | 20    | 3.200  |         |
| 1901 |       | 4.000  |         |
| 1902 |       | 6.500  |         |
| 1903 |       | 5.600  |         |
| 1904 |       | 6.000  |         |
| 1905 |       | 6.816  |         |
| 1906 |       | 7.471  |         |
| 1907 |       | 8.423  |         |
| 1908 |       | 8.748  |         |
| 1909 |       | 9.504  | 419     |
| 1910 |       | 9.980  | 500     |
| 1911 |       | 12.582 | 515     |
| 1912 |       | 15.667 | 511     |
| 1913 |       | 25.708 | 533     |
| 1914 |       | 25.609 | 525     |
| 1915 |       | 25.642 | 528     |
| 1916 |       | 24.018 | 557     |
| 1917 |       | 24.893 | 713     |
| 1918 |       | 27.093 | 1.089   |

|      | SDAP/PvdA | CPH/CPN | Links-socialistische partijen |       |
|------|-----------|---------|-------------------------------|-------|
| 1919 | 37.628    | 1.799   |                               |       |
| 1920 | 47.870    | 2.431   |                               |       |
| 1921 | 37.412    | 2.025   |                               |       |
| 1922 | 41.472    | 1.904   |                               |       |
| 1923 | 42.047    | 1.488   |                               |       |
| 1924 | 41.230    | 1.568   |                               |       |
| 1925 | 37.894    | 1.562   |                               |       |
| 1926 | 41.221    | 1.500   |                               |       |
| 1927 | 43.196    | 1.200   |                               |       |
| 1928 | 46.169    | 1.400   | RSP                           | OSP   |
| 1929 | 53.395    | 1.146   | 350                           |       |
| 1930 | 61.162    | 1.100   | 400                           |       |
| 1931 | 69.263    | 1.580   | 490                           |       |
| 1932 | 78.920    | 3.693   | 600                           | 7.000 |
| 1933 | 81.914    | 6.155   | 850                           | 6.000 |
| 1934 | 87.212    | 5.708   | 800                           | 4.400 |
| 1935 | 84.269    | 5.840   | 1.000                         | 3.000 |
| 1936 | 87.826    | 6.200   | RSAP                          |       |
| 1937 | 87.312    | 10.123  | 2.000                         |       |
| 1938 | 88.897    | 10.382  | 1.800                         |       |
| 1939 | 82.145    | 10.595  | 2.000                         |       |
| 1940 | 37.894    | 9.000   | 2.000                         |       |
| 1941 | 41.221    | 2.000   |                               |       |
| 1942 | 43.196    | 1.000   |                               |       |
| 1943 | 46.169    |         |                               |       |
| 1944 | 53.395    |         |                               |       |
| 1945 | 61.162    |         |                               |       |
| 1946 | 69.263    | 50.000  |                               |       |
| 1947 | 78.920    | 53.000  |                               |       |
| 1948 | 81.914    | 53.000  |                               |       |
| 1949 | 87.212    | 34.000  |                               |       |
| 1950 | 84.269    | 27.392  |                               |       |
| 1951 | 87.826    |         |                               |       |
| 1952 | 87.312    |         |                               |       |
| 1953 | 88.897    | 17.000  |                               |       |
| 1954 | 82.145    |         |                               |       |
| 1955 | 124.641   | 15.463  |                               |       |
| 1956 | 142.140   |         | PSP                           |       |
| 1957 | 142.849   | 12.858  | 308                           |       |
| 1958 | 137.778   | 12.317  | 858                           |       |
| 1959 | 147.047   | 11.262  | 1.986                         |       |
| 1960 | 142.853   |         | 2.497                         |       |
| 1961 | 138.829   | 11.000  | 2.561                         |       |
| 1962 | 139.375   | 11.000  | 2.852                         |       |
| 1963 | 138.567   | 11.000  | 3.624                         |       |
| 1964 | 142.426   | 11.000  | 3.786                         |       |

|      | PvdA    | CPN          | Links-socialistische partijen |        |
|------|---------|--------------|-------------------------------|--------|
| 1965 | 140.389 | 11.000       | 3.779                         |        |
| 1966 | 134.476 | 11.000       | 3.888                         |        |
| 1967 | 130.960 | 11.000       | 4.857                         |        |
| 1968 | 116.736 | 11.000       | 4.849                         |        |
| 1969 | 107.005 | 11.000       | 4.462                         |        |
| 1970 | 98.671  | 11.000       | 4.325                         |        |
| 1971 | 96.337  | 11.000       | 4.228                         | SP     |
| 1972 | 94.229  | 11.000       | 4.445                         | 250    |
| 1973 | 97.787  | 10.147       | 4.581                         | 350    |
| 1974 | 103.140 |              | 4.871                         | 450    |
| 1975 | 100.524 |              | 4.802                         | 750    |
| 1976 | 95.548  | 11.550       | 4.333                         | 600    |
| 1977 | 109.659 | 13.082       | 4.543                         |        |
| 1978 | 121.274 | 15.298       | 6.506                         |        |
| 1979 | 118.522 | 15.520       | 8.797                         | 750    |
| 1980 | 112.929 | 15.510       | 9.018                         |        |
| 1981 | 109.557 | 15.014       | 8.703                         |        |
| 1982 | 105.486 | 14.370       | 9.595                         |        |
| 1983 | 101.724 | 13.868       | 9.979                         |        |
| 1984 | 99.347  | 11.594       | 8.853                         |        |
| 1985 | 100.979 | 7.768        | 7.767                         |        |
| 1986 | 103.760 | 6.380        | 6.450                         |        |
| 1987 | 101.019 | 6.500        | 5.560                         |        |
| 1988 | 96.722  | 6.500        | 4.992                         |        |
| 1989 | 96.600  | 5.700        | 4.478                         |        |
| 1990 | 91.784  |              | 3.969                         |        |
| 1991 | 79.059  | 3.416        | 3.591                         |        |
| 1992 | 73.807  | <i>Groen</i> | 13.548                        | 15.122 |
| 1993 | 69.464  | <i>Links</i> | 12.500                        | 15.517 |
| 1994 | 68.053  |              | 12.500                        | 15.978 |
| 1995 | 64.523  |              | 12.000                        | 16.899 |
| 1996 | 60.907  |              | 11.700                        | 17.056 |
| 1997 | 61.720  |              | 11.873                        | 19.926 |
| 1998 | 61.600  |              | 13.821                        | 21.975 |
| 1999 | 60.621  |              | 13.855                        | 25.052 |
| 2000 | 57.374  |              | 14.314                        | 26.198 |
| 2001 | 58.426  |              | 15.037                        | 26.553 |
| 2002 | 57.374  |              | 15.037                        | 27.291 |
| 2003 | 60.062  |              | 18.469                        | 36.406 |
| 2004 | 61.935  |              | 20.503                        | 43.389 |
| 2005 | 61.111  |              | 20.709                        | 44.299 |
| 2006 | 61.913  |              | 21.383                        | 44.853 |
| 2007 | 62.846  |              | 23.490                        | 50.740 |
| 2008 | 59.327  |              | 21.901                        | 50.238 |
| 2009 | 56.507  |              | 20.815                        | 50.444 |
| 2010 | 54.504  |              | 20.961                        | 46.507 |

BIJLAGE 2

*Aantal socialisten in de Tweede Kamer*

|      | BCS | DS'70 | Green Links | PSP | RSP | SDAP/PvdA | SDB | SDP/CPH/CPN | SP | SP | Vrij Soc. | Totaal | Tot. kamerzetels |
|------|-----|-------|-------------|-----|-----|-----------|-----|-------------|----|----|-----------|--------|------------------|
| 1888 |     |       |             |     |     |           | 1   |             |    |    |           | 1      | 100              |
| 1891 |     |       |             |     |     |           |     |             |    |    |           | 0      | 100              |
| 1894 |     |       |             |     |     |           |     |             |    |    |           | 0      | 100              |
| 1897 |     |       |             |     |     | 2         |     |             |    |    | 1         | 3      | 100              |
| 1901 |     |       |             |     |     | 6         |     |             |    |    | 1         | 7      | 100              |
| 1905 |     |       |             |     |     | 6         |     |             |    |    | 1         | 7      | 100              |
| 1909 |     |       |             |     |     | 7         |     |             |    |    |           | 7      | 100              |
| 1913 |     |       |             |     |     | 18        |     |             |    |    |           | 18     | 100              |
| 1917 |     |       |             |     |     | 15        |     |             |    |    |           | 15     | 100              |
| 1918 | 1   |       |             |     |     | 22        |     | 2           | 1  |    |           | 26     | 100              |
| 1922 |     |       |             |     |     | 20        |     | 2           |    |    |           | 22     | 100              |
| 1925 |     |       |             |     |     | 24        |     | 1           |    |    |           | 25     | 100              |
| 1929 |     |       |             |     |     | 24        |     | 2           |    |    |           | 26     | 100              |
| 1933 |     |       |             |     | 1   | 22        |     | 4           |    |    |           | 27     | 100              |
| 1937 |     |       |             |     |     | 23        |     | 3           |    |    |           | 26     | 100              |
| 1946 |     |       |             |     |     | 29        |     | 10          |    |    |           | 39     | 100              |
| 1948 |     |       |             |     |     | 27        |     | 8           |    |    |           | 35     | 100              |
| 1952 |     |       |             |     |     | 30        |     | 6           |    |    |           | 36     | 100              |
| 1956 |     |       |             |     |     | 34        |     | 4           |    |    |           | 38     | 100              |
| 1956 |     |       |             |     |     | 50        |     | 7           |    |    |           | 57     | 150              |
| 1959 |     |       |             | 2   |     | 48        |     | 3           |    |    |           | 53     | 150              |
| 1963 |     |       |             | 4   |     | 43        |     | 4           |    |    |           | 51     | 150              |
| 1967 |     |       |             | 4   |     | 37        |     | 5           |    |    |           | 46     | 150              |
| 1971 |     | 8     |             | 2   |     | 39        |     | 6           |    |    |           | 55     | 150              |
| 1972 |     | 6     |             | 2   |     | 43        |     | 7           |    |    |           | 58     | 150              |
| 1977 |     | 1     |             | 1   |     | 53        |     | 2           |    |    |           | 57     | 150              |
| 1981 |     |       |             | 3   |     | 44        |     | 3           |    |    |           | 50     | 150              |
| 1982 |     |       |             | 3   |     | 47        |     | 3           |    |    |           | 53     | 150              |
| 1986 |     |       |             | 1   |     | 52        |     |             |    |    |           | 53     | 150              |
| 1989 |     |       | 6           |     |     | 49        |     |             |    |    |           | 55     | 150              |
| 1994 |     |       | 5           |     |     | 37        |     |             |    | 2  |           | 44     | 150              |
| 1998 |     |       | 11          |     |     | 45        |     |             |    | 5  |           | 61     | 150              |
| 2002 |     |       | 10          |     |     | 23        |     |             |    | 9  |           | 42     | 150              |
| 2003 |     |       | 8           |     |     | 42        |     |             |    | 9  |           | 59     | 150              |
| 2006 |     |       | 7           |     |     | 33        |     |             |    | 25 |           | 65     | 150              |